

Faaineineraa Tāmau i Hivaoa (Atuona, Hanaiapa, Taaoa e Puamāi)

mai te 30 no Atopa e tae atu i te 06 no Novema 2006

TE ÈTĀRĒTĪA POROTĒTĀNI MĀŌHI

Te mau Ōrometua e Tātano o te Tuhaa Ono e to rātou mau ūtuāfare

270.996
ETA

**FAAINEINERAA TĀMAU I TE MAU ÛTUĀFARE ÒROMETUA E
TIĀTONO O TE TUHAA ONO**

REÇU LE
19 FEV. 2007

ÉGLISE PROTESTANTE MAOHI
BIBLIOTHÈQUE DE L'ÉCOLE
PASTORALE D'HERMON
B.P. 667 Papeete - Tél. 50.25.30

TE TUMU PARAU

Te Titauraa a Te Ioà
ÈTĀRĒTIA POROTETANI MĀÒHI

TE TAIME

Mai te 30 no Atopa e tae atu i te 06 no Novema 2006

TE VĀHI

I Hivaoa (Atuona, Hanaiapa, Taaoa, Puamā) i te fenua Enana/Enata

19/02/2007

Te Āpaparaa o te mau Parau

Te Tapura taata
Te Tarena òhipa
Te Parau Ōmuaraa
Te mau haapiíraa
-I Hanaiapa
-I Taaoa
-I Atuona
-I Puamaù

Te maimíraa a te ùtuafare
o Tuarae ma
Te mau parau tapírí

FAAINEINERAA TĀMAU I TE MAU ÒROMETUA E TIĀTONO
 I Hivaða-Nuuhiva-Tuhaa 6
 Mai te 31 no Atopa e tae atu i te 6 no Novema 2006

TE MAU ÒROMETUA E TO RĀTOU MAU HOA

1	NATIKI	Mapuanga		HIVA-OA
2	NATIKI	Claire	TERAI mā	(Atuona)
3	IHORAI	Benjamin		UA-POU
4	IHORAI	Evalita	TUARAE mā	
5	TEOROI	Firipa		NUKU-HIVA
6	TEOROI	Valérie	MANUURA mā	(Taiòhae)
7	TAUAROA	Jean-Pierre		TAKAPOTO
8	TAUAROA	Elvina	TANAVAE mā	

TE MAU TIĀTONO (TAUTURU ÒROMETUA)
 E TO RĀTOU MAU HOA

9	BONNO	Ernest		HIVA-OA
10	BONNO	Feiaupu	FITI mā	(Atuona)
11	TEFAAFANA	Daniel		FATU-HIVA
12	TEFAAFANA	Putehee	TANIERA mā	
13	DRION	Wilfred		TAKAROA
14	DRION	Murielle	TETUPAIA mā	
15	TEFAFANO	Benjamin		MATAIVA
16	TEFAFANO	Naroro	ERIATA mā	
17	FAURA	Alfred		MANIHI
18	FAURA	Vairea	FAATENI mā	
19	TARIHAA-TERE	Gishlaine	MOETUA vh	FAATERERAA TUHAA 6

TE MAU RAUTI

21	HOIORE	Joel	TAOAHERE	FAATERERAA
23	MAHAA	Julien	IOTUA	FAATERERAA
22	LUCAS	Antonino	TIHIRI	FAATERERAA
24	POHUE	Marc	TEIHOTUA	FAATERERAA
25	TARIHAA	Céline	NATUPUAI vh	FAATERERAA
26	BARFF	Marie	/	FAATERERAA

FAAINEINERAA TĀMAU I TE MAU ÒROMETUA E TIĀTONO
 I Hivaða-Nuuhiva-Tuhaa 6
 Mai te 31 no Atopa e tae atu i te 6 no Novema 2006

TE MAU ÒROMETUA E TO RĀTOU MAU HOA

1	NATIKI	Mapuanga		HIVA-OA
2	NATIKI	Claire	TERAI mā	(Atuona)
3	IHORAI	Benjamin		
4	IHORAI	Evalita	TUARAE mā	UA-POU
5	TEOROI	Firipa		NUKU-HIVA
6	TEOROI	Valérie	MANUURA mā	(Taiðhae)
7	TAUAROA	Jean-Pierre		
8	TAUAROA	Elvina	TANAVAE mā	TAKAPOTO

TE MAU TIĀTONO (TAUTURU ÒROMETUA)
 E TO RĀTOU MAU HOA

9	BONNO	Ernest		HIVA-OA
10	BONNO	Feiaupu	FITI mā	(Atuona)
11	TEFAAFANA	Daniel		
12	TEFAAFANA	Putehee	TANIERA mā	FATU-HIVA
13	DRION	Wilfred		
14	DRION	Murielle	TETUPAIA mā	TAKAROA
15	TEFAFANO	Benjamin		
16	TEFAFANO	Naroro	ERIATA mā	MATAIVA
17	FAURA	Alfred		
18	FAURA	Vairea	FAATENI mā	MANIHI
19	TARIHAA-TERE	Gishlaine	MOETUA vh	FAATERERAA TUHAA 6

TE MAU RAUTI

21	HOIORE	Joel	TAOAHERE	FAATERERAA
23	MAHAA	julien	IOTUA	FAATERERAA
22	LUCAS	Antonino	TIHIRI	FAATERERAA
24	POHUE	Marc	TEIHOTUA	FAATERERAA
25	TARIHAA	Céline	NATUPUAI vh	FAATERERAA
26	BARFF	Marie	/	FAATERERAA

*Faaineineraa Tāmau i te Tuhaa Ono i Hivaoa (Atuona, Hanaiapa, Taaoa, Puamaù)
mai te 30 no Atopa e tae atu i te 06 no Novema 2007*

Te mau ùtuāfare òrometua no Nuuhiva : Terai mā ; Manuūra mā e Tuarae mā

Faaineineraa Tāmau 31 no Atopa e tae atu i te 6 no Novema 2006 Tarena òhipa

	M. Pae 27 ATOPA	M. MAA 28 ATOPA	TAPATI 29- ATOPA	MONIRE 30- ATOPA	M. PITI 31 ATOPA	M. TORU 01 NVMA	M.MAHA 2 NVMA	M. PAE 3 NVMA	M. MAA 4 NVMA	TAPATI 5 NVMA	MONIRI 6 NVMA
Vāhi e Rauti Haapiiraa					HANAIAPA Taoàhere	TAAOA Iotua	ATUONA Tihiri	PUAMAÛ Natupuài v	PUAMAÛ Teihotua	ATUONA	ATUON.
05-30								Tere i Puamaù			
06-00	T A O F E R A A										
07-00	P U R E R A A										
07-30											FĀ
Rauti Pureraa					ATUÒNA Fiti Tn°	MATAIVA Eriata Tn°	TAKAPOTO Tanavae Òr	TAHUATA Teraì Òr	MANIHI Taniera Tn° Tanavae Òr Teraì Òr		RII RAA + PU RE RAA + RE VA RAA
07-30 09-30					MĀÒHI	ÈTĀRĒTIA	ÈTĀRĒTIA				
09-30 10-00	À M U À M U				À M U À M U						
10-00 12-30			PURERAA § ÒROA (Reforomatío)		MĀÒHI	POROTETANI	POROTETANI	Hiò- âmui-raa i te Tumu Parau	PURE RAA § ÒROA	PURE RAA § ÒROÀ	
12-30 14-00		Fāriiraa i te mau Rauti e te mau tià no te Tuamotu	FITI Tn° IOTUA TEIHOTUA	Fāriiraa i te mau Rauti e te òr no Taiðhae	T Ā M A A E					MOETUA V MARIE FITI Tn° TIHIRI TAOÀHERE	
14-00 16-30					ÈTĀRĒTIA	MĀÒHI	POROTETANI	Fārerei raa i nià i te Paepae			
16-30 17-30		Fāreireiraa i te mau tià no te tuhaa 6			Hoìraa i Atuona	Hoìraa i Atuona	FAAINEINE TERE I PUAMAÛ		Hoìraa i Atuona		
18-30 20-30	T A M A A E H I Ò Ā M U I R A A T Ō M I T E										

*Faaineineraa Tāmau i te Tuha 6 i Hivaoa (Atuona, Hanaiapa, Taaoa, Puamaù)
mai te 30 no Atopa e tae atu i te 06 no Novema 2007*

Faateni mā (Manihi)

Eriata mā (Mataiva)

*Tanavae òrometua mā
(Takapoto)*

Tetupaia mā (Takaroa)

*Te Mau Ûtuāfare Òrometua e Tiàtono
no te Tuamotu*

Te faaineine-tāmau-raa i te Tuhaa 6

Ia haamaitāhia te Atua e ia haamauruuhia te Faatereraa o te Ëtārētia Porotetani Māōhi e te Tuhaa 6 no teie faaineine-tāmau-raa tei tupu i Hiva-Ōa (i roto i te mau āfaa no Hanaīapa, Taaoa, Ātuona & Puamaū), mai te 31 no ātopa e tae atu i te 06 no novema 2006, e tei āmui i te mau ùtuafare tiātono & te mau ùtuafare òrometua o te Tuhaa 6, tei tāati i nā taha motu Tuamotu/Maareva mā & Nuuhiva mā.

Hou te ìritiraa o teie faaineine-tāmau-raa, e tano roa ia haamanaōhia atu te ōhie o teie mau taha motu i te ìritiraa i te ùputa o te fenua e te taata, no te tūuāparau e no te āuahaaati i roto i te manaō hoē, te tiātūriraa hoē e te tiaītūriraa hoē no te amora a i teie iōa : « Ëtārētia Porotetani Māōhi », ei iōa, ei tumu ōhipa, e ei fāiraa faaroo na te tahi pae o teie nūnaa, i roto i te parau no to na òtārētia, to na porotetaniraa e to na māōhiraa. Te mau faanahoraa ōhipa atoā i ōpuahia e i faatupuhia, i roto i te mau āfaa (to na parau, ta na peu e to na taata) e te mau fārereiraa nūnaa (faaroo/vaa-mataēinaa) e e òtārētia (porotetani/tātorita), ua tauturu e ua āpee māite te reira i te mau tūuāparauraa i niā i te tītauraa a teie iōa « Ëtārētia Porotetani Māōhi ». Eere teie iōa i te tahi iōa o tē tano ia faaāpaāpahia, a manaō atu ai te tahi e horo i roto i te āpaāpa tā na i hinaaro, hoē rā o na i roto i to na tāatoāraa e to na ōtahiraa.

Ua haapii atoā mai rā te mau feruriraa i ravehia e te mau tūuāparau tei tupu i te faufaa rahi no te tahi mau tāpaō ta te mau faatiāraa āāi e ta te mau tāpaō fenua i vaiho mai, ei haamanaōraa i te tahi huru oraraa i vai na, te tahi huru nūnaa i vai na, te tahi huru tiātūriraa i vai na, ei hiōraa e ei pūai no teie e vai nei e e vai ā, tei faahoī i te tupu-hope-raa o te ōhipa i niā i te Atua toru-tahi, te tumu hoē roa no te mau mea atoā, e no te ora o te taata e te rahuraa.

I roto i teie faaineineraa, tei ōpuahia, ua faanaho-faahou-hia ia, ei ìritiraa i te taata i mua i to na manaō, i mua i to na parau e i mua atoā i to na tiātūriraa. I ravehia ai e piti noa aē haapiiraa i te mahana tātai tahi, tei haamatahia mai i niā i ta teie mau taha motu hiōraa i te parau o te Māōhi, ta te parau no te rahuraahia e te tātuhaaraahia teie mau tuhaa fenua e te parau hoī no te tahi mau āito tei faaora na i teie mau taha motu. I muri mai, ua hiōhia mai te parau no te Ëtārētia, to na auraa e ta na ōhipa, e tae noa atu i to na tupuraa i roto i teie mau taha motu Tuamotu/Maareva mā e i te mau taha motu Ënāta/Ënāna mā, e te hiōraa i te vairaa no te parau o te òtumene i teie mau pae. I te toru o te tuhaa, ua tūuāparau to te Rururaa i niā i te tumu parau no te Porotetani-Reformātio, mai to na haamataraa e tae noa atu i to na tupuraa i roto i teie mau taha motu to tātou, te mau manuiaraa tei ìtehia e te mau fifi rau atoā rā tei fārereihia, mai tei ìte-atoā-hia na i te 16 o te tēnetere.

I roto i te tereraa no te mau fārereiraa i tupu i roto i te mau āfaa tātai tahi, ua faahoīhia te parau i roto i te taata, e ua faahoī atoā mai te taata i te parau, ta te mau manaōnaōraa e rave rahi i ruaī mai. I rahi na hoī te parau i mua ra, e te iti ra te parau i teie nei, ua vai āpaāpa mai te mau faatiāraa e te faatiā-āpaāpa-noa-hia ra. Mea tiā roa rā ia hiō-faahou-hia teie vāhi, eiaha teie mau taha motu ia riro noa ei tahua « faatupuraa parau », ei tahua « haaputuraa parau » atoā rā, i te pae o te āāi, te hiroā tumu, te tītauraa òtārētia i roto i te tahi fāiraa faaroo porotetani e reformātio.

E mai te mea hoī e, ua ōmuahia teie faaineine-tāmau-raa na roto i te hiōraa i te parau o te « Māōhi », i niā i te tumu parau no te rahuraahia teie mau taha motu, i te parau no te mau atua tei tiātūrihia, te mau mea atoā hoī i rahuhia e to rātou mau auraa, te parau o te tau e te parau hoī o te taata, e tae noa atu i te mau parau tumu e vai ra, o tē riro ei tauturu i te nūnaa i teie

mahana e ânanahi. E tano e parau, mea huru ravaì te mau parau i hōroàhia. Eita rā e òre, mea rahi atu ā te mau parau e vai ra, o tē tiā ia haaputuhia e ia faanahohia no te uì tama no ânanahi.

Ua hiò-atoà-hia rā te parau no te tātuharaahia teie mau taha motu e te parau no te mau àito tei faaora ia rātou. Ua hōroà-atoà-hia te iò a o te tahi mau àito, to rātou riroraa ei ôriò-mata e ei pū-tariā no te nūnaa, e te mau tāpaò e rave rahi tei haamanaò mai i te tahi tuhaa no te mau parau e âuahaaati ra i to rātou oraraa, ta rātou òhipa, te mau fifi (no roto noa e no rāpae mai) i fārereihia e rātou, e te mau rāveà ta rātou i faaòhipa no te tātatararaa i taua mau fifi ra, ia tupu te parau no te ora o te nūnaa e te fenua. Ua riro atoà rā teie parau no te vairaa o teie mau taha motu e te parau no to rātou mau àito ei hiòraa e ei tautururaa i te mau toa no te Èvaneria i teie mahana, i ta te Atua e tiaì mai ra ia rātou i te pae no ta rātou tāviniraa i te nūnaa.

Ua ìte-atoà-hia e, i te tau o te mau papaā (ìhitai e veà-tono), ua tupu atoà te tahi mau tauuiiraa i roto i te oraraa nūnaa o teie mau taha motu, i te pae no to rātou reo, ta rātou peu, ta rātou faanahoraa oraraa, to rātou tiaturiraa, etv. Ua iti te faahinaaro i to na iho e ta na iho, e ua rahi te faahinaaro i to vērā e ta vērā.

I niā i te tumu parau no te « Ètārētia », e tano e faaau i te tupuraa o te parau o te Ètārētia i teie mau taha motu Tuamotu-Maareva mā & Nuuhiva mā, mai te tahi fānauraa, e aore ia, haa-fānau-raa. Mai te Ètārētia i tupu mai roto mai i te faaìteraa parau i te Èvaneria o/a Ietu Metia, e te fāriiraa a te taata tātai tahi e ta te âmuitahiraa i taua parau ra, i te tahi tau e i te tahi vāhi e tae roa mai ā i teie mahana. E mai ta te taò « fānau » e haapii mai ra, o te tahi ia « haereraa i rāpae », mai te tahi vāhi e tae atu i te tahi vāhi, e mai roto mai i te tahi tītauraa e te tahi ôpuaraa e no te tahi tupuraa òhipa, ia aupuruhia te ora ta te Atua i hōroà i te taata.

E ia hiòhia teie tupuraa òhipa ta te âi i faaite ia tātou, mai to na haamataraa mai e tae roa mai i teie mahana, aita teie tītauraa no te haereraa i rāpae e faaea ra. O te òhipa mau ia i ìtehia i roto i te tupuraa no te Ètārētia i teie mau taha motu to tātou. Mai te tau no te Ètārētia matamua e tae mai i te tau no te mau veà-tono papaā (Lms ; Smep ; Abcfm) e mādhi (Tm ; Eepf ; Epm), aita te ètārētia i tupu noa na roto i te hau e te mauui-òre, i te pae no te oraraa e te tiaturiraa o te taata, ta te tahi mau fifi no rāpae mai i faatupu (Hau tamaru haru fenua e haavīraa taata ; te mau fifi rau e te mau haavīraa hoì a te tahi mau ètārētia e âmaa faaroo, etv.), e te tahi mau fifi no roto atu (tei fārii i teie, e tei haapae i terā). Ia ìriti teie, te ôpani mai ra ia tērā. I teie mahana, te vai ra te manaònaòraa i roto i te tahi mau faanahoraa òhipa tei ravehia e tei tupu. Ia riro rā te reira ei manaò e ei pūai âpī no te âpeeraa i te putaraa âvae i vaiho mai e te mau veà-tono papaā e mādhi, no terā roa tau, no teie mai tau e no teie tau.

Te tahi rā haapiiraa tumu o tē tano e tāpeà mai i roto i te tupuraa o te Ètārētia i roto i teie mau taha motu, ua tauturu te mau veà-tono ia rātou rātou iho i roto i te âpee-māite-raa no te faatupuraa i te parau o te Ètārētia, ta te faaìteraa parau i faatupu. Ua ìte rātou i te faufaa rahi i roto i te rave-âmui-raa i teie òhipa, e tae roa i te taime i faahoìhia ai te haapaòraa òhipa i roto i te rima o te feiā tumu o te fenua, mai tei haamatahia e te papaā, tei pūdihia e te mādhi, e mai te mādhi i te mādhi iho, tei ìte pāpū i te faanahoraa o to na oraraa, e tei faaòhie i te tupuraa o te Ètārētia. Aita atu rā e vārua i tūrai i teie mau veà-tono i roto i teie ôpuaraa, māoti o te Parau a te Atua tei faaite mai i te rahi no te here e te aroha o te Atua i te taata e te rahuraa, tei nā roto mai i ta na Tamaiti ia Ietu Metia.

Te tahi poroìraa e tano ia vaihohia i teie nei, no te mau veà-tono no teie mahana e no ânanahi, o te ìteraa ia te taata tātai tahi i roto i te Ètārētia i to na tiāraa taata faatupu ora, i roto e i rāpae i to na oraraa, na roto i ta na faaìteraa, i roto i te parau-mau e te parau-tiā, i te tītauraa a te

Atua toru-tahi no te ora o te taata e te rahuraa, na roto i ta na Parau, no to na Hau e no to na hanahana.

Âreà te tumu parau no te « reforomātio-porotetani », tei haamau i ta na tuatāpaparaa i nià i te parau o te Reforomātio a Rūtero e i te tahi mau parau rarahi i hōroàhia e Pauro, e tae noa atu i te parau no te mau reforomātio i orahia mai na i terā ra tau, e e orahia nei i teie mahana i roto i ta tātou Ètārētia, e ia au hoì i te tūramaraa a Ruta èv. 15,11-32, i nià i te parau no te fāito rahi no te aroha o te metua tāne, i mua i te fāito rahi no te hara a te teina (to na faariroraa ia na ei metua nō na iho e ei tumu no to na iho-taata e to na oraraa), e tae noa atu i te fāito hopeà no te ìno e te teòtèò o te matahiapo (tei òre i fārii i te teina tei fārii-aroha-hia e to rāua metua tāne, i to na hoì-ora-raa mai te ùtuafare metua, e to na atoà tuāti-òre i te metua tāne tei fārii i te teina). Te haamanaò atoà mai ra teie mau parau ia tātou, e tei roto tātou i te tahi tau no te patu-faahou-raa i to tātou « Ètārētiaraa », to tātou « Porotetaniraa » e to tātou « Māōhiraa », na rotó i te tuatāpapa-faahou-raa, te heheu-faahou-raa, te faahinaaro-faahou-raa e te faaōhipa-faahou-raa i te parau no te Reforomātio e te mau reforomātoraa e ta rātou fāiraa faaroo i nià i terā papa e : « Na te faaroo anaè i te Metia e faaora », te rāveà e te fauraò hoì te reira tei ravehia e te Atua no te haere mai e fārerei e e faaora i te taata hara.

Ua faaite atoà mai rā te Ruta 15,11-32, i te tahi tūramaraa âpī i nià i teie parau no te vārua reforomātio porotetani, tei toro e tei faatoro i nià i te metua. Ta te metua e hinaaro nei i ta na nā tamarii, i faahoì ia rāua i nià i to rāua tiāraa, ia ìte te tahi i te tahi e ia ìte rāua i to rāua metua tāne. E te metua hoì i roto i te âài o te teina, e metua atoà ia i roto i te âài o te matahiapo, e e metua o ia no te âài. I mua i teie parau, eita e tano e haamoè i te vārua reforomātio o teie metua, i roto i to na tiāmāraa hope, i roto i ta na parau-tià e ta na parau-mau, na te metua ihoā tā na, na te tama ihoā tā na, tāiva noa atu ai te tama i to na tāivaraa, nūmera noa atu ai te tama i ta na nūmeraraa, e tama tavai ihoā rā rāua na te metua. Ua herehia rāua e te metua, noa atu to rāua huru.

Teie parau no te reforomātio-porotetani, ua ìte-atoà-hia te reira i teie mau taha motu to tātou, i te tau no te mau ìhitai papaā e no te mau veà-tono papaā e māōhi, i te 18 e te 19 o te tēnetere, ei faatupuraa i te parau a te Fatu : « e haere òtōu e faariro i te mau fenua atoà ei pipi » (Mātaio 28). Aita atoà rā te òhiparaa i òhie, no te mau fifi e rave rahi ihoā ia i fārereihia (haru fenua e te haavī taata a te Hau Farāni, haru taata a te Ètārētia Tātorita Rōma, haapeàpeà a te tahi atu mau āmaa faaroo, fifi tamaì, etv.) Aita rā te mau tautooraa reforomātio-porotetani i paruparu noa aè i mua i taua mau haafifiraa ra, no te mea, te tauturu ra te tahi i te tahi e te tiāturi atoà ra i te tahi tauturu rahi no ô mai i te Atua ra. E i roto i te mau rāveà pororaa èvaneria ta rātou i faaōhipa, ua haapii mai rātou : e aroha te Atua. Teie rā, ua hōroà tāmāu atoà rā rātou i te tahi tiāturiraa e te tahi haapiiraa huru haamataù e te faariàrià, te tapihoo e te faahepo, « no te taata faaroo-òre e no te feiā tei òre i tātarahapa, o te auahi pohe òre, te mauui rahi e te pohe mure òre to rātou ... » (Mātaio 8/24-25). Te fā tumu mau rā, o te faaìteraa ia i te Èvaneria anaè o te Fatu i to te ao, te èvaneriaraa, te metua, tāvini, te òhipa, ia tupu te hau o te Atua, e Aroha noa.

I roto i teie tumu parau no te reforomātio-porotetani, ua hiò-atoà-hia mai te parau no te « Pīpīria », tei heheu mai i te Èvaneria a te Atua o Ietu Metia no Nātarēta, tei ìritihia i roto i to tātou reo, e mai roto mai ia na, ua faanahohia te tahi mau haapiiraa faaroo e te mau haapiiraa no te haereà faaroo, na reira atoà te mau puta aōraa, te mau puta âài, te mau veà tātararaa, te mau rata haaati, na roto i te reo o te nūnaa. E mau mauhaa rahi atoà teie tei faaōhipahia i roto i te òhipa pororaa i te Èvaneria faaora e faatiāmā a te Atua. I te pae Tuamotu/Maareva & Nuuhiva mā, e piti tau puta pīpīria tei ìritihia na roto i te reo nuuhiva : te Evanelia i patutià e

Ioane (James Bicknell-TMH 1858) e te Evanelia i patutià e Mataio (Louis Paul Vernier-SMEP 1905). Eita atoà rā e tano ia haamoèhia te mau huriraa i ravehia e te Ètārētia Tātorita. Hoē atoà rā teie papa no te mau faaiteraa faaroo reformāto-porotetani i niā i te parau no te « sola Scriptura ».

No teie noa ā tumu parau no te reformātio-porotetani e ia au i te mau haapiiraa ta teie taiōraa no te Ruta èv. 15/11-32 e hōroà ra ia tātou, ua tāmata atoà te mau veà-tono no te Lms, Tms, Abcfm, Smep i te haere na taua taìara ra, mā te haafaufaa i te reo, te hīroà, te âài e te parau o te mau māðhi no teie mau taha motu Tuamotu/Maareva & Nuuhiva mā, ei rāveà faatupuraa i te Èvaneria faaora e faatiāmā a Ietu Metia, tei haamanaò noa mai e : « ... eere te aroha i te mea hoo ». E tauturu rahi ta teie mau veà-tono i vaiho mai i te EEPF, e o ta rātou atoà e vaiho ra i te « Ètārētia Porotetani Māðhi ».

Ɛí maa parau faaara : I roto i teie puta iti tei faaineinehia mai e te Tōmite no te Faaineine-tāmau-raa a te Ètārētia Porotetani Māðhi, mai te peu e, te vai ra te mau parau tei òre i âfaro maitai te pāpāiraahia, na tātou te reira e faatitiāifaro māite atu.

Ia haamaitaihia te Atua e ia maitai noa te taata

Te Fāriira e te mau Pupu Haapiiraa i Hanaiapa

Ia Maitai te Feruriraa

FĀREIREIRAA I HANAIAPA

Mahana Piti 31 no Ātopa 2006

MĀÒHI 1

ÈTĀRĒTIA 1

fārereíraa í hānaiapa - 31 no ātopa 2006

Māōhí - haapííraa 1 (rautíhía e Marc POHUE - Teíhotua)

Tuamotu : rahuraahia.

E rave mai tātou i te tahi mau parau i roaa mai no te parau no te rahuraahia te fenua i te pae Tuamotu mā. Ia au te faatiāraa a te pae maragai, tē nā ô ra te parau : O Ātea, o Tāne e o Tagaroa to mātou mau tupuna i haamau ia Havaiki. Ua tuuhia atu ra te reira i roto i te rima o Tiki rāua o Hina. E tae noa atu i roto i te rima o ta rāua huaai.

Tē nā ô nei rā te parau i rahu i te motu Tuamotu mā, ia au i te faatiāraa a to Ānaa :

Putu ake te Ngaru kai ariki ki runga

Te Ngaru tua, te Ngaru uta

Te Ngaru i pari ai taku henua ra Nganaia

Ho atu ki tua i Nganaia.

I muri aè i teie taūraa ia kai ariki, ua fā mai ra te àru mātāmua. Na na i pehe no na àru e 6 i muri aè ia na. O Teipu pare, o Nganaia, o Makikahau, o Hutia, o Pūtiare, o Ngahaehau, ua tupu te fenua ra o Nganaia.

I te tau i hī ai o Māui i te mau pae fenua Tahiti mā, te faatupu ra ia o Tekura i te Atua i te ua rahi ûāna i niā i te tai. Ua faaārepurepu o ia i te moana. No te rahi o te ārepurepu o te moana, ua tupu mai ra te tahi mau motu. Ua faariro atu ra o Tekura i te Atua ia Ānaa ei pūhaparaa nō na.

Teie to na pehe :

Tupu ake te henua Nganaia

Heke iho te Ariki te kura i te Atua

Ki runga i te hae rangi

Kapari e, kapari

Pari mai i tua, pari mai i aro

Tihoro na te tahi pae

Tihoro na te tahi pae

Tihoro na Vaenga

Ko hiva tau tua

Ko hiva tau aro ko te pūkenga ia, Ko te pūkainga ia.

Teie ā te tahi parau i haamau i te Tuamotu mā.

O tumu mango rāua tumu rito, te tumu o te fenua e te taère o te fenua.

Te ora ra rāua i roto i te pō.

I te hoê tau, ua fānau mai ra rāua i te tahi tama. O Nganā te idā.

E vārua ino teie. Ua riro atoà rā o ia ei pū fenua.

No te riri o Tumu mango ia Nganā, ua huri atu ra ia na i te hiti o te fenua.

O Nganā te pūfenua, Nganā te fetū, o Ngana te papa, te tiaì o te fenua.

Ua fānau faahou atu ra o tumu mango rāua tumu rito e piti tau tamarii. O uhi ùra rāua uhi taramea.

E vārua ino ā tei roaa mai.

Faaruehía atu ra i ropū i te fenua, riro mai nei ei turu no te tairoto.

E ānaāna i niā i te rai

Ua fānau faahou o Tumu mango rāua tumu rito

O Nauri rāua Nāèhu.

E noho o Nāèhu i tongareva, i te ao uri, ei pito henua no Nganaia tautua

E noho o Nāèhu i te rangi mamao, o ia te pito henua o Nganaia tauaro.

*Fānau faahou mai nei o tumu mango rāua tumu rito
Ia Eremanoana rāua Ngunguruarau. O nā taata mātāmua ia i noho i Nganaia.*

I parauhia ai e :

*To Hakapunga
o te mano,
o te tini o te tangata
I runga i Nganaia.
Ki roto i te ao mokotea.*

Rautīraa haapīraa & tāuāparauraa :

Ua ômuahia mai na roto i te vauvauraa i te parau no te mādhi ei iritiraa i te parau no té faaineineraa i roto i te Tuhaa 6 nei. Ua hinaarohia e faahoī i te parau i roto i nā fenua Ēnāta e Tuamotu mā. Ua hōroà atoà mai te rautī i te manaò no nià i teie taò « faaineine-tāmau-raa ». E piti manaò faufaa roa i tāpeàhia mai : tāmau e faaineine. Te manaò tumu, faaineineraa.

Te mau uiraa :

- *I roto i te mau parau atoà i roaa mai ia òutou, tātara mai, e mea nā hea te raveraahia teie ao, mea hāmani aore ra mea rahu.*
- *E aha te mau parau tumu i haamauhia e te Atua no to òutou ao : te papa ; te pū fenua ; te mau atua, to rātou mau iòa ; te taata, ua ò ānei i roto.*
- *E aha te faufaa ta teie mau parau tumu e faaite mai ra i roto i ta te atua aore ra mau atua ôpuaraa.*

Te mau pāhonoraa :

Pupu : Ēnāna/Ēnāta :

*Fītī : Na roto i nā taata e piti, te atua o Ātea e ta na vahine o Atanua. I roto i nā taata e piti e ora nei i roto i teie ao, i te hoē mahana, ua parau o Atanua ia Ātea ua fiu roa o ia, aita to rāua oraraa, e hāmani i te hoē fare no rāua. No te hāmani teie fare, ua haaputupu o Ātea i te mau atua i raro mai ia na. E pō e haamatahia ai i te òhipa, no te mea, no te pō mai rāua. Ua ôpua iho ra e hāmani teie fare. I roto i te hāmaniraa i teie fare, te vai ra te atua o Aka-oa (*te roa*), Aka-pito (*vāhi rōpū*), o Aka-poto (*te poto*), Aka-iti (*nainai*), te Aka-hana (*te hopea roa*), te Aka-Nui, te Aka-Iti, ta te atua Ātea i parau e haere mai.*

Te mea mātāmua i haamauhia, e piti pou (*Ua Pou*) – tuuhia mai te hiva i nià i te pou (*Hiva Òa*) – muri mai tāmauhia te mau hoà i nià i te hiva (*Nuku-Hiva*). I reira i tāpoihia ai te rauère na nià iho (*Fatu-Iva – Fatu Hiva*). I te otiraa , te piri mai ra te ao, o *Tahuata* ia, te faaara mai ra te manu (*Mohotani*), e rū, te fātata roa mai ra te ao (*i te âahiata, ua paa te ao : e ùteùte mai ra*). Te otiraa te fare, ua tāmā-roa-hia, ua hurihia te mau pehu i roto i te âpoo, tahuhia atu ra i te auahi i parauhia ai o *Ua Huka*. I te ao-roa-raa mai, ua oti hope roa te òhipa, ua ao, o Ēiao ia.

I mua i teie tātaraaraa, ua hiòhia mai nā parau e piti : « te rahu e te hāmani ».

Te ôpuaraa, na te vahine Atanua i parau i te tāne. Te auraa, na Ātea i parau, na te mau atua i rave e te hiòraa a te Nuuhiva, mea faufaa te vahine.

Te pepena : aita ā te òhipa i ravehia atu ra, i roto rā i to òe vārua (hāmani i te manaò)

Te kānea : ua faaòhipa te rima no te hāmani.

Iotua : ia hiòhia, ua huru piri i te parau no te hāmaniraa, aita vau i ìte e ò ānei te parau no te rahu.

Tuārae : te mau atua e haere mai ra, e vārua ; te parau no te hāmani, tei ô te vairaa, te rahiraa rā te parau, e parau ihoā. Eita paha e òre e vārua te parau.

Taoàhere : ia au te faarooraa, te vahine o Atanua. Ua parau o Atanua i ta na ôpuaraa e ua òhipa i roto ia Ātea. Tei reira te parau no *te rahuraa* : *ua parau i te mau atua*.

Teihotua : te haamataraa te parau, te ori noa ra rāua, tei hea ia rāua.

Fiti : tei roto noa i te aore e àti aè teie ao (*to rāua pūhaparaa*)

Teihotua : e te mau atua : tei hea ia.

Tuārae : e mau atua ia no te pō, eiaha ia ìtehia. Te reira te mea e hinaarohia ia paraparau, eiaha ia riro ei āamu noa. Hoê ā ao, eita rā rātou e ìtehia, ia tuō, ia parau rā o Ātea, tei te pō ihoā.

Teihotua : te mea faufaa, ia pō, i reira e pihia ai te mau atua.

Terai : Ātea e Atanua, ua ora noa - na Ātea i parau, i te pō. Ia hiòhia teie te manaò o te tāne, e hāmani i te fare i te pō. Te vāhi faufaa rā, te vahine, no roto mai ia na te ôpuaraa. O Ātea, te atua ia no te ao atoà, ua tae roa atoà i te tahi taime, eita e tano e tuu i te tahi iòa no te atua. Te vāhi faufaa roa atu, eita nā te àti-Iuta e haere mai e parau e e tuu i te iòa.

Taoàhere : te vai ra te ao e te marama, a fiu atu ai, a feruri atu ai ua pō. I roto i te faatiàraa, aita te parau no te māramarama

Fiti : na te mohotani (*tai manu*) i faaara ia Ātea, te piri mai ra te ao.

Tuārae : i roto te parau o mohotani, tei roto te parau no te mau ānimara.

Teihotua : te vai atoà ra te tiaturiraa i terā tau, te manu, e atua atoà. I roto i te taime i hāmanihia ai te Ēnāna, tei roto atoà te tau (*te haamataraa*). To na auraa, hou te hāmaniraa, te vai ra te tau.

Terai : te parau no te mohotani i roto i te faatiàraa, aita i parauhia e atua.

Tuārae : i roto i te parau no te mohotani, te vai ra te parau no te aru e te ānimara. Ua uiui noa mātou tei hea te parau o te taata. Ia oti anàe te tau, te vai ra ia te taata. Ia hope te ôpuaraa a Ātea e Atanua, ua noho pāpū rāua i roto (*ua ò pau roa te mau taata ; ānimara : te aru i roto*).

Terai : eita e tano ia parau ia Nuuhiva, fenua no te mau taata (*terre des hommes*), e parau rā, fenua no te mau atua (*terre des dieux*).

Teihotua : te vai ra ānei te tūātiraa te parau no te taata : Ēnāta/na : ìnaha hoì, te etua to nià atu e i raro mai, e parau òutou Ēnāna. Te reta mātāmua, e * E *. Ua rahi te parau no te hiva i ò nei, *te hiva, to na auraa te huaai a te mau atua (fānauhia), te fenua o te mau huaai a te mau atua*.

Terai : Te faaite mai ra te mana o te parau, eita te Nuuhiva no roto i te repo.

Teihotua : te tahi parau no te hiva, no Puamaù paha, e au ra, no roto mai i te mau atua o te moana, te taìtaì-raa-hia mai nā tii e pae ; eita e maraa, ua anihia rā te tauturu a te mau atua (*te pūai*). Eere te mana taata, e mana atua, e atua o te tai

Fiti : *te hiva*, mea rahi te taime e parau mātou i teie parau. (*hiva : faanuu atu, moana nui o hiva*)

Teihotua : e tano ihoā no ò nei te hiva e tae noa atu i te pae Tuamotu mā ; te tahi iòa hopeà atoà, o Rapa Nui.

Fiti : *Havaiki : e pou i raro i te pō* : hoê vāhi no te mau atua (*te mau vārua*). Te haapatina kuhane, i ò te vārua e pou ai i Havaiki : ia pohe te hoê taata, e te toru o te mahana, e pou o ia i raro.

Pupu Paùmotu :

Tētūpaia v : te parau no te Paùmotu, ua hiòhia mai nā parau e piti atoà ra : *te rahu e te hāmani*.

Te vai nei o Mihiroa, o VāhITU, o Maareva mā.

Mihiroa : Mataiva ; Rāterehau (Tikehau) ; Rairoa

VāhITU : te parau no Takapoto, e mea âfaihia mai mai Havaii mai

Takapoto : mea hāmanihia, âfaihia mai ai na Havaii. – vāhi matai – e motu anaè.

Èriāta : Mihiroa : mea parau-noa-hia, e ua tupu, no te mea e papa, aita e taata e haere e hāmani i te papa. I roto i teie parauraa, peeraa i roto i te ata, e paù i nià e motu i raro, âmuhia atu ai, e paùmotu.

Tanavae : Takapoto : e âfaihia atu te mau parau i te Faatereraa, ua horoàhia mai, e ua tii-faahou-hia mai. Te tavana Keke, e pāpā tānito. Te tupuraa te puu one, no terā ia vāveà miti. (30 àpi na roto i te reo Paùmotu). Te vai ra te tahi nuu atua e noho ra i Takatua (te iòà mātāmua), te mau tumu nui tei Takarua ia. Ia tae rā i te tahi taime, ua hinaaro e haafauaa i teie, ia riro ei fenua. No muri iho mai te taata i te pārahira a i nià iho. Te vai ra te tahi pupu taata e noho ra i Takarua (māmā Richard mā). Te parau no Mānihi, te vai ra to na àito e to ná arii.

Papa Faateni : te parau no Mānihi, nā mua aè o Paeua ia. Te rahuraahia o Mānihi, mea pāinu mai, ua ū i nià i te papa, na te miti i hāmani.

Teihotua : teie, no Ànaa ia, te tumu no Ànaa, no reira mai ta ù vahine. I roto i te hiòraa, mea rahuhia : e piti pito, hoè i nià, hoè i raro. Te auraa, te parauraa. Te haamauraa te parau o te fenua, te pū fenua. Te nuku tae roto : e atua tei fānauhia mai, e atua o ia. Ua faaite-atoà-hia te parau no te taata i roto i ta te Paùmotu faatiàraa i to te atua rahuraa i teie ao. Te mau tamarii mātāmua, e mau vārua ìno, te piti e vārua ìno àrèa te toru aita ia. Te pito tāmua ia Ànaa i raro i te fenua e i nià i te raì. Te toàreva, no raro i te fenua. I roto i te tātaraaraa a to Tahiti, mea ìno ia. Te tāmuraa pito, eere tei raro noa, e haere roa i nià i te raì.

Tuārae : te nuku tae roto, te vai ra te tūatira to Huahine e to Ànaa.

Teihotua : te àru mātāmua : te miti mātāmua, te fētoitōi (e faateitei e fati mai ai)

Natupuaì v : te parau no Ātea, eita ànei taua atua noa ā.

Èriāta : teie iòà mātāmua OĀTEA, e tumu i topahia ai te iòà e te mau tupuna, no te mea ua fānauhia i te avatea.

Tuārae : te parau no OĀTEA : ua ao ia. Tagarua : e atua, e i roto ia na te vai ra te tāne e te vahine.

Teihotua : I Tahiti, Tagarua, e tāne ia ; te auraa, te fānuraa i te tamarii, mea ìno, i reira te huriraa ia na. Te mea taa-ê, na te miti e rave, te faaòhiparaa rā, e pehe ia (parau), te auraa, te moana tei faahaùtihia. E ua rahi tei faatupuhia, ua haapōurihia te fenua.

Èriāta : I runga i te puu ngaere i reira te Paùmotu e herehere ai.

Papa Faateni : ia tere na nià i te pahī, aore ra, manureva, e ìtehia te ànaàana i roto i te ata (te paù ia).

Teihotua : te faufaa rā e ìtehia ra, te tāmuraa te parau, te taata e te mau atua, eita ia e òre ; ia hapehape anaè eita e tāmua i nià ia Iehova. E tano atoà e parau, ua mutu te tahi vāhi, tei te huru te tāmuraa.

Èriāta : Te Paùmotu tātoà, no roto mai i te moko-tea e te moko-uri

Teihotua : te tātuhaaraa, aita i àtea te parau ; e hiò-faahou-hia teie parau ànanahi.

Taoàhere : Ia hiòhia ta tātou òhipa, tei te ao, tei te pō, e te manaò e tāmua i te fenua (tai ; raì ; hau atu e atua).

Te Ètārētia - haapīraa 1 (Rautīhia mai e Julien MAHAA - Iotua)

No teie fārereiraa, e piti tau uiraa i manaòhia mai e hōroà atu. E aha te Ètārētia ? No te aha te Ètārētia ? Ia ìte atoà mai tātou, e tumu parau àno roa teie. Ua manaòhia mai rā e hōroà noa atu i te tahi mau manaò i nià i te parau o te Ètārētia e ta na òhipa (to na iho e to na hīroà), taa-

ê atu te tahi mau tātaraa ta tātou i ìte i nià i teie tumu parau. O ta tātou ia e hiò mai i teie nei :

1. E aha te Ètārētia ?

Hou aè tātou e pāhono atu ai i teie uiraa, e tāmata na tātou i te hiò mai i te tahi mau auraa i horoàhia na i nià i teie tumu parau no te Ètārētia.

I roto i te ìrava 7 no te Fāiraa Faaroo a Augsburg, ua riro te Ètārētia « *ei vāhi i reira te Èvaneria e faaite-pāpū-hia ai, e i reira atoà nā ôroà tumu (Pāpetitoraa & Ôroà a te Fatu) e haapaò-pāpū-hia ai* ». I roto i te ìrava 28 no te Fāiraa Faaroo a Rochelle, te faahitihia ra i reira : « *Te vāhi aita te Parau a te Atua i fārii-popou-hia, e i te vāhi atoà hoì aita nā ôroà tumu (Pāpetitoraa & Ôroà a te Fatu) i haapaò-pāpū-hia, eita e tano ia faahiti i te parau no te Ètārētia* ». Teie te tahi o te mau auraa e horoàhia ra no teie parau o te Ètārētia. E tano roa rā ia hiòhia mai teie mau manaò i raro aè i nā tūramaraa e 3 i muri nei :

Te manaò mātāmua : I mua i teie tātaraa hopeà (Fāiraa Faaroo a Rochelle), te vai mau ra ia te tahi « tuteeraa » e ìtehia ra. Aita teie Fāiraa Faaroo e tūati ra i nā hiòraa e piti i te parau o te Ètārētia, noa atu e te vai ra te mau taa-ê-raa e te mau tūatiātiraa. E hiò mai tātou i teie nei i nā hiòraa e piti i muri nei :

Te hiòraa mātāmua e pātoihia ra, o terā ia huru hiòraa a te Tātorita i teie parau, mai te tahi pūòiraa no te òhipa i haamatahia mai e te mau âpotetoro e te mau pereputero (*Ture Tumu Lumen Gentium no te matahiti 1962, Tuhaa 3*). Ua hōroà te mau âpotetoro i te mana faatere (autorité) e te mau mana faaoti (pouvoirs) i horoàhia mai e te Metia ia rātou, i te mau êpitetōpo, e nā rātou e taitaì atu i te reira i te mau uì atoà. Ua hōroà-atoà-hia ia rātou te huru oraraa o te Ètārētia (ecclésialité). Nā rātou e haapaò i te tupu-māite-raa o teie parau i te mau tau atoà. Nā roto i to rātou huru e ta rātou òhipa, e ìtehia ai te pūòiraa no te òhipa i haamatahia mai, e e ìte-atoà-hia ai te hohoà no te Ètārētia mau. No te hoê tātorita, te riroraa ei mero no te Ètārētia, o te âmuiraa ia i to na êpitetōpo. Âreà no te hoê taata porotetani, eere na te pāpa e faanaho mai i te parau no te Ètārētia, e àuvaha noa o ia no te âmuitahiraa o te mau êpitetōpo. E ua tae roa te tahi pae i te parauraa e, mea « rahi aè » te êpitetōpo ia Rōma. I te 3 o te tēnetere, ua pāpai na o Cyprien no Carthage i te tahi parau, i te nā-ô-raa e : « *Tei roto te Ètārētia i te êpitetōpo - L'Église est dans l'évêque* ». I mua i teie hiòraa, e au ra e, na te parau o te êpitetōpo e tātara nei i te parau o te Ètārētia, e i roto i te tāviniraa a te êpitetōpo e matara hope roa ai te parau o te Ètārētia.

Te piti o te hiòraa tei pātoihia, ua ìtehia i roto i te feiā e haapāpū ra i to rātou tiāraa i roto i te Ètārētia. O tei ìtehia i te 16 o te tēnetere, i te tau no te mau *anabaptistes*, te mau *illuministes*, e te mau *anti-trinitaires*. No rātou, te parau e tātara ra i te Ètārētia, eere tei nià i te mau tōroà e faaòhipahia ra i roto i te Ètārētia, tei nià rā i te huru oraraa e haapaòhia ra e te mau mero i roto i te Ètārētia (te pāpūraa no ta rātou parau, te oraraa i te parau mau e te horoàraa te taata ia na iho no te Ètārētia). Ia riro mau rātou ei feiā mā (corpus purum), ei feiā tiāturi atua tei fāi i te faaroo èvaneria e tei ora ia au i te hinaaro o te Atua, tei faaitehia i roto i te Parau a te Atua. Ua haamauhia te manaò i nià i te parau no te tātarahapa, te fānau-faahou-raa, te haamaitaì-faahou-raa i te parau o te taata, te faaâpiraa i te parau o te ora, mai tei ìtehia i roto i te Fāiraa Faaroo *mennonite* no Dordrecht (1632). Mai te peu e, ua haamau te taata tātorita i ta na hiòraa i te Ètārētia i nià i te parau no te tūatiraa i te êpitetōpo, te manaò i ô nei, tei nià ia i te tāpeàraa i te viivii-òre o te Ètārētia, i haamau-roa-hia ai te tahi faatureraa ètaèta roa, i nià i te parau no te tomoraa i roto i Ètārētia, e aore ia, no te tiāvaruraa i te taata i rāpae, no te pārunuraa ihoā i te

Ëtārētia i te mau taeae haavarevare. O te reira te tahi manaò i ìte-atoà-hia i roto i te Fāiraa a te Ëtārētia anabaptiste no Schleithem i te matahiti 1527. I ô nei, eita e uihia : « Tei hea roa te mau aratai pāpū roa aè o te Ëtārētia ? » (Catholiques). « Tei hea roa te mau maru-metia pāpū maitai e ora ra i roto i te Ëtārētia ? » (Anabaptistes). I mua i teie mau uiraa, te tītauraa tumu e hinaarohia ra e faaite, o te haapāpūraa ia e tei hea te Ëtārētia mau, e tei hea atoà te Ëtārētia, eere i te mea pāpū roa to na parau.

I mua i teie mau parau, eita te manaò e tūati roa i nià i teie huru hiòraa tātorita i te parau no te Ëtārētia, mai te tahi âmuitahiraa faaterehia e te tahi pupu taata tei faaòhipa i te mana no ô mai i te Atua ra e no ô mai to na tumu i te Metia ra. I te tahi aè pae, terā ia manaò no te âmuitahiraa o te mau maru-metia, e aore ia, nūnaa o te Atua. Ia hiò-maitai-anaè-hia teie nā hiòraa e 2, noa atu to rāua taa-ê-raa te tahi i te tahi, te ìte-atoà-hia ra te tahi tūatiraa i rotopū ia rāua. I roto i te Âpooraa no Vatican 2 (*Concile de Vatican 2*) tei hōroà i to na manaò i roto i te Ture Tumu Lumen Gentium e te manaò i horoàhia e te Tāatiāraa no te mau Ëtārētia o teie nei ao (COE), na roto i te parau no te BEM, te faaite nei rāua i to rāua manaò i nià i teie tumu parau no te Ëtārētia, mai te tahi âmuiraa taata faanaho-maitai-hia, e te vai ra i roto ia na te mau aratai, mai te tahi nana e arataihia e te tahi tiāi.

Ua faahaūti teie nā hiòraa e 2 i te feruriraa o te taata i te tau no te Reforomātio, to rātou oraraa e tae noa atu i ta rātou mau faanahoraa òhipa. Aita hoè aè tūatiraa i ìtehia no te tauturu i te tahi faanahoraa oraraa tei au i te parau fāiraa faaroo no te 16 o te tēnētere. Mea ê roa te manaò i taua tau ra. O ta tātou ia e hiò mai i roto i te piti o te manaò :

Te piti o te manaò : Te faanahoraa e te parau aratai o te Ëtārētia. Mai ta tātou i hiò mai i nià nei, eita te parau o te Ëtārētia e matara na roto i te parau o te tōroà e te âmuitahiraa, e hiò rā e aha te parau aratai, e aore ia, e aha te papa o te Ëtārētia. Te parau pāpū, ua faariro noa na te Ëtārētia i te Faaiteeraa i te Parau na roto i te rāveà no te faaiteeraa parau e nā ôroà tumu no te Pāpetitoraa e te Ôroà Èuhari, ei àveià aratai i to na oraraa. Ua tūati roa ia te Tātorita e te Porotetani i teie vāhi. Te vāhi noa i taa-ê ai rāua, tei nià ia i te mau faanahoraa e orahia ra i roto i te Ëtārētia. No te Porotetani, na roto i te faaiteeraa parau e nā ôroà tumu, ua « haruhia - Paul Tillich » te taata e te Parau a te Atua, e mea nā reira mai te tupuraa o te Ëtārētia. No Ebeling, mea nā roto ia i te « pororaa – proclamation ». No Barth, mea nā roto i te « tītauraa – convocation », tei papa i to na manaò i te taò ra : « *ek* » (rāpae) e « *kaleō* » (piihia, tītauhia ia haere mai). No Bultmann, mai te tahi « tītauraa – interpellation », e te haapāpū atoà ra o ia e, e mea nā roto mai i te Parau, te tupuraa mai o te Ëtārētia. Te parau e tano ia haamanaòhia i ô nei, te parau i haamau i te Ëtārētia, eere ia i te pārau tā na e faaite ra, te parau rā tā na i fārii. Ua riro te Ëtārētia ei vairaa no te parau (destinataire), eere rā i te tumu o te parau (émettrice). Te parau atoà ra Rūtero e : « Eere no te mea e te parau ra te Ëtārētia, i reira i faufaahia ai te parau, na te parau rā i rahu ia na ». Te faufaa o te parau i ô nei, eere ia i terā ta te âmuitahiraa e parau ra, te parau rā i faataehia atu i te Ëtārētia. Te auraa, te Ëtārētia, e tupuraa ia no te Parau a te Atua tei faaitehia i te taata e tei faaroohia e te taata. Te toeà o te mau parau, eere ia te reira i te mea faufaa roa. Na te Parau e haafānau nei i te âmuitahiraa, e i nià atoà i te reira Parau, i reira te âmuitahiraa e faanaho ai ia na, te reira atoà te papa no ta na faaiteeraa, e i reira atoà o ia e ìmi i to na ora, te tahi ora no rāpae mai (extra nos), no ô mai i te Atua ra, e aore ia, no ô mai i te Tiāporo ra (Rūtero). Na terā Parau no rāpae e haapāpū i te faanahoraa a te Ëtārētia.

Te toru o te manaò : E aha te mau fifi e fārereihia i roto i teie mau hiòraa i te parau o te Ëtārētia. Te manaò tumu o ta tātou e hiò mai i roto i teie tuhaa, tei nià i te parau no te tāviniraa e haapāhāra ra i roto i te Ëtārētia. « Tei hea roa te mau aratai pāpū roa aè ? - *Où se trouvent*

les ministres légitimes ? », e aore ia, « Tei hea roa te mau maru-metia pāpū roa aè - *Où se trouvent les authentiques croyants ?* ». E matara te parau o te aratai (òrometua, tiàtono, etv.), mai te peu e, e vaiho o ia ia na iho ia tūramahia e te Parau a te Atua, e ia ìte-atoà-hia te Parau a te Atua i roto i ta na faaiteraa i te taata. Teie rā, te faaiteraa parau, eere te reira i te tuhaa noa na te aratai, e tuhaa atoà ta te maru-metia i reira. Ia tāpeà noa anaè te aratai i te tuhaa faaiteraa nā na, e iti roa mai ia te parau o te maru-metia (taata pāroita, etv.). Te Òtārētia, eere noa ia i te tahi âmuitahiraa no te « corpus purum » (feiā mā, e aore ia, moà), e âmuitahiraa atoà rā no te « corpus mixtum » (no te mau taata atoà, te feiā parautiā e te feiā hara ; te feiā mā e te feiā repo (vii) ; te feiā pure atua e te feiā atoà aita to rātou e tiātūriraa i te Atua ; etv.) Eere na te mau taata i roto i te Òtārētia e tātara i te parau o te Òtārētia, na te feiā rā i faaroo i te Parau e tei fārii i taua Parau ra. Te Parau a te Atua, e faaitēhia o ia i te mau vāhi atoà e i te mau taimē atoà, i roto e i rāpae atoà i te ôtiā o te Òtārētia. Aita e mana to te taata no te faanaho ia na. Te auraa, eita tātou e ìte e tei hea roa te Òtārētia, i te taimē roa no to na tupuraa i roto i to tātoú oraraa. I mua i teie mau tātararaa i horoàhia i niā i te auraa o te Òtārētia, ua faaòhipa ānei te taata porotetani i te reira ? E aha te mau haapiiraa i tāpeàhia mai i teie mahana no ānanahi ? E aha te parau aratai i te Òtārētia ? I hōroà na hoì tātou i terā manaò e, e matara te parau o te Òtārētia i niā i ta na faarooraa e ta na fāriiraa i te Parau a te Atua.

2. No te aha te Òtārētia ?

I roto i te piti o te tuhaa, aita te manaò i haamauhia mai i niā i te parau no te parau aratai i te Òtārētia, tei niā rā i to te Òtārētia riroraa ei faanahoraa oraraa (institution). No te aha te mau maru-metia i âmui ai i te tahi vāhi, i roto i te tahi âmuiraa taata ? No te aha e rave ai i te tahi faanahoraa ? E aha te fā, e no tei hea ôpuaraa ? E rave rahi matahiti te paraparau-noa-raa-hia teie mau uiraa. E 3 tau manaò i tāpeàhia mai no teie tuhaa. O ta tātou ia e hiò mai i teie nei :

Te manaò mātāmua : Te òhipa e tītauhia nei i te Òtārētia, o te tiaauraa ia i te mau tāpura òhipa no te ao o te Atua. Ta na tuhaa, o te faaiteraa i te tītauraa a te Atua i te taata, na roto i te mau haapiiraa e horoàhia, e na roto atoà rā i nā ôroà tumu e ravehia. Te riro nei te Òtārētia mai te tahi êa-turu no te faatūāti i te taata e te Atua, no te faatūāti i te taata i to na Fatu. I mua i teie hiòraa, te haapāpū noa mai ra te reira i te taa-ê-raa rahi e vai ra i rotopū i te ao o te Atua e te ao o te taata. Eita e tiā i te Òtārētia ia tomo i roto i te mau faanahoraa o teie nei ao. E tiā roa rā i te Òtārētia ia hōroà i to na mau manaò i niā i te tahi mau faaotiraa e ravehia e te ao (Hau Fenua), mai te peu e, e haafifi te reira i te tupuraa o te ora. Eita e tiā i te Hau ia tomo i roto i te mau faanahoraa a te Òtārētia. Te tuhaa rahi roa e anihia i te Òtārētia, o te haapaò-noa-raa ia i te faauerā a to na Fatu.

Te piti o te manaò : Mai te peu e, te tītauhia nei te mau maru-metia ia âmui i te tahi vāhi e ia haamau i te tahi mau faanahoraa, aita atu e tītauraa e hinaarohia ra, o teie ia parau no te âmuitahiraa o te mau taeae e te mau tuahine, tei tiāturi ia Ietu ei Fatu e ei Faaora. E mero rātou no te tino o te Fatu. I tītauhia ai rātou ia ora i roto i te âmuitahiraa, i roto i te here e te aroha, te âmuiraa i roto i te òaò e te peapea o te mau mero atoà, i faarirohia ai rātou ei mero no te tino hoè. E faufaahia te parau o te Òtārētia, mai te peu e, e haapaòhia teie mau fāuēraa, e ia riro mau o ia ei vāhi i reira te taata tātai tahi e ìte ai i to na pārahira, e te âmuiraa i roto i te mau faanahoraa òhipa atoà, ia au i to na pūai e to na àravehi, no te tupu-maitai-raa o te âmuitahiraa. I roto atoà i teie âmuitahiraa, ia noaa i te mau mero te faatura te tahi i te tahi. Te auraa, i mua i te tahi mau faaotiraa e ravehia, e aore ia, i mua i te tahi mau faanahoraa òhipa e faaotihia, ia fāriihia te reira e te tāatoà, ia òre te tahi pae e tatahiahia, e ia òre hoì e tāmaumauhia i roto i te tahi faanahoraa faatiti, ia hiò-taata-hia te òhipa e tae noa atu i te parau

o te taata. Eere atoà hoì te Ètārētia i te tahi vāhi ôpanipanihia, e ùputa matara noa o ia i mua i te parau o te taata. Tei roto o ia i teie nei ao, eere rā o ia i to te ao.

Te toru o te manaò : Te Ètārētia, e mauhaa òhipa teie na te Atua e na Ietu, no te òhipa i nià i te tino o te fenua nei e no te tau i teie nei ao. Ta na tūpura òhipa tumu, o te àroraa ia i te parautià-òre, ia tupu te ôpuaraa ora a te Atua no te taata. E tano atoà rā e parau e, ua riro te Ètārētia mai te tahi vaa-mataèinaa i reira e orahia ai te parau no te here e te aroha, te parautià e te àifāitoraa. Ia riro teie huru tō na ei hiòraa na te ao. Ua ìtehia mai na te reira parau i te 16 o te tēnētere. O te òhipa atoà ia i ravehia i roto i te tahi pupu taata no teie âmaa faaroo anabaptiste, e te tahi pae o rātou tei reva atu i te fenua Marite i te 17 e te 18 o te tēnētere, no te haamau i te tahi âmuiraa maru-metia e hiò nei i te fifi o te taata. Ua tae roa atoà te tahi pae i te faariroraa i te Ètārētia, mai te tahi rāveà no te tautururaa i te oraraa poritita o te taata, no te aratai ia na i roto i te tahi oraraa maitai.

E matara te parau o te Ètārētia i roto i te òhipa o tā na e rave, te tāviniraa tā na e hōroà ra i te taata, e te mau àroraa atoà e ravehia ra no te maitai e te ora o te taata. Ia òre anaè rā o ia e rave i te mea i tītauhia ia na ia rave, te hahi ra o ia i te tahi vāhi. Te haapaò noa ra ia o ia i to na hinaaro, mai tā na i hinaaro. Aita ia te parau e te aroha i riro faahou ei tauturu ia na i roto i ta na tāviniraa. Aita faahou o ia i taeàhia e te Parau a te Atua.

Te manaò faufaa o tē tano e tāpeà mai no te tātara i te parau o te Ètārētia, o te tuu-faahou-raa ia ia na i mua i teie parau no te « faarooraa i te Parau ». Te taata porotetani, e taata « faaroo » (auditeur) o ia nā mua roa, tei faaroo na roto mai i te Parau a te Atua, i te hinaaro o te Atua. Terā tau « faarooraa », e taima faufaa rahi te reira no te Ètārētia. I reira atoà ia o ia e haapāpū ai i to na auraroraa i te reira mau faauerā, no te haapāpū i ta na òhipa, no te faatupu i te hinaaro o te Atua e to na anaè ra. E te mau òhipa tā na e rave atu, e ravehia ia i rāpae aè i te ôtià o te Ètārētia. Te tahi atoà manaò o tē tano ia horoàhia i ô nei, te ora o te taata, ia tuuhia ia i mua i te hiòpoàraa a te Atua, eere rā i mua i te faanahoraa a te Ètārētia. Ia ara atoà te Ètārētia i te haru i te tahi mau tuhaa eere i tā na. Te tiaturiraa o te taata, e faaitēhia te reira i rāpae aè i te Ètārētia. I ô nei, te tuhaa a te Ètārētia, o te haamāramarama noa ia i te parau o te Èvaneria, eere rā e nā na e faatere i te oraraa o te taata pāroita. Eere te Ètārētia i te tahi taata âpee i te feruriraa o te taata. Mea pinepine te reira huru i te ìtehia i roto i te mau aratairaa òhipa a te mau òrometua. E haere roa na rātou i ô mai i te vāhi i reira to rātou tuuraahia e to rātou Fatu. E ua tae roa i te faaòhiparaa i te tahi mana eere i to rātou.

Mai ta tātou ihoā i hiò mai na, nā parau tumu e tātara ra i te parau o te Ètārētia, o te faaiteraa ia i te Parau e te raverā i nā ôroà tumu no te Pāpetitoraa e te Ôroà Èuhari. Nā parau teie tei tuuhia i mua i te tiaturiraa o te taata. Te aurā, te Ètārētia, ua riro ia ei vāhi e ei taima no te faarooraa i te Parau, e te tuhaa a te òrometua, o te faaiteraa ia i te reira. I muri aè i te reira, e tītauhia ai te auraroraa. Eita te reira e matara i te Ètārētia ia tātara, no te mea, e tuhaa te reira na te faaroo. I roto i te hīroà porotetani, teie te tahi parau o tē riro ei pāhonoraa i terā uiraa e : No te aha te Ètārētia ?

- *Nā uiraa i horoàhia no te tautururaa i te feruriraa : « E aha te Ètārētia ? No te aha te Ètārētia ? »*

Rautīraa haapīraa & tāuāparauraa :

Ua ômuahia mai na roto i te vauvauraa i te parau no te Ètārētia, no te tautururaa i te parau no te faaineineraa i roto i te Tuhā 6 nei, ma te hōroà atu i te mau haamāramaramaa. Te

parau mātāmua, hou a faahitihia ai i roto i te nūnaa, ua òhipahia mai i te taime o te Pipīria. E hiò te tahi huru faaararaa no teie mahana, e aha te Ètārētia e no te aha te Ètārētia. E taò herēni teie : *eklesia* (*ek – rāpae ; kaleō – piihia*). Te Ètārētia, o te feiā atoà ia tei piihia e haere mai i rāpae, no te faaite i te Parau a te Atua. Te parau a te Atua e orahia i roto i nā òroà tumu, te pāpetitoraa e te òroà èuhari. I roto i te hiòraa a te tahi pae, te Ètārētia, e pūòiraa ia no te mau òhipa i haapaòhia mai e te mau àpotetoro. To te Ètārētia tupuraa : tei faaite i te taata tā na i faaroo i roto i te reira na manaò e piti, e matara ai te parau.

Te Metia, te upoo e te tino o te Ètārētia. Te Ètārētia, e rahu na te Vārua. Mea rahi atu ā te parau e te tiàturiraa ta tātou e māmarama ra i nià i teie parau Ètārētia. Te parau no te ora, no te faatupu i te àmuitahiraa no te mau taeà e tuahine tei fāi i te Fatu. No te matara i mua i te parau no te taata, e òhipa na te Atua i roto i teie ao. E vāhi, e orahia ai te parau no te here e te aroha, e vāhi faarooraa, faaìteraa i te parau a te Atua. E tano atoà ia hiòhia i nià i te parau no te mādhi.

Te mau pāhonoraa : E aha te Ètārētia ?

Pupu a te mau mama (Atanua) : Te Ètārētia, ei taata ihoā, riro mai ai ei pupu. Te vai ra ihoā te pupu taata (marae), terā te òhipa, terā te òhipa. E rave i te òhipa no te Atua.

Pupu tauturu òrometua (Ātea) : Hoē taata tei faatae mai no te haere i te tahi vāhi (*faataa-ê*), no te aha, ta rātou òhipa, no te piiraa i to rāpae e haere mai i roto, no te mea, ua ora tātou i roto i te hoē òhipa maitai, e pii ia i to rāpae. Ua tupu aè na i roto i to tātou mau metua. Ua Ètārētia aè na tātou ; te piiraa i te taata e haere mai, te mea ia ta to tātou mau metua i ora mai na i mutaa iho ra.

Pupu òrometua e to rātou mau hoa (nuu atua) : Ua rau te manaò, Atanua e atua vahine. Hoē pupu taata aita e faataaraa, ua tāpeà i to rātou tiàturiraa, te vai ra te atua e hōroà mai te here e te aroha. *Ètārētia :* e fā mai te manaò ua tāpupuhia tātou, ua tāòtiàhia, te feiā noa tei haapāpū i to rātou pāpetitoraa. Te manaò tumu rā e vai ra i roto ia mātou, horoàraa te tiàturiraa i te Atua.

Iotua : e tano paha ia parauhia, o vau te roto. Ua haamata aè na te Ètārētia, te reira te huru oraraa, ua faarirohia o Ietu te Ètārētia.

Tanavae : o vai tē parauhia ra, tei roto mai e tātarahia mai i rāpae.

Iotua : te hiò ra tātou i te parau o te Ètārētia, te auraa, te feiā i piihia e haere mai. Te hiò ra tātou i te parau no te tātaraa i te taò.

Teihotua : e tano ia ara, te haereraa.

Tanavae : tei roto tātou i te tahi mau haapihapiharaa. Mea faufaa roa teie tuatāpaparaa ta tātou i nià i teie parau.

Fiti : te vai ra ānei te tahi mea hau atu i nià i te faaroo, Ietu te upoo o te Ètārētia, e te tahi parau, ia riro ei mero Ètārētia. I roto i te hiòraa a Pauro, te Ètārētia, te tino ia o te Metia. Te mau haapihapiharaa, no teie nei ia. Ietu, te Ètārētia, tātou tē faaò i roto i teie tino.

Èriāta : Ietu te upoo, e te mau mero o tātou ia, tei hea tātou, te taeraa mai te papaā, tāpupuraa ia.

Tuārae v : i nià i te auraa mātāmua (*te piiraa e haere i rāpae*), te auraa, e piti taata. Hou te Ètārētia i tae mai ai, ua Ètārētia aè na te fenua, riro atu ai e piti. Te Ètārētia, tei roto i te vaa-mataèinaa, oraraa ùtuafare, oraraa nūnaa, i reira e haamata ai. Te auraa, mea fātata i te taata. E piti taata e tupu ai te Ètārētia.

Teihotua : te vāhi te reira te taata e faatupu ai te here e te aroha (*Ètārētia*).

Tētūpaia v : te iòa i manaòhia mai te « Ô o te ora mādhi ».

Natupuai v : te ...Ô ... e aha te auraa.

Tētūpaia v : te mau mea e àua-haati ra ia tātou i teie mahana (*mai te mau hotu*), e ò atoà te taata e te ànimara i roto.

Lotua : te vāhi e faaturuhia ai te hāre e te oropu terā te tahi auaa. E aha te tahi mea e tauturu ia tātou i niā i teie parau Ëtārētia.

Tihiri : e mātou i niā i teie taō, he tēni (Ëtārētia) i tāpahi mai e te mau âpotetoro. Te tahi atoā, ua tātara mai e te âni-Iuta. E hōra i te tahi matafa – (mata). Tei hea tātou. *A tahi* : Eita e itehia te mau matafa, māoti rā i te vāhau, to na pūa, pororotoni noa atu ā, e tātorita noa atu ā. *A pū* : i roto i te rīturia, e hiō i teie parau Ëtārētia i te mau tahi, i roto i te taime haamoriraa. Te itehia : te itehiahia te tahi tāne a te mau tahiā, he tēni ia na ei faaā.

No te aha te Ëtārētia ?

Pupu a te mau mama (Atarua) :

Tētūpaia v : e aratai i te Tunu Nui na e haapii e hōi i te Atua ra. Ta mātou fā, te imi atoā ra mātou i te rāveā e te tauturu ra i te mau taime tāne. I teie mau taime, te nuu maru noa rā mātou. E tano atoā ia tauturu i to tātou mau tāne.

Teraì v : e ara no te mau fifi atoā i te mau rā i teie te vaa-mataëinaa, tōtaiete, e te Ëtārētia, e te mutururaa.

Pupu tauturu òrometua (tiātono)

Fifi : eira e faaea i te parau faahou, eiaha e haapūra, eiaha na te moni e faatere i te Ëtārētia, na te hāre rā. No te iriti i te mau o te mau te maitai, e nā roto i te âau pīpī-ōre. To na fifi, te mau taara i roto, te Ëtārētia e hōi ia e hōi.

Pupu òrometua e to rātou mau hōa (mua-mua) :

Lotua : ua tātara tātou i te mea eira e hōi i te Ëtārētia ja rave. Eiaha e taōto i niā i te moni.

Teihetua : uui atoā tāua, o vaj tūa, te mau hōi te òe e fārerei, na òe ihoā e imi ra. E tano atoā ia feruri faahou e nā hea : o òe e hōi.

Pupu tauturu òrometua (tiātono)

Ëriāto : mea òtea mātou, to te mau hōi na mau e maitai mātou. 30 matahiti i teie nei i te imiraa i te rāveā e òre te Ëtārētia ia maitahia. E mau o te faahoi-faahou-hia i niā i te reni (te auaa ia o te hejoromātio). Ua òe òe mātou i te mau hōi.

Lotua : heā imiraa ora ta òe i faate, eiaha te tahi hōi Ëtārētia ta òe e faate ra.

Tacāhēra : haapopou maitai i te mau hōi i te mau hōi nā mua. Faaitoito i te amuraa mai i ta tāne mau tuhaa. Te mau vāhi e parauhia, e hōi maitai atu ā.

Te Fāriiraa a te Haapiiraa Tapati e te mau tià note Tatorita i Taaoa

Te Tiàtono Reupena e te tià no Taaoa

Te mau tamariri o te Haapiiraa Tapati

FĀREIREIRAA I TAAOA

Mahana Toru 01 no Novema 2006

POROTETANI 1

MĀOHI 2 & 3

fārereíraa í Taaoa - 01 no novema 2006

Pupu Reforomātio-porotetani : haapiíraa 1 Taarii Maraea, Taoàhere hoiòre e Tihiri Lucas (rautihia e Antonino LUCAS - Tihiri)

Te Pipiria : hiòraa reformātio e porotetani (16raa tēnetere)

Mai ta te upoouparau e faahiti ra, e tuatāpapa tātou i te parau o te *Pipiria i te ànotau no te mau Reforomātio e te mau Porotetani i te 16raa o te tēnetere*. Àrèa i te parau o te Pipiria i te mau ànotau no te Tōtaiete Faatupuraa Parau Èvaneria no Ronetona (*LMS*), no Paris (*SMEP*), no Tahiti (*Tahiti MS*), no Hawaii (*ABCFM*), e i te tau o te *EEPF* e te *EPM*, na te « Haapiíraa 2 » a te pupu « Reforomātio-porotetani » te reira tuhaa¹.

Ei faaararaa ia tātou, ua tātōtiàhia ta tātou tuatāpapaaraa i nià i te Reforomātio a Martin Luther, oia o Rūtero : a tahi, no te mea, e parau àano roa te tuatua (àai) no te Reforomātio ; e a piti, no te mea, te hinaarohia ra ia matara mai te tahi mau haapiíraa no te tauturu i to tātou oraraa faaroo èvaneria² i raro aè i te mana-aratai a te Pipiria i roto i te *EPM*, te oraraa vaamataèinaa io tātou nei, e to tātou tuātiàtiraa Ètārētia e hiroà i to Pātītifa e to te Ara.

Te tahi atoà haamanaòraa ia tātou : ua anihia atu òutou e heheu mai i te Ruta Èv. 15/11-32, oia te tuatua no te *tamaiti i moè na e tei ìte-faahou-hia mai* : e parau teie no te teina, e parau atoà rā e tano no te matahiapo, inaha rāua toopiti atoà ra i te hahiraa, e rāua toopiti atoà ra hoì tei arohahia e to rāua Metua tāne. O te hoè teie o te mau parau pipiria no te tauturu ia tātou i te tuatāpapa i te rito o te Reforomātio i òmuahia mai e Rūtero, e no te faaitoito ia tātou i te tuatāpapa atoà i te tuhaa a te Pipiria no te taata faaroo e te Ètārētia i te ao nei. Te manaònaòraa rahi i ò nei : *Nā hea i te faaòhie i te mau tià o te EPM/Tuhaa VI ia ìte i te tahi mau parau rarahi o te Reforomātio e ta na mau faaòhiparaa i te Pipiria ?*

1. Te Reforomātio a Rūtero

E piti tuhaa ta tātou e hiò mai : te tuatua no nā tamaiti a Ruta Èv. 15/11-32 ia au i te heheuraa a Rūtero, e te parau reformātio ra « na te faaroo anaè e faaora » ia au i te parauatua a Rūtero.

1.1. Rūtero e te Ruta Èv. 15/11-32

I roto i te mau pāpāraa a Rūtero, aita o ia i faarahi i te heheu i te parau o te « tamaiti i haere i te fenua roa » (Ruta Èv. 15/11-32). E manaò rahi rā to na i nià i te tamaiti matahiapo, no te mea e tāipe te matahiapo no te *àau ìno e te teòtèò o te taata*. Ia na i tuatāpapa ai i te èpìtètòre i to Rōma, te nā ò ra Rūtero : « te àau o te taata, oia mau, ua ìno aè na e ua teòtèò aè na »³. Ia au i ta na hiòraa, ia fārerei noa atu tātou i nā tamaiti nei, te matahiapo e te teina, i roto i to tātou oraraa, òiòi roa tātou i te uruhia i te huru o te tamaiti matahiapo mai ta Ruta Èv. 15/25*etm* e faaite mai ra⁴. Ei haapotoraa, te haaferurihia mai ra tātou e Rūtero i nià i te parau

¹ Ei haamanaòraa, ua àmuuhia nā « Haapiíraa 2 e 1 », àrèa i te « Haapiíraa 3 », oia te parau no te « òitūmene i te Tuhaa VI », na te pupu « Ètārētia » i rauti mai.

² Te « faaroo èvaneria » i ò nei, oia te « faaroo » i roto i te ao o te Èvaneria, te Parau Àpī Òaòà, te Parau Maitai. E hiò mai tātou i te reira ia au i te parauatua a Rūtero.

³ Martin Luther, *Œuvres*, t. 11, Genève : Labor et Fides, 1983, àpi 156.

⁴ M. Luther, *Œuvres*, t. 13, Genève : Labor et Fides, 1987, àpi 125.

no te àau fārii òre o te matahiapo i to na teina tei fārii-aro-ha e to rāua Metua tāne, e te parau hoì no te tūāti òre o te matahiapo i te Metua tāne tei fārii i te teina.

E tāmāu māite tātou i teie haapiiraa a Rūtero, no te mea i fārerei mai na tātou, e te fārerei nei ā tātou i teie huru o te matahiapo i roto i to tātou oraraa ùtuafare, faanahoraa fētii, tūātiraa autaeàe e auhoa. E i te pae hoì no te tiàraa o to tātou porotetaniraa, o tātou te matahiapo o te mau āmaa porotetani io tātou nei⁵. No reira, ia tae i ta tātou « Haapiiraa no te òitūmene », e hoì faahou mai teie tiàoraraa a Rūtero i roto i te parau o to tātou porotetaniraa i mua i te mau Ètārētia āmaa porotetani e te tahi atu mau Ètārētia e vai ra io tātou nei.

E aha rā ia ! Aita roa atu ānei ia Rūtero e ìte ra i te aroha o te Atua Metua i roto i te Ruta Èv. 15/11-32 ? Te aroha o te Atua Metua, ia au i te parauatua a Rūtero, o Ietu Metia ia tei fānauhia mai ei taata, tei ora i to na tōroà faaora e faatiāmā ia au i to na tiàraa Fatu, tei faatataurohia e tei tiàfaahou mai, e tei tono i ta na mau Àpotetoro no te poro i te Èvaneria nā te ao nei. Te Aroha o te Atua, o te Parau ia a te Atua Metua tei fānau-roa-hia mai ei taata⁶ i rotopū i te taata nei, fānau-taata-hia mai no te faaora i te taata hara, fānau-tama-hia mai no te haafānau faahou, mā te Vārua Maitai, i te taata hara ei tama tāvai na te Metua⁶. No tātou nei, ia « heheu-rūtero » anaè tātou i te Ruta Èv. 15/11-32, e matara mai te parau no te àpee-tāmau-raa te aroha o te Atua Metua i te teina e tae noa atu i te taime a hīroàroà faahou ai te teina e e Metua to na, e a faanaho ai te teina i to na hoì-faahou-raa i te ùtuafare metua ra ia ora o ia.

I te pae no te tuatua o te Ètārētia, aita o Rūtero i faaau i te mau Ètārētia reformātio, porotetani e tātoriga i nià i te matahiapo ānei, e aore rā i nià i te teina ānei⁷. Ua tāōtiāhia e Rūtero te parau o teie nā tamaiti e to rāua Metua tāne i nià i te parau o te taata faaroo teretetiāno, a taata faaroo reformātio noa atu ai te reira taata, e aore ia a taata faaroo porotetani noa atu ai o ia, e aore rā a taata faaroo tātoriga noa atu ai o na⁸. Te haa rahi a Rūtero, o te haapāpūraa ia i ta na Reformātio, e o ta tātou ia e hiò tanotano noa mai i teie nei.

⁵ Na te « Haapiiraa 2 » e haamatara mai i te tahi tuhaa tuatua o te mau Tātorita nā Pātītifa nei.

⁶ I roto i teie tuatāpapaaraa, te àpee noa te manàò i te mau faaòhiparaa ta tāou i mātou no te « Vārua Maitai », te « Vārua Moà » e te « Vārua Raa ». E tià rā ia tuatāpapa-māite-hia teie mau parauraa i te « Vārua » o te Atua o Ietu Metia.

⁷ No teie huru faaauraa, teie te tahi haapiiraa a François Bovon : « Te āmahamaharāa o nā taeàe [...] eere ia i te hoè parau āpī. Te rave faahou mai ra [te parau no te āmahamaharāa o nā taeàe] i teie parau no te faaite i te mau āmahamaharāa rau i rotopū i te mau taeàe e vai ra i roto i te Pipīria mai ia Taina rāua o Àpera mai ā. [...] I faanahohia na te mau tāpura no te mau taeàe tūāti òre : Taina — Àpera ; Ìtemaèra — Ìtaata, Ètau — Ìatōpo, Ìteràera — Iuta, te mau Àti-Iuta e te mau Ètene, te Tunato e te Ètārētia, aita ā ia i taiòhia atu ra nā ìte e piti a te Àpotarupo, nā turu-tootoo a Ètetiera, e nā àpotetoro ra o Pētero rāua o Pauro. Te mea e faatupu tāmāu i te pohehae o te matahiapo i muri mai, o te àau-turu ia, tano òre ia hiò-anaè-hia atu, o te hoè Atua tei māiti e tei poihere i te teina mau òre e te haapeàpeà òre », ah. « La rivalité des deux frères [...] n'est pas originale. Elle reprend et actualise diverses rivalités fraternelles qui ponctuent l'Écriture depuis celle de Caïn et Abel. [...] Des listes de frères rivaux étaient constituées : Caïn — Abel ; Ismaël — Isaac, Esau — Jacob, Israël — Juda, les Juifs et les Gentils, la Synagogue et l'Église, sans compter les deux témoins de l'Apocalypse, les deux bâtons d'Ezéchiel et les deux apôtres Pierre et Paul. Ce qui provoque régulièrement la jalousie de l'aîné, c'est la faveur, apparemment inéquitable, d'un Dieu qui élit et hérite le cadet instable et sans scrupule », François Bovon, « La parabole d'enfant prodigue. Seconde lecture », in : François Bovon et Grégoire Rouiller (Dir.), *Exegesis. Problèmes de méthode et exercices de lecture (Genèse 22 et Luc 15)*, Paris/Neuchâtel : Delachaux et Niestlé, 1975, àpi 303. I roto i te tahi atoà heheuraa pipīria-ètārētia, te nā ò ra o Christophe Senft ia au i te parau no te faahauraa, no te faaitearaa, o te mau Ètārētia : « Ua tiāhia te parau o te mau Ètārētia āti-iuta/teretetiāno e [te mau Ètārētia] ètene/teretetiāno e te tamaiti matahiapo e te tamaiti teina », « Les Églises judéo-chrétienne et pagano-chrétienne sont représentées par le fils aîné et le fils cadet », ah. Christophe Senft, « Ferdinand Christian Baur. Apport méthodologique et interprétation de Luc 15/11-32 », in : F. Bovon et G. Rouiller (Dir.), *ibid.*, àpi 67.

⁸ No te tahi mau tuatāpapaaraa āpī no te Ruta Èv. 15/11-32, ah. Christophe Desplanque, « Rembrandt, exégète et interprète de la parabole des deux fils (Luc 15,11-32), *Hokhma*, 2006/90, àpi 50-62.

1.2. « Na te faaroo anaè e faaora »

« Na te faaroo o te Metia anaè e faaora i te taata hara », oia te tatararaa no te ta'raa reo reforomātio rūtero ra « na te faaroo anaè e faaora ». Ia òre anaè tātou ia māramarama maitai i teie parau reforomātio, e ora tātorita hānoa tātou e aore ra e piri-tātorita hānoa tātou i to tātou porotetaniraa e te rauraa o to tātou porotetaniraa⁹. Eere teie i te parau faa'ino, e parau faa'ara ia tātou no te haapāpū i te huru porotetaniraa e orahia ra e tātou. Paraumu, e mea rave atā i te taa e te ite i te auraa èvaneria e vai ra i roto i te rito o teie parau a Rūtero, e mea rave atā atoà ho'i no te fārii e te ora i teie parau reforomātio i roto i te oraraa faaroo. No reira, no te tauturu ia tātou, ua faanahohia mai te tahi nā uiraa mā te āpitihiā e te mau āmaa pāhonoraa.

— *E aha te hara ?*

Ia au i te Ruta Èv. 15/11-19, te « hara », eere ia i to te teina hueraa e haamauāraa i ta na tuhaa fētii no roto mai i te Metua tāne : eere te reira i te hara, e « hape » rā, oia ho'i e « hapa », oia te hoē òhipa tiā òre ia au i te tahi faanahoraa, e i ò nei, ia au i te faanahoraa a te teina iho, inaha o ia iho te fatu e tē faanaho e tē faatere i ta na tuhaa fētii.

- Te hape, te hapa, *tei rotopū ia i te taata e te taata*. Te hape o te teina, o to na ia haafau'aa-òre-raa i te tuhaa ta te Metua tāne i faataa na na, e tae roa aè nei to na iho-taata i niā i te tahi fāito ìno, no te mea te ite ra o ia e mea maitai aè ia te puaa ia na : « E ua hiaai atu ra o ia i te pipi i àmuhia e te puaa ra ia paia o ia ; aore ho'i e taata i hopoi mai *i te māa* na na »¹⁰. I ò nei to te teina hiroāroāraa i to na hape : ua hape o ia i te faanahoraa e te faatereraa i ta na iho tuhaa fētii. No te tātāi i taua hape ra, faaoti aè ra o ia e ho'i i te ùtuafare metua no te ani i te Metua tāne : « e faariro òe ia ù mai te hoē i te mau tāvini tārahu no òe nei »¹¹.

E haapiiraa rahi teie no tātou, oia te fāriiraa e, *tei rotopū te hape (te hapa) i te taata e te taata ia au i te tahi faanahoraa e aratai nei i te oraraa taata*. E no te mea e na te taata te faanahoraa no te taata nei, ia hape anaè te hoē taata ra, e tītauhia taua taata ra ia tātāi i ta na hape, i ta na hapa, ia au i te mau faautuāraa a te reira faanahoraa taata.

- O te tahi teie maa haapotoraa no te parau o te hape. E te parau o te hara ? Ia au i te Ruta Èv. 15/11-19, te hara, o to te teina tāivarāa i to na Metua tāne, to na haapaeraa i to na tiāraa tamaiti na to na Metua tāne : « eita atu ra e au ia ù ia parauhia e, e tamaiti na òe »¹². I roto i te haapiiraa faaroo èvaneria a Rūtero, *te hara o to te taata ia tāivarāa i te Atua Metua, oia ho'i to te taata faariroraa ia na iho ei metua no na iho ; to te taata haapaeraa i te metuaraa o te Atua Metua no te faariro ia na iho, te taata nei, ei tumu no to na iho-taata e no to na oraraa*.

Ei « ture » e ite ai te taata i to na tiāraa « taata hara i mua i te aro o te Atua ». I parau ai o Pauro e : « Ia ù nei i te mātāmua ra, i rāpae aè i te ture, i ora na vau ; i te taeraa mai rā te ture, ora aè nei te hara, āreā vau nei ra, pohe iho ra ia. E te ture ho'i *i haapaòhia* ei ora ra, riro atu ra ia ei pohe no ù »¹³. « I te taeraa mai rā te ture, ora aè nei te hara », oia ho'i na te ture e faaita

⁹ Te « tātorita » e faahitihia ra i ò nei, *o te faanahoraa tātorita ia e « tapihoo » i te ora e te faaoraraa a te Atua*. Aita atoà rā te manaò e parau ra e o te Ètārētia Tātorita Rōma anaè tei faaòhipa i teie faanahoraa.

¹⁰ Ruta Èv. 15/16.

¹¹ Ruta Èv. 15/19.

¹² Ruta Èv. 15/19. E au atoà te parau no te tāivarāa no te matahiapo, no te mea ua faariro o ia ia na ei rave òhipa na te Metua tāne, ua haamoè o ia i to na tiāraa tamaiti na te Metua : ua tuea ia nā tamaiti nei i roto i te parau no te tāivarāa i to rāua Metua tāne, e ua tuea atoà rāua i roto i te parau no te hape, inaha ua hape atoà te matahiapo i te faanahoraa e te faatereraa i ta na tuhaa fētii : ua faariro o ia i ta na tuhaa fētii ei utuā no ta na tāviniraa i te Metua tāne : ta na hape, o to na ia tāpihooraa i ta na tāviniraa i te Metua tāne.

¹³ TBMR/Rōma 7/9-10 : « I ora na ho'i au i mutaa iho i te ture ore ra, ia tae mai rā te ture ra, te ora noa ra te ino, pohe iho ra vau. E te ture ho'i i haapaòhia ei ora ra, riro atu ra ia ei pohe no 'u ».

mai ia ù e « e taata hara vau i mua i te aro o te Atua », « ua tāiva vau i te Atua », « ua haapae vau i te Atua » no te faariro ia ù iho ei tumu no to ù ora, no to ù oraraa e no to ù faaoraraa. I rāpae aè i te ture, aita ia vau e hīroàroà ra i to ù tiàraa taata hara, e e ora moemoeā noa ia vau e o vau iho te tumu o to ù nei ora, aita rā ia vau e ìte ra e te ora o ta ù e tiāturi nei e « ora », o te « pohe » ia. Māoti te ture e ara ai au e e hīroàroà ai au i te hara e òhipa nei i roto ia ù, oia to ù tāivaraa (haapaeraa) i te Atua Metua.

No te teina, te ture, o te *faanahoraa ùtuafare metua* ia. Oia mau, te parau ra te teina : « E tià vau e haere i taù metua ra, a parau atu ai ia na : E taù metua, ua hara vau i te Atua o te raì e ia òe atoà hoì, e eita atu ra e au ia ù ia parauhia e, e tamaiti na òe »¹⁴. E haapaò maitai rā hoì tātou i te mea e, aita te teina i hara i to te raì e i te Metua. Eere e e piti hara teie, *hoè anaè rā hara*, oia te hararaa te tamaiti i te Metua. Te « Metua tāne » e *tāipe ia no te Atua Metua* ; e « te raì » ra, e *tāipe ia no te fāito o te rahi o te hara*. No reira, teie te auraa no te parau ra « ua hara vau i to raì e ia òe atoà hoì » : « ta ù nei hara ia òe, ua taeà-roa-hia ia i te teiteiraa o te raì »¹⁵.

• Mai te peu e, ia au i tei hiòhia mai e tātou, *tei rotopū te hape i te taata e taata, te ìte ra ia tātou e, te hara, tei rotopū ia i te taata e te Atua*¹⁶. E noaa ā i te taata nei i te tātāi i te hape, te hapa, ia au i te haavāraa e te mau faautuāraa a te taata nei. Āreà i te parau no te hara, aita roa atu ia e rāveà ta te taata nei no te tātāi i to na tāivaraa i te Atua, māoti rā te *faaoraraa èvaneria anaè a te Atua*.

— *E aha te faaoraraa èvaneria a te Atua ?*

Īmi e ìimi noa atu ā, pāimi e māimi noa atu ā te taata hara i te mau rāveà atoà no te faaòre i ta na hara i te Atua ra, eita e eita roa atu ta na iho mau rāveà (tāviniraa, faatu raraa i te mau faanahoraa pāroita/Ètārētia, etv) e faaòre i ta na hara¹⁷. I parau ai o Pauro e : « E teie nei, teie ta mātou parau, i tiàhia te taata i te faaroo, eiaha te òhipa a te ture ra »¹⁸.

• « Na te faaroo e tià i te taata hara ». E aha te auraa no teie taò-haa (*verbe*) « tià » i roto i te parauatua a Pauro ? I ò nei, « tià », o to te *tāiva* ia ono-raa-hia, mono-raa-hia, tāui-roa-raa-hia e te Atua mā te Metia e te Vārua Raa, ei *tāvai* ; o to te *hara* ia ono-raa-hia ei *parautià*, fānau mai nei te « taata hara », oia te « taata parautià òre i mua i te aro o te Atua », ei « taata parautià i mua i te aro o te Atua », fānau mai ai te « taata tāiva » ei « tama tāvaihia e te Metua o te Metia ». Ua huru matara rii anaè ia tātou teie parau āpī òaòà, e huru òhie atoà ia tātou i te ìte i te parau no te « faaroo » e faahitihia ra e Pauro. Te faaroo, i ò nei, aita atu māoti rā, te « faaroo o te Metia »¹⁹. Te « faaroo o te Metia », o to te Atua Metua ia, nā roto i te Metia e te Vārua Raa, fārerei-faaora-raa mai i te taata hara nei ; fārerei-faaora-raa, oia hoì te haafānau-faahou-raa i teie « taata tāiva » ei « tama tāvai » na na. Ei auraraa parau no tātou, ia nānā

¹⁴ Ruta Èv. 15/18 e 21.

¹⁵ Ah. « J'ai péché jusqu'au ciel contre toi », « J'ai commis un péché qui va jusqu'au ciel, et ce envers toi », Jan Joosten, « J'ai péché envers le ciel et devant toi. Remarques exégétiques et textuelles sur Luc 15/18.21 », *RHPR*, t. 83, 2003/2, àpi 155.

¹⁶ E tià ia haamanāhia e no roto mai i te « hape » (« hapa »), i te « hara » : Rōma 1/18-32.

¹⁷ Ah. i te reira parau i roto i te tuatua o to tātou porotetaniraa, oia i te « Haapiiraa 2 ».

¹⁸ Rōma 3/28. Oia atoà i roto i te Taratia 2/16 : « e aore te taata nei i tiàhia i te òhipa a te ture, i te faaroo rā o Ietu Metia ra, i faaroo atoà ai tātou ia Ietu Metia, ia tiàhia tātou i te faaroo o te Metia ra, eiaha i te òhipa a te ture. Aore roa hoì e taata e tiàhia i te òhipa a te ture ra ».

¹⁹ Rōma 3/22, 3/26, Taratia 2/16, 2/20, 3/22 ; Firipi 3/9. I roto i ta tātou Pipiria, oia te *Te Bibilia Mo'a Ra* (TMBR), te parauhia ra « te faaroo i te Metia », « te faaroo ia Ietu Metia ». Ia au i te reo herēni, e tano e faatitāifaro te « i » ei « o », oia hoì « te faaroo o te Metia », ah. A. Tihiri Lucas, « Te ture e te Èvaneria », in : Collectif (Dir.), *Te Pipiria i roto i te mau Haapiiraa Tāpati a te EEPF*, Papeete : EEPF/TPHT, 1994, àpi 49-86.

maitai anaè tātou i nià i teie nā taò « tāiva » e « tāvai », e ìte ia tātou e ua tāui te Èvaneria i te vairaa o te « i » o te « tāiva » (*haapae*), riro mai nei ei « tāvai »²⁰ (*haavai*).

E matara mai teie haapiiraa no te faaoraraa èvaneria a te Atua i roto i te parau a te Metua tāne i te taime a fārii ai o ia i te tamaiti teina i hoì mai i te ùtuafare metua : « o taù tamaiti nei hoì, i pohe na, e ua ora mai nei ; i moè na, e ua ìtea mai nei »²¹. E parau faatāvai teie na te Metua i te teina. E parau faatāvai o ta te Metua i parau atoà atu i te matahiapo : « E taù tamaiti [...] »²².

• Ia au i te Ruta Èv. 15/11-32, e ia au atoà i te te tūramaraa a Pauro, te faaoraraa èvaneria a te Atua, o to te Atua Metua ia, nā roto ia Ietu Metia e te Vārua Raa, fārerei-roa-raa mai i te taata hara nei no te faaora ia na, no te faatāvai ia na ei tama tāvai, oia teie i mātāuhia e tātou i te parau e ei « tamarii na te Atua ». Te toe nei rā ia tātou i te parau-roa-raa i roto i to tātou oraraa faaroo : « ei tamarii tāvai na te Atua Metua i roto ia Ietu Metia e te Vārua Raa » ; « tamarii tāvai », oia hoì e « tama » tei haafānau-faahou-hia e te Parau faatāvai a te Atua Metua²³.

I roto i te tuatua o te teina e te matahiapo, nā hea e tiā ai i to rāua Metua tāne i te ìte ia rāua ei nā « tama tāvai » na na ? Oia hoì, ei nā « tama faaàmu » na na ? Inaha o o ia iho te Metua tāne, e, e nā puè tamarii fānau tama hoì teie na na. Te haapāpū maitai ra ta tātou uiraa i te parau no te « ìteraa » te Metua ia rāua ei « tama tāvai ». Tei roto i te « Parau a te Metua » te reira « ìteraa/faatāvairaa » : i te teina, *te parau nei te Metua* : « o taù tamaiti nei hoì, i pohe na, e ua ora mai nei ; i moè na, e ua ìtea mai nei » ; e i te matahiapo, *te parau nei te Metua* : « e taù tamaiti ».

• Ua « pohe » e ua « moè ê » te tāmuraa fētii mātāmua metua/tama ; e « ua ora mai nei » e « ua ìtea mai nei » te faāuraa āpī metua/tama tāvai i roto i te Metia. *Te tāmuraa fētii mātāmua metua/tama, ua niuhia ia i nià i te aufētiiraa, oia hoì i nià i te « toto »*²⁴. Àrèa i te faāuraa āpī metua/tama tāvai i roto i te Metia, na te parau faatāvai a te Metua e haafānau faahou e e ìte i te teina e i te matahiapo ei nā puè « tama tāvai » na na : i ô nei, na te « Parau a te Metua » e faatāvai i te tamarii ei « tama tāvai » mā to na òtahiraa, òre atu ai e tiā e ānoì i te tiāraa « tama tāvai » o te teina e te tiāraa « tama tāvai » o te matahiapo. I te pae no te àufau fētii, te paparaa tupuna, te vai ra te Metua tāne, te tamaiti matahiapo e te tamaiti teina²⁵. Àrèa i te pae no te faaroo èvaneria ra, te vai ra te Metua, e te mau « taeàè » e te mau « tuahine » o Ietu Metia, e te Vārua. Te hiti ra te parau no te « taeàè » i roto i te parauraa a te Metua i te matahiapo²⁶. E te parau atoà ra hoì Ietu i te feiā i fārii ia na ei Faaora e ei Fatu : « O tei haapaò

²⁰ Ah. i te haùtiraa taata ora ra « Tāvai », Haapiiraa Faaroo no Béthel, EEPF/Tuhaa 7, 2000.

²¹ Ruta Èv. 15/24.

²² Ruta Èv. 15/31.

²³ Rōma 8/14-17 : « 14. O te feiā atoà hoì i arataihia e te Vārua o te Atua ra, e tamarii anaè ia rātou na te Atua. 15. Eere hoì i te vārua tāvini tei noaa ia òutou ia mataù faahou ; o te Vārua faatamarii rā tei noaa ia òutou, i parau ai hoì tātou : “ E Àpa, e taù Metua.” 16. O te Vārua iho hoì, e to tātou atoà nei vārua, o tei faaite ia e, e tamarii tātou na te Atua. 17. E tamarii ra, e feiā tufaa ia ; e feiā tufaa i te Atua ra, e feiā tufaa tātou e te Metia ; te pohe āpipiti nei hoì tātou e o ia atoà, ia haamaitai-āpipiti-hia tātou e o ia atoà hoì ». Ah. atoà atu i te Taratia 4/1-7.

²⁴ Ioane 1/12-13 : « 12. Te feiā atoà rā i ìte atu ia na (Ietu Metia) i te faaoraraa i to na ra iòa, hō mai ra o ia i te mana ra ia rātou ei tamarii na te Atua. 13. Te feiā eere i to te toto i fānau ai ra, eere hoì i to te hinaaro o te tino, eere hoì i to te hinaaro o te taata, no te Atua rā ».

²⁵ No te tahi hiò-māòhi-raa o te Ruta Èv. 15/11-32 e te parau o te metua vahine, ah. Jacques Nicole, *Au pied de l'écriture. Histoire de la traduction de la Bible en tahitien*, Thèse de doctorat en théologie, Faculté de Théologie de l'Université de Lausanne, Papeete : Haere Pō no Tahiti, 1988, àpi 277-278.

²⁶ Ruta Èv. 15/32 : « E mea tiā hoì ia tātou ia faaàmuraa māa e ia òaòa ; o to taeàè nei hoì, i pohe na, e ua ora mai nei ; i moè na, e ua ìtea mai nei ! ».

atoà i te hinaaro o te Atua ra, o to ù ia taeàè, o to ù ia tuahine, o to ù hoì ia metua vahine »²⁷. E oia atoà ta te fāīraa faaroo a te èpītore i te mau Hēpera (2/11-13) e faaite ra :

« 11 O te Metia hoì o tei tāmā mai, e te feiā i tāmāhia ra, hoē ā ia Metua ; e òre ai o ia e haamā ai ia parau mai ia rātou e, e taeàè, 12 i te nā-ò-raa e : “E faaite au i to iòà i to ù ra mau taeàè, ei rotopū i te Ètārētia ra e haamaità atu ai au ia òè”. 13 E te nā-ò-raa hoì : “E tiāturi au i niā ia na.” E ua nā ò ā hoì : “Inaha vau, e te tamarii ta te Atua i hō mai no ù ra.” ».

Ei āmaa pāhonora no te uiraa ra « e aha te faaoraraa èvaneria a te Atua ? », te nā ò ra o Rūtero i roto i ta na heheuraa i te Taratiā 4/7 : « Mai te peu e pii òutou òutou iho : E Āpa, te Metua, nā Pauro e, eere faahou atu ra ia òutoui te tītī, ua tiāmā ia [òutou] e te tama ra òutou. [...] To na auraa ra, ua faaorahia òutou, e eita atu ra òutou e noaa faahou i te ìno. No te mea ua rave te faatāvairaa tama ia na ra te pātireia mure òre e te tuhāa āiā tātoà o te raì »²⁸. No reira, e tiā ia paruhia e, te faaoraraa èvaneria a te Atua, hoē ā to na auraa i te faatāvairāa tama a te Atua, e, nā roto i te « faaroo o te Metia anaè » e orahia ai te reira faaoraraa, te reira faatāvairaa tama. Ei haamanaòraa, « te faaroo o te Metia », o to te Atua Metua ia, nā roto i te Metia e te Vārua Raa, fārerei-roa-raa mai i te taata nei, no te faaora (haafānau-faahou-raa), no te faatāvai i te reira taata āpī i roto i te Metia ei tama tāvai²⁹.

• I roto i te oraraa faaroo èvaneria, e ora āpipiti te tiāraa « tama » ia au i te auraa fētii e te tiāraa « tama tāvai » ia au i te Parau a te Atua Metua ; e ora āpipiti te « taata tāiva » e te « tama tāvai » i roto i te oraraa faaroo mā te tiāturu « ia iti te taata tāiva e ia rahi te tama tāvai »³⁰. To na auraa ra, e ora tāiva-tāvai te taata faaroo èvaneria : *a tāiva noa ai o ia ra, te vai ra o ia i roto i te tāvairaa a te Atua Metua mā te Metia, oia te Parau a te Atua.*

Te Parau a te Atua, o te tēpaò no te aroha o te Atua ia au i to na tiāraa Metua, mai ta Ioane 3/16 e haapii tāmāu mai nei ia tātou. I parau ai tātou i te òmuaraa e, aita te aroha o te Metua i faaruè i te teina i tere atu i te fenua roa, no te mea, i parau noa na te Metua ia na « e taù tamaiti », e aita rā te àau o taua tamaiti ra i tāuà atu i te reira Parau faatāvai. Māoti te teina i « hoì veve » atu i te ùtuafare metua ra, i tiā ai i « to na àau tei roohia e te veve », tāipe no te « ère », i te fārii i te Parau faatāvai a te Metua. E au atoà tei parau no te matahiapo : te toe nei rā i te matahiapo i te fārii i te teòteò e fatu ra i to na àau, e aita atu hoì e rāveà no te haapae i taua teòteò ra, māoti rā e vaiho e na te Parau faatāvai e tinai i te reira.

1.3. Te Reforomātio rūtero e tātou i teie mahana

E aha ta te parau reformātio ra « na te faaroo anaè e faaora »³¹ e haapii mai ra ia tātou no to tātou oraraa faaroo èvaneria i teie mahana ? I roto i te oraraa faaroo èvaneria tāitahi,

²⁷ Māreto 3/35.

²⁸ « Si vous vous écriez : Abba, Père, dit Paul, vous n'êtes plus des serviteurs, vous être libres et fils. [...] C'est dire que vous êtes sauvés et qu'aucun mal ne vous atteint plus. Car l'adoption filiale apporte avec elle le royaume éternel et tout l'héritage céleste », M. Luther, *Œuvres*, t. 16, Genève : Labor et Fides, 1972, àpi 102.

²⁹ No te faahohonu atu ā i teie haapiiraa a Rūtero e te mau tīturaa a te faaroo èvaneria i te taata faaroo nei, te vai ra te puta a Jean Ansaldi, *Te parauraa i te faaroo i nauanei. E maa haapiiraa iti no te oraraa teretetiāno*, traduction tahitienne de *Dire la foi aujourd'hui. Petit traité de la vie chrétienne* (1995), Papeete : EEPF/Tuhāa 7, 2000. Ah atoà atu ia Tihiri Lucas, « Te tamarii tāvaihia mā te Metia », in : Collaboration (Dir), *Te tamarii poritnetia : to na fenua, to na muriatau e ta na mau tiaau*, EEPF/TPHT : Papeete, 95, àpi 84-117 ; « Te faaroo èvaneria o Martin Luther », *VP*, 1996/6, àpi 18, *Tuāroiparau, Te faatāvairaa i roto i te Metia*, (Réédition) Papeete : 1997, « Pauro, te hoē o te mau ite pipiria no te fāriuraa i te Atua o te rāau tārava ra », in Collectif (Dir.), *E fāriu anaè tātou i te Atua i roto i te òaòà o te rātereturuaa*, Papeete : EEPF Tuhāa 7, 1998, àpi 35-52.

³⁰ Ioane 3/30 : « E tupu o ia i te rahiraa, e hoì rā vau i te itiraa » ; 2 Tōrinetia 4/16 : « Pohe noa ā hoì te taata i rapaeàu nei, te faahouhia nei te taata i roto i terā mahana, i terā mahana » ; e te Èfetia 4/11-16.

³¹ Tihiri Lucas, « Reforomātio e reformātoraa, porotetani e porotetaniraa i Èuropa e nā te Ara », in : Colloboration, *Faaineineraa tāmāu o te mau òrometua o te Tuhāa Hoè*, Papeete : Āua Pipi Òrometua no Heremona/EPM, Papeete : 2006, p. 11-19.

ùtuafare, pāroita, tuhaa e âmuitahiraa Ètārētia, te vai ra te mau tītauraa a teie haapiiraa ia tātou. E i roto hoì i te rauraa o te mau tītauraa, ua tãpãdhia mai :

— *Te parau no ta tātou fãriiraa e ta tātou faaiteraa i te faaoraraa èvaneria a te Atua o te Metia* : te uiuihia mai ra tātou e tuatãpapa faahou i te « huru Atua », te « hohoà Atua » o ta tātou e tiãturi nei e e faatiãturi nei i te taata, oia hoì te tiãrohia mai ra tātou e faaitoito, mã te tauturuhia mai e te mau taeae e te mau tuahine, i te ìtea i te parau o nã tamaiti a Ruta 15 i roto ia tātou, a ora atu ai tātou tãtãitahi i te tãtarahapa³² e a fãrii ai, e aore rã, a fãrii faahou ai e na te Parau faatãvai a te Atua Metua e aratai i to tātou oraraa faaroo èvaneria i roto i te EPM e te òitũmeneraa, i roto i teie ao e mã te tiaituru i te Pãtireaia.

— *Te parau no to tātou tiãraa Ètārētia porotetani mãõhi, inaha o tātou te matahiapo o te mau âmaa porotetani io tātou nei e nã Pãtitifa Àpatoà* : e aha to tātou manaò i te mau âmaa porotetani e vai ra io tātou nei ? Eita tātou e rũ i te pãhono i teie uiraa. E tiã rã ia tātou i te faaineine ia tātou, ia òre tātou, a muriãtau nei (te tau e fã mai nei) ia vai EPM noa i mua i te « tahi âmuitahiraa Ètārētia porotetani » tẽ riro i te tupu mai mã te tãuà òre mai ia tātou. Te « tahi âmuitahiraa Ètārētia porotetani » tẽ riro i te pãhono i te mau « aniraa » a te huifaaroo no naũanei (i teie mahana), mau « aniraa » tei òre i noaa ia tātou i te faaroo e te hãroàroà, te tãuà e te mãpee.

— *Te parau no to tātou tiãraa « teina »* : a taa noa atu ai to tātou tiãraa matahiapo, te vai atoà ra to tātou tiãraa « teina » i roto i to tātou reformãtioraa e to tātou porotetaniraa, inaha haamanaò mãite tātou e o Ietu Metia to tātou matahiapo³³. Oia mau, i roto i te tuatua o ta tātou Ètārētia, i hiòhia na tātou e te mau metua mitionare ia au i te faanahoraa o te « mau Ètārētia âpi », oia hoì ei « mau Ètārētia tamarii » tātou no roto mai i te mau « Ètārētia metua » tei tiãhia e te mau « Ètārētia » no te Tõtãiete Faatupuraa Parau no Roneto na, no Paris. E tiã atoà rã ia haamanaòhia e no roto mai teie « mau Ètārētia metua » i te ànotau o te Reformãtio tei ìte i te mau tũãtiraa e vai ra e te « mau Ètārētia mãtãmua » e faaitēhia mai ra e te Faufaa Âpi, e to Ìterãera atoà hoì e faaitēhia mai ra e te Faufaa Tahito³⁴.

— *Te parau o te Reformãtio e no te mau reformãtio i orahia mai na, e e orahia nei i teie mahana i roto i ta tātou Ètārētia* : tei roto tātou i te tahi tau no te patu-faahou-raa i ta tātou « Ètārētia », ta tātou « Porotetani » e ta tātou « Mãõhi », te auraa ra tei roto atoà ia tātou i te tuatãpapa-faahou-raa, te heheu-faahou-raa e te faaòhipa-faahou-raa i te Reformãtio e te mau reformãtioraa³⁵.

³² Te parau ra te Fatu : « E faaitē atu vau ia òutou, o te huru ia o to te mau merahi a te Atua ra òaða, ia tãtarahapa te taata hara hoê ra » (Ruta Èv. 15/10). Te auraa no te « tãtarahapa » i ò nei, o to te Vãrua o te Metia ia haafãriuraa i te taata i te Atua Metua ra.

³³ Rõma 8/29, Torota 1/15 ; 1/18, Hẽpera 1/6.

³⁴ Ah. Taoàhere J. Hoìòre, « Te parau o te Reformãtio-porotetani i te tau o te Mitionare LMS-SMEP », in : Te Ètārētia Porotetani (EPM/Tuhaa 1), *op. cit.*, àpi 20-28.

³⁵ Ah. Daniel Margueron, « Les valeurs protestantes ont la cõte », VP, 1996/1, àpi 8 ; « L'Èglise èvangèlique est-elle protestante ? », VP, 2001/18,13, àpi 20 Turo Raapoto, « Porotetani Mãõhi », VP, 1996/6, àpi 11-12 ; Gilles Marsauche, « Protestant, une parole de vèritè pour la libertè », VP, 1996/6, àpi 13-14 ; Taoàhere J. Hoìòre, « Te tahi atoà Porinetia-Porotetaniraa... Ta òe parau tiãraa taata porotetani », VP, 1996/6, àpi 16 ; Marc Lienhard, « 450ème anniversaire de la mort de Martin Luther », VP, 1996/6, àpi 17 ; Ropati, « Protestant... aujourd'hui... », VP, 1996/6, àpi 19 ; Dossier « La Mission dans la pensèe des premiers missionnaires protestants en Océanie », Cahier du VP, Supplément au VP n°17 ; Michel Bertrand, « Libres et responsables devant Dieu », VP, 1998/24, àpi 21-22 ; Daniel Margueron, « Regards protestants sur 400 ans d'histoire », VP, 1998/24, àpi 20-21 ; Jacques Ihoraì, « Une prèsence protestante polynésienne au Synode de l'Èglise réformèe de France », VP, 1999/36, àpi 10-11 ; « Ia haamanaò te porotetani », VP, 2001/18,13, àpi 18-19 ; Poetini A. Tematahotoa, « La Réforme. Le Renouveau ? Te Reformãtio ei "Faaãpiraa" », VP, 2001/18,13, àpi 13 ; « Tuatua o te Ètārētia », « Rũtero e te tahi mau Parau papa o te Reformãtio », VP, 2001/18,13, àpi 16 ; Cèline Hoìòre, « Te vahine e te vãrua o te Reformãtio », VP, 2001/18,13, àpi 19 ; Marama G. Tauira, « Te mau parau pãtoì a Maratino Rũtero », VP, 2001/18,13, àpi 21 ; Dossier « Te Ètārētia porotetani mãõhi », VP, 2006/56, àpi 13-23 ; Emma Tũfariua (Dir.) Faaineineraa tãmau o te mau òrometua o te Tuhaa Hoê, Papeete : Àua Pipi Òrometua no Heremona/EPM, Papeete : 2006.

2. Rūtero e te ʻiritiraa i te Pīpīria

E hiò poto noa mai tātou i te parau no te Pīpīria e te ʻiritiraa pīpīria i orahia e Rūtero, e mai reira a ʻite atu ai tātou i te mau haapiiraa ta na e hōroà mai ra ia tātou i teie nei mahana i te pae no te Pīpīria.

2.1. Rūtero e te Pīpīria i te fenua Heremani

I te fenua Heremani, mai te matahiti 1461 e tae atu i te matahiti 1522, 18 neneiraa pīpīria i ravehia nā roto i te reo heremani, e te vai atoà ra hoì te mau neneiraa i te mau Pāpaì Taramo e te mau Èvaneria. A taa noa atu ai te mau àivānaa Ètārētia e tōtaiete e taiò ra i te Faufaa Tahito nā roto i te reo hēpera, te Faufaa Âpī nā roto i te reo herēni, e vētahi nā roto i te reo rātino, ua hinaaro Rūtero ia tae te Pīpīria i roto i te nūnaa. E ua faataa roa o ia ia na no te ʻiriti i te Pīpīria nā roto i te reo heremani, eiaha i roto i te manaò e faatitīauà i te mau Pīpīria heremani e vai ra, i roto rā i te manaònaòraa e hōroà i te nūnaa ra i te tahi ʻiritiraa mā te faatu ra i te mau pāpaìraa hēpera (Faufaa Tahito), te mau pāpaìraa herēni (Faufaa Âpī), e te reo manahune o te nūnaa heremani. No te ʻiritiraa pīpīria, te nā ô ra o ia : « E mea tītauhia e uiui i te metua vahine i roto i to na ùtuafare, te mau tamarii nā te mau aroā, te taata nā te mātete, e ia haafaufaahia to rātouvaha no te ʻite e mea nā hea rātou ia parau, no te ʻiriti [i te Pīpīria] ia au i te reira [mau parauraa] ; e māramarama ia rātoue e ʻite ia rātoue te parau-heremani-hia atu ra rātou»³⁶. I te matahiti 1521-1522 ra, ua ʻiriti Rūtero i te Faufaa Âpī nā roto i te reo heremani, e i te matahiti 1534, ua hope te ʻiritiraa i te Pīpīria (Faufaa Tahito e Faufaa Âpī) ia na mā te taturuhia e to na mau hoa.

A taa noa atu ai te mau tātāiraa i ravehia e Rūtero e to na mau hoa no ta na ʻiritiraa pīpīria i te mau matahiti i muri mai, e tià ia ui e : *e aha te auraa o te Pīpīria ia au i te haapiiraa a te Reforomātio rūtero ?*

2.2. Te auraa o te Pīpīria ia au i te haapiiraa a Rūtero

Te haapiiraa mātāmua a Rūtero no te auraa o te Pīpīria i roto i te oraraa faaroo èvaneria, te tūāti maitai ra ia i te tonoraa a te Fatu i ta na mau Âpotetoro nā te ao nei³⁷, e te tuatua o te Penetetōte e faahitihia ra e te Òhipa 2/1-13. Oia hoì, ia ʻite te mau nūnaa atoà, nā roto i to rātou reo, i te Èvaneria a te Atua o Ietu Metia. No Rūtero, e mea faufaa te mau reo no te Èvaneria, e mea faufaa hoì ia matara te Èvaneria nā roto i te mau reo : « [...] ia òre ia àtuàtuhia te mau reo, e riro mau ā te Èvaneria i te moè »³⁸. I roto i teie manaò, ua ʻite Rūtero e eere e tei te mau reo ra te parau hopeà o te Èvaneria, te tiàoro nei rā o ia ia haafaufaahia te mau reo atoà ia ʻite te mau nūnaa i te Parau Âpī Òaò a te Atua. Te tūtonu ra o ia ia ʻiritihia te Pīpīria ia tià i te reira e te reira taata ia fārerei i te Atua e a ʻite atu ai te reira taata, nā roto i to na reo, e o vai rā te Atua no na, e o vai hoì o ia no te Atua. E ara rā tātou òi tiàturi tātou, i te pae no te reo, e mea nā roto anaè i te reo o te reira iho taata o ia e fārerei ai i te Atua. No Rūtero, i te pae ā no te reo, eita te reo e faatere i te faanahoraa faaora a te Atua, inaha e tià roa i te Atua ia fārerei mai i te hoè taata nā roto i te hoè reo ê atu i te reo o te reira taata³⁹.

³⁶ « Il faut interroger la mère dans sa maison, les enfants dans les rues, l'homme du commun sur le marché, et considérer leur bouche pour savoir comment ils parlent, afin de traduire d'après cela ; alors ils comprennent et remarquent que l'on parle allemand avec eux ». M. Luther, WA 30, II, 636, 16, ia au i te faahitiraa a Marc Lienhard, *Martin Luther, un temps, une vie, un message*, Genève : Labor et Fides, 1983, àpi 318.

³⁷ Mātaio 28/16-20.

³⁸ « [...] si on ne conserve pas les langues, l'Évangile finira inévitablement par disparaître », M. Luther, *Œuvres*, t. 4, Genève : Labor et Fides, 1958, àpi 106.

³⁹ Mai te èunuta no Ètiopia tei porohia e Firipa i te Èvaneria i muri aè i ta rāua taiòraa i te parau no te Ietu Metia i tohuhia e Ìtaia, Òhipa, 8/26-39.

• Te àroraa rahi i rohi-hua-hia e Rūtero i te pae no te Pīpīria, o te pātoiraa ia i te mau tiaturiraa e parau ra e :

- o te Ètārētia te mana-aratai i nià i te auraa o te mau pāpāraa e vai nei i roto i te Pīpīria ;
- e mana-aratai tei faariro i te Ètārētia ei fatu i te Pīpīria ;
- e faturaa Pīpīria ta te Ètārētia e faaōhipa ra nā roto i te mau faatāiperaa atoà o ta na e hinaaro.

Ua àro Rūtero no te faatiāmā i te Pīpīria e te parau no te auraa o te Pīpīria tei fatu-roa-hia e te Ètārētia⁴⁰. No Rūtero, te auraa no te parau reformātio ra « te Pīpīria anaè »⁴¹ (*sola Scriptura*), o te fāriiraa ia ia tiāmā te Pīpīria e tae noa atu i te mau « reta pīpīria » no te faaite mai, mā te tūramaraa a te Vārua, i te Metia i te taata e taiò ra i te Pīpīria.

• Ua tūtono atoà Rūtero ia taa maitai te « Èvaneria » e te « Pīpīria ». Te « Èvaneria », o te Parau ia ta te Atua Metua e parau roa mai i te hoē taata o ta na e fārerei nā roto ānei i te aōraā, nā roto ānei i te taiōraa pīpīria, nā roto ānei i te papetitoraa, nā roto ānei i te ôroà a te Fatu, nā roto ānei i te haapiiraa èvaneria. Te « Èvaneria », o Ietu Metia ia i faatataurohia e tei tiāfaahou mai, oia te Parau e parauhia e te Atua mā to na Vārua. Aita teie Parau i roto i te Pīpīria, aita i roto i te mau reta pīpīria, tei rāpaeà mai rā o ia i te mau pāpāraa pīpīria, i parau ai o Rūtero, te « Èvaneria », o te « Parau e nā rāpaeà mai » o ta te Atua Metua e faaōhipa mā to na Vārua : « [...] E mea tītauhia ia mau pāpū i teie [parau] : eita te Atua e hōroà i to na Vārua e aore ra to na hāmani-maitai i te taata nei, māoti rā nā roto, e aore rā mai te nāmua o te Parau e nā rāpaeà mai »⁴². I ô nei, ia taa maitai te « Èvaneria » e te « mau èvaneria » : te « Èvaneria », oia te Atua e fārerei mai nei i te taata mā te Metia e te Vārua ; te mau « èvaneria », oia « te tuatua o te feiā e faaroo [i te Metia] e te feiā faaroo òre »⁴³. Àrèa i te Pīpīria ra, e mau pāpāraa ia no te tauturu i te taata taiò e heheu ia tiaituru i te Èvaneria : « [...] o te Èvaneria iho to tātou aratai e to tātou òrometua haapii i roto i te tuatāpaparaa i te Pīpīria »⁴⁴.

2.3. Te haapiiraa a Rūtero ia tātou i te pae no te Pīpīria

E maha àè haapiiraa ta tātou e haafaufaa no roto mai i te tiāororaa a Rūtero : a tahi, e vaiiho i te Pīpīria e tae noa atu i te mau reta pīpīria i roto i to rātou tiāmāraa ; a piti, ia taa

⁴⁰ Tae roa mai i te tau o Rūtero, e 4 taiōraa pīpīria e faaōhipa-āmui-hia ra e te Ètārētia : oia hoī, e mea tītauhia no te heheuraa pīpīria ia tuatāpapa māite i te « auraa o te pāpāraa » (« *sens littéraire* »), te « auraa no te faataiperaa » (« *sens allégorique* »), te « auraa no te haerèa o te oraraa faaroo » (« *sens tropologique* (moral) ») e te « auraa no te tupu-hope-roa-raa mai te tau o te Pātireia » (« *sens eschatologique* »), ah. Frédéric Hamman, « Le rôle de l'Écriture dans l'identité protestante (I !). *Sola Scriptura* : antidote contre l'isolement ! », *Foi et Vie*, t. 57, 2006/4-239, (p. 33-43), àpi 38.

⁴¹ No Rūtero, te auraa no teie parau reformātio « na te Pīpīria anaè » (*sola Scriptura*), « o te Pīpīria to na iho māmarama » (« L'Écriture est sa propre lumière » : « *Sacra Scriptura sui ipsius interpres* »), ah. M. Lienhard, *Martin Luther, un temps, une vie, un message*, op. cit., àpi 327. Te parau rahi i ô nei, e māmarama te taata e tūramahia mai ra e te Vārua i te parau faaora a te Atua mā te Metia. A taa noa atu ai e te vai ra te tahi mau tuhaa, eita e noaa i te māmarama taata, no te mea e eita te Atua e faaite vai tahaa mai ia na, māoti rā nā roto i tei òre i rāterehia e te taata nei. To na auraa ra, e tūrama te mau pāpāraa pīpīria i te mau pāpāraa pīpīria, tei te taata e taiò ra e e heheu ra i te mau pāpāraa pīpīria, tei taua taata ra, ia au i te tūramaraa a te Vārua, te fāriiraa ia Ietu Metia ei Faora e ei Fatu.

⁴² « [...] il faut maintenir fermement ceci : que Dieu ne donne à personne son Esprit ou la grâce, sinon par ou avec la Parole externe préalable », M. Luther, « Les Articles de Smalkade », in : *Œuvres*, t. 7, Genève : Labor et Fides, 1962, àpi 251.

⁴³ « [...] l'histoire de ceux qui y croient et de ceux qui n'y croient pas », M. Luther, « Une petite instruction sur ce qu'on doit chercher dans l'Évangile et ce qu'on doit en attendre », in : *Œuvres*, t. 10, Genève : Labor et Fides, 1967, àpi 15-22, e te iritiraa ra o teie parau, Tihiri Lucas, « Mai taiò faahou anaè i te Èvaneria », in : *Te Fetia Tauhā*, 1994/1, àpi 42-50.

⁴⁴ « [...] l'Évangile lui-même est notre guide et notre instructeur dans l'étude de l'Écriture », M. Luther, *ibid.*, àpi 22.

maitai te Pipīria e te Èvaneria ; a toru, aore e taata e fatu i te Pipīria no te parau mai e ta na te aratairaa tano roa aè ; e a maha, tei raro aè te Ètārētia, oia te àmuitahiraa o te mau « tama tāvai » a te Atua Metua mā te Metia, i te mana-aratai a te Pipīria ia au i te tūramaraa a te Vārua Raa.

E mea hohonu e e mea àano atu ā hoì te parau o te Pipīria no te oraraa faaroo èvaneria i roto i te haapiiraa a Rūtero, teie rā te mau haapiiraa i tāpaòhia mai no tātou nei.

3. Te Tuhaa VI e te Pipīria porotetani

E parau mau àau roa ia tātou te tuatua no to te mau mitionare no te Pū Faatupuraa Parau Èvaneria no Ronetona (*LMS*) e to Paris (*SEMP*), mā te tauturuhia e te mau Māòhi, ìritiraa i te Pipīria ei « parau tahiti », oia ta tātou *Te Bibilia Mo'a Ra* (1838-1878). Te haapii mai ra to tātou tuatua Ètārētia i te faaturaraa te mau mitionare i te iho-taata e te hīroà o to tātou maì tupuna. Faaturaraa tei ìtehia nā roto i to rātou haapiiraa i te reo māòhi no Tahiti-Moorea-Raìatea mā, faaturaraa tei paò roa i roto i te ìritiraa pipīria e te mau haapiiraa faaroo e te mau haapiiraa no te haereà faaroo.

- I te pae no Tuamotu-Maareva e Nuu-Hiva mā, e piti puta pipīria tei ìritihia nā roto i te reo nuu-hiva, mai ta Henri Vernier e haamanaò mai ra⁴⁵ : « Te Evanelia i patutià e Ioane », ìritihia e James Bicknell e piahia e te Tōtaiete Mitionare no Honolulu (1858, Havaii)⁴⁶ ; e « Te Evanelia i patutià e Mataio », ìritihia e Louis Paul Vernier e piahia e te Tōtaiete Mitionare no Paris⁴⁷.

A taa noa atu ai ta te Tātorita Pipīria⁴⁸, te vai noa atoà ra te uiuiraa i teie nei ā mahana i roto i te *EPM*, no te ìritiraa i te Pipīria nā roto i nā reo o to te Tuhaa VI. I mua i teie tuhaa rahi no te Pororaa Èvaneria, te vai atoà ra te manaònaòraa no te àtuàtu i te mau reo o te mau motu Tuamotu-Maareva mā e to Nuu-Hiva mā. Oia mau, te vai ra te mau faatoro e te mau pāpaìraa nā roto i teie mau reo. Ua riro atoà rā te ìritiraa pipīria ei rāveà no te aupuru e no te àtuàtu i te mau reo e te mau taata no rātou te reira mau reo.

- Ei hiòraa : no teie taime, ua ìritihia te Pipīria nā roto i nā rahiraa reo e 2.261, oia hoì 383 reo tei fānaò i te tāatoàraa o te Pipīria, 987 reo tei fānaò i te Faufaa Àpī, e 891 reo tei fānaò hoè aè puta no roto mai i te tāpura pipīria. Ia au i teie mau nūmera a te *Alliance Biblique Universelle*, « i nià i te fāito e 6 mīriā taata, 380 mirioni anaè taata tei òre ā i fānaò atu ra i te Pipīria nā roto i to rātou reo »⁴⁹. Te auraa ra, tei roto tātou *Te Biblia Mo'a Ra* i te ànairaa « 383 reo », *Te Parau Àpī Òaòà : Te mau Buka i te Faufaa Àpī Ra* (1928-1954-1975-1985) i te ànairaa « 987 reo », *Te Evanelia i patutià e Ioane* (1858), *Te Evanelia i patutià e Mataio* (1905), *Te Parau Àpī Òaòà tei pāpaìhia e Luka* (1975), *Te èvaneria a Ioane ra* (1998) i te ànairaa « 891 reo ».

⁴⁵ Te faahiti atoà ra Henri Vernier e : « Les premiers livres de lecture marquisiens seront imprimés dès 1825, et une vingtaine d'ouvrages (Piapa, Almanachs, catéchismes, etc.) paraîtront au milieu du XIXe siècle, en marquisien également », *Au vent des cyclones. Pūai noa mai te vero. Missions protestantes et Église Évangélique à Tahiti et en Polynésie Française : Une église polynésienne 1797-1963-1985*, Papeete/Paris : EEPF/Les Bergers et les Mages/Haere Pō no Tahiti, 1986, àpi 47.

⁴⁶ Patrick O'Reilly et Édouard Reitman, *Bibliographie de Tahiti et de la Polynésie française*, Paris : Publications de la Société des Océanistes/Musée de l'Homme, 1967/14, àpi 550. E rave rahi atu ā te mau puta reo nuu-hiva e paùmotu e faahitihia i roto i teie puta a O'Reilly mā. Ah. i te « Haapiiraa 2 ».

⁴⁷ Te vai ra te tahi hohòà no teie puta i ta tātou Fare Haaputuraa Parau i te Pū a te *EPM*.

⁴⁸ *Te Pi'imau Hou Me Te Tau Tamaro*, Ètārētia Eka Ana I Te Fenuaenata, New York : Mission Catholique des îles Marquises, American Bible Society, 1995.

⁴⁹ Michel Leplay, *La Bible entre le culte et la culture. Vingt siècles de vitalité et de résistance*, Poliez-le-Grand : Éditions du Moulin, 2002, àpi 78.

E tià atoà rā ia haamanaòhia ta Tātorita mā : *Te Bibilia* (4ème Édition), Issy les Moulineaux : Imprimerie Saint-Paul, 1988, *Te Faufaa Api*, Papeete : Archevêché, 1988, e tae noa atu i te Faufaa Âpī nā roto i te reo nuu-hiva.

No reira te tavevo noa ra te tiāororaa a Mirose Paia rāua o Jacques Vernaudon : « i nià i te fāito 6.000 rahiraa reo e parauhia nei, e riro te âfa-tiā-raa i te òre atu i teie tēnetere. To na auraa ra, te pohe nei ia hoê reo i te mau àhuru mā pae mahana atoà »⁵⁰. Ia òre tātou ia faaitoito i to te Tuhaa VI i te pāpai nā roto i to rātou mau reo, te tauturu atu ra ia tātou i te materaa o to rātou mau reo. E inaha hoì, eere te reira i ta tātou fā⁵¹. No reira, e òaò te àau ia faaroo i te mau òrometua, te mau tiàtono, te mau tāvini e to rātou mau hoa, te mau taeaè e te mau tuahine ia parau mai e te haa nei rātou no te ora, te parau e te pāpai nā roto i te mau reo o to te Tuhaa VI !

4. Ei manaònaòraa

No teie fāreireraa, ua tātōtiāhia ta tātou tuatāpaparaa i nià i te Reforomātio a Rūtero. E ua tae atoà tātou i te taime no te pūòhu i teie maa haapiiraa iti, e teie te tahi mau parau tei tāpaòhia mai ei manaònaòraa no e na tātou no te parau o to tātou reformātoraa e porotetaniraa.

• « Na te faaroo anaè e faaora » : aita teie parau reformātoraa e haafaufaa òre nei i te iho-taata e te hiroà taata/nūnaa ; te haamanaò mai nei rā ia tātou e eita te iho-taata e te hiroà taata/nūnaa e faaora i te taata i mua i te aro o te Atua, māoti rā te « faaroo anaè », te « Èvaneria anaè », tē faaora i te taata hara i mua i te aro o te Atua Metua. A tāiva noa atu ai te taata nei mā te faaātea ia na i te Atua mai te teina i haere i te « fenua roa », e aore rā a tāiva noa atu ai te taata mā haafātaata ia na i te Metua no te tītau i te tiāraa o te Metua, mai te matahiapo i noho i te « fenua poto », na te Parau faatāvāi anaè e faaō i te taata nei i roto i te ao o te mau « tama tāvāi a te Atua mā te Metia e te Vārua ».

Ia hiòhia teie haapiiraa a Rūtero, te tauturu mai ra ia tātou i te ìte e tei hea to tātou reformātoraa e to tātou porotetaniraa i te vairaa i teie mahana : *tei roto ānei i te haereà o te teina ? tei roto ānei i te rāmāraa a te matahiapo ? e aore rā tei roto ānei i te firiraa i te haereà o te teina e te rāmāraa a te matahiapo ?*

I mua i teie mau uiuiraa, eita tātou e pāhono no te faanehenehe maitāi i to tātou reformātoraa-porotetaniraa i mua i te aro o te taata, āreà o roto mai ra e reformātoraa-porotetaniraa ê roa teie e òhipa nei. Eita atoà tātou e vāniti maitāi i to tātou reformātoraa-porotetaniraa no te faaite e mea reformātoraa-porotetani aè tātou ia verā mā. Eita atoà hoì tātou e tairipaa noa i to tātou reformātoraa-porotetaniraa mā te faanaho rū, no te mea te fātata noa mai ra te mau faaāpiraa e faatorohia ra e te Âpooraa Rahi Âmui a te *EPM* no teie matahiti 2007.

⁵⁰ No roto mai teie parau i te tuatāpaparaa a te àivānaa ìhireo (*linguiste*) ra o David Chrystal, *ah.* Mirose Paia rāua o Jacques Vernaudon, « Le Tahitien : plus de prestige, moins de locuteurs », in : *Hermès*, 2002/32-33, àpi 401.

⁵¹ Te haamanaò tāmāu ra te mau taeaè e te mau tuahine i te faufaa no te reo no te oraraa faaroo e vaamataèinaa i Tuamotu-Maareva e Nuu-Hiva mā : Taarii Maraea, « Tomoraa fare pure no Hanaiapa (Hiva Òa) », *VP*, 1996/23, àpi 22 ; « Àhe, te tahi àmuiraa àpi i te mau motu Tua-motu mā », *VP*, 1997, àpi 10 ; Dossier « La Bible chez les Māòhi », *VP*, 1997/11, àpi 11-16 ; Thierry Tapu, « Te haamauraa i te pāroita Àhe-Marua », *VP*, 1997, àpi 10 ; Clet Tehuiotoa, « Te oraraa àmui i Rairoa », *VP*, 1998/26, àpi 10 ; Marama G. Tauira, « Te tuatua o Takapoto », *VP*, 1999/32, àpi 23 ; « Te tere no te hopeà matahiti no Hao », *VP*, 2002/21, àpi 9 ; Taoàhere J. Hoiòre et Olivier Bauer, « Te Pipiria, La Bible », *VP*, 1999/32, àpi 27 ; Maehaa Tairua, « Tuamotu, te taha pororaa èvaneria », *VP*, 2000/5, àpi 26-27 ; Tehaapapa J. Teururāi, « Te rururaa a te mau Ènuu Ènāta i Àtuona », *VP*, 2002/22, àpi 34 ; Purotu, « Te tāviniiraa a te ùtuafare òrometua Mataitāi Vaituma i Rikitea », *VP*, 2004/42, àpi 6-7 ; Terāi Nātiki e Tupahu, « Pāroita Rikitea », *VP*, 2004/42, àpi 7.

• Te « parau tahiti » (reo māōhi) a te Ëtārētia porotetani māōhi e te « parau rātino » a te Ëtārētia Tātorita i te Tuhaa VI : i vahavaha na tātou i te mau Paūmotu e te mau Nuu-Hiva tātorita tei ora na i ta rātou mau pure-tūtiā nā roto i te reo rātino. I teie mahana, te paparau nei tātou mā te manaōnaō eiaha te « reo tahiti » ia riro, i roto i to tātou reofomātio-porotetaniraa, mai te « reo rātino » a Tātorita mā. Oia mau, e tāpura òhipa rahi te parau no te ìritiraa i te Pìpìria nā roto i te mau reo no Tuamotu-Maareva mā e Nuu-Hiva mā. E faaitoito rā tātou i te tiāturu ia tiā mai te uì no te rohi i te reira mau tuhaa faufaa rahi no te pororaa i te Èvaneria faaora e faatiāmā a te Atua o te Metia, e no te aupuru e te àtuātu hoì te reira mau reo e mau nūnaa. Nā tātou atoà e faaitoito i te haamanaō i te parau reofomātio-porotetani ra « te Pìpìria anaè » (*sola Scriptura*), ei mana-arataì no tātou i roto i te Ëtārētia ia au i te tūramaraa a te Vārua Raa⁵².

• Te Reofomātio ei « faatitiāifaro-faahou-raa »⁵³ : aita tātou i mātau i teie huru parauraa, no te mea ua tiātau tātou i niā i te « faatitiāifaroraa ». Ia faaroo-anaè-hia atu tātou i teie mahana, ia òre anaè tātou e au i te reira parau, te reira haapiiraa, e rū hānoa tātou i te parau : « Eere terā i ta te Māōhi parauraa ! Eere terā i ta te porotetani parauraa ! » Ei haamanaōraa : aita te ìritiraa taō ra « faatitiāifaroraa » i tāpae roa atu ra i niā i te auraa no te Reofomātio. Te auraa o te « faatitiāifaro », ia au i te Faatoro parau a John Davies, e rohi hua (« faatiti » : faahepo) ia pau (« ài » : àmu) te « faro », oia tei fefe, tei tārere, tei hape⁵⁴. Te Reofomātio i òmuahia mai e Rūtero, aita i tāōtiāhia i niā i te rohi-hua-raa ia pau te hape o te Ëtārētia Tātorita Rōma i roto i ta na arataìraa i te oraraa faaroo no taua ànotau ra. Ta Rūtero i òmua mai e o ta na i haa māite i roto i ta na tāviniraa, o te parau-faahou-raa ia i te parau o te « faaoraraa nā roto i te faaroo anaè ». No reira, eere te Reofomātio i te faatitiāifaroraa anaè i te faanahoraa hape a te Tātorita. Te Reofomātio rūtero, o te faatitiāifaro-faahou-raa ia i tei faatitiāifarohia na e te Tātorita ia au i te hoè faanahoraa tāpìhoo i te ora e te faaoraraa a te Atua. Reofomātio, oia hoì faatitiāifaro faahou mā te tuu faahou i te parau no te faaoraraa èvaneria a te Atua o Ietu Metia, ei òmuaraa e ei arataì i te taata i roto i te ao o te mau « tama

⁵² Te nā ò ra te porotetani ra o Paul Wells : « I roto i nā *sola* (anaè) o te porotetaniraa — te faaroo, te hāmani-maitai, te hananaha o te Atua, te Pìpìria —, e mea faufaa mau « te Pìpìria anaè ». Ia òre teie « anaè » [Pìpìria], e tāui atoà ia te auraa o te tahi atu mau « anaè ». Ia faariro-anaè-hia te Pìpìria mai te tahi pāpāiraa i rotopū i te mau pāpāiraa, e hiō-è-hia te tiāraa o te Pìpìria, e mai te reira atoà to te faaroo, te hāmani-maitai e te tāviniraa i te Atua. E ère ia te porotetaniraa i te niu no te taaèraa o to na hiroà faaroo e tae noa atu i te pūai o to na faaroo, noa atu ia e te oraora vaamataèinaa e hiroà ra o ia », *ah*. « Parmi les quatre *sola* (seul) du protestantisme — la foi, la grâce, la gloire de Dieu, l'Écriture — le *sola Scriptura* est fondamental. Sans ce *sola*, le sens des autres *sola* est inévitablement modifié. Quand l'Écriture est considérée comme une écriture parmi d'autres, son statut se trouve relativisé, et celui de la foi, de la grâce et du service de Dieu le sont également. Le protestantisme perd alors le fondement de sa spécificité religieuse ainsi que sa vitalité spirituelle, même s'il vivote comme phénomène socioculturel », Paul Wells, « Le rôle de l'Écriture dans l'identité protestante (I). Relativisme et biblicisme », *Foi et Vie*, t. 57, 2006/4-239, (27-32), àpi 27. E hiōraa piri-taravino teie, àrèa i roto i te parauatua a Rūtero, te matamehai o te mau « anaè » reofomātio : o « te faaroo anaè » ia, na teie « anaè » e tauturu i te faaroo èvaneria i roto i te parau no te Atua Metua (te hanahana o te Atua), to na « hāmani-maitai » (Aroha), te Pìpìria e te rāteretururaa i te Pātireia.

⁵³ « Reofomātio », e taō rātino teie : « *reformatio* », oia te òhipa a te « *reformatio/are* » : « te faahoiraa i niā i to na tiāraa mātāmua », « te rave-faahou-raa », « te faatitiāifaro-faahou-raa ». I roto i te reo farāni, ua ìrititihia te « *reformatio* » ei « *Réformation* » (parau-fārani-raa matahiti 1213), e i muri mai ei « *Réforme* » (parau-fārani-raa matahiti 1625). E oia atoà nā roto i te reo heremani, « *Reformation* », « *Reform* ». Ua faaōhipa te mau àivānaa no te tuatua i nā taō e piti, « *Réformation/Réforme* ». Ia ui-anaè-hia rātou e aha te taō tano roa aè no te « *Reformatio* », aita e pāhonoraa pāpū e noaa mai, māoti rā te tuatua o ta rātou e faatiāraa, oia te òhipa no te faaāpīraa i te mau faanahoraa a te Ëtārētia nā mua aè ia Rūtero mā (*Pré-Réforme*), e tae roa mai i te mau òhipa i ravehia e Rūtero mā (*Réforme*), e ta te mau Tātorita (*Contre-Réforme*), *ah*. Marc Venard, « Réforme, Réformation, Préreform, Contre-Réforme... Étude de vocabulaire chez les historiens récents de la langue française », in : Philippe Joutard, *Historiographie de la Réforme*, Paris-Neuchâtel, Montreal, 1977, àpi 352-365.

⁵⁴ John Davies, *A tahitian and english dictionary, with introductory remarks on the polynesian language and a short grammar of the tahitian dialect : with an appendix*, London : London Missionary Society's Press, 1851 ; Papeete : Haere Pō no Tahiti, 1985, àpi 76 e 82.

tāvai ». Reforomātio, oia hoì, tāmāu i te poro faahou i roto i te Ètārētia i te parau no te « faaora-aroa-hānoa-raa a te Atua Metua mā te Metia e te Vārua Raa ». Reforomātio, faatitīāifaro-faahou-raa, faanaho-faahou-raa ia tātou no te ora i te Èvaneria a te Atua. E tiā roa atoà rā i te feiā e hinaaro e faaea noa i niā i te taòà ra « faatitīāifaroraa » no te « Reforomātio », mai te peu e ua niuhia te parau reforomātio i niā i te faaoraraa èvaneria a te Atua o te Metia, e mai te peu e fārii atoà rātou ia haahia te faatitīāifaroraa e te « faahou » e te « tāmāu » : *Semper reformanda (toujours à réformer [l'Église])*, oia hoì ia reforomātio-tāmāu-hia te Ètārētia, ia tāmāu i te faatitīāifaro-faahou-raa i te Ètārētia : o te tiāoraraa ia a Rūtero e te tahi atu mau Reforomātio porotetani.

Aore e « muriātau » (a nanahi) to te porotetani mai te peu e haapae o ia i te Reforomātio : ia òre anaè te Reforomātio, e aore rā ia haapae-anaè-hia te Reforomātio, aita atoà ia e faufaa to te porotetani. Oia mau, eere ta Rūtero anaè te Reforomātio, te vai atoà ra ta Jean Calvin (Taravino) mā, etv. Eere atoà ta Rūtero anaè te hiōraa e te ìritiraa i te Pīpīria e te haapiiraa nō te auraa o te Pīpīria, te vai atoà ra ta te mau reforomātio taravino mā, etv. Na tātou rā e faaitoito i te titeà i te mau parau reforomātio no te tauturu i to tātou porotetaniraa, mā te ìte e te fārii e, e tiāmāraa to te reira taeà e to te reira tuahine i te ora i te huru reforomātio-porotetaniraa o ta na e tiāturi ra e au i to na faaroo èvaneria.

Oia mau paha, mai ta te tahi pae e haamanaò atoà mai ra, to tātou porotetaniraa no roto mai ia i te Reforomātio a Taravino. Eere ānei teie i te tahi parau faaòhie na te tahi mau àivānaa e tuatāpapa nei i to tātou tuatua ? E tiā ia faaturahia te tuatua e faaite mai ra i te rauraa o te mau Reforomātio i òhipa na i roto i te mau metua teretetiāno peretāne, mādhi, farāni, herevetia, etv.

Ei faaitoitoraa ia tātou, e reo ia no Henri Hiro :

« E pehepehe mau ā to te mau pehepehe atoà,
Aore rā e pehepehe hau roa atu i to te pehepehe o te hau »⁵⁵. Tihiri Lucas.

Rautīraa haapīraa & tāuāparauraa :

Ômuahia mai na roto i te fāriiraa haapaòhia mai e Iotua i niā i te parau no te faarari e te faatomo. Ua fārii atoà te fenua ia tātou (fenua – natura – etv). Te fāriiraa na roto i to tātou Maohiraa – Ètārētiaraa – Porotetaniraa. E au ra, te vai ra te tahi mau mea i horoàhia atu i Hanaiaapa i nanahi ra. Ua horoàhia i te ao, ferurihia i te pō.

Te mau uiraa :

1. *E aha te auraa no òutou te parau « Reforomātio »?*
2. *E aha te auraa no òutou te parau « Porotetani » ?*
3. *E aha te Pīpīria ta òutou e faaòhipa nei ?*

Ei tauturu i te feruriraa :

*Te mea e titauhia ra, te àà i o te Pīpīria i roto i te Tuhaa 6.
Te faaòhiparaa a te Tuhaa 6 i te Pīpīria : Ruta èv. 15/11-19.*

Pāhonoraa :

Pupu Tuamotu : Reforomātio : Te faatitīāifaroraa i te tahi mau mea aita i tano. O vau na mua roa e ta ù òhipa, māua, o vau e to ù hoa i roto i te ùtuafare, i muri mai te ùtuafare e te

⁵⁵ Henri Hiro, « Te maitāi », in : *Pehepehe i taù nūnaa. Message poétique*, Papeete : Tupuna Productions/Te Reo o Tefanā, 1991, àpi 62-65.

âmuiraa, te âmuiraa e te pāroita, te pāroita e te tuhaa. Na mua roa o vau, te taata tātai tahi. Te haamataraa i te ìteraa i te tātāiraa ia òe.

Porotetani : E taata ora i roto i te òhipa, eere te mea pārahi noa, ìmi i te rāveà, te parau, te tauturu i te òhipa a te tahi faaroo (patu fare...), taata pātoì i te òhipa tano òre.

Pīpīria : Te vai ra te Pīpīria a te paùmotu, i parauhia ai te pū no te reko, no teie nei te haamataraa. No te faaora-faahou-raa i te reo paùmotu. Eita e òre no terā ôpuaraa ta tātou, te hiò-faahou-raa i te parau, ta ù rā i pāpū, te vai ra terā pupu e hāmani ra i te Pīpīria a te paùmotu. Eere no te haapae i terā, e faaueraa rā tei faauehia ia mātou. Mea pūai roa mātou te paùmotu i te parau farāni e peretāne. Eaha te Pīpīria ta òe e faaòhipa ... e faaòhipa i ta òe ...

Pupu Ènāta/Ènāna : Reforomātio : ia au i te hiòraa a te Nuuhiva, eiaha e faaea i te faaāpī, eiaha e faatupu, e ua fin te film. E māimi noa.

Porotetani : e ārai o na no te fenua, no te moana, no te reva, no te taata.

Pīpīria : aita te tahi vāhi api i tuu atu, no roto mai i te reo peretāne e hurihia atu i te reo māòhi. Hoê parau no rāpae tei āfāihia mai, reo māòhi hurihia na roto i te reo nuuhiva.

Fiti : i roto i ta rātou parau, eere hoê ā taìraa ia taiò. Hiva Òa ... *fatina* aore ra *òtià* (*pene parau* ?), e te *ìrava*, ... e *ave te kau* (*ìrava parau*) ... aore ra, *kio te kau* ... (*no roto mai i te mau àivānaa*). Ua pou ; te *pene*, e *hatika te kao* – e te *ìrava*, e *kio te kao*. Nuuhiva : te *pene*, e *tumu* (*te tumuraa*) – e te *ìrava*, *makamaka* (*manamana* : *âmaa*)

Nā hea te pāpaìraa i ta òe Pīpīria ?

Tuamotu : i nià i te reo paùmotu, mea ê rii ihoā i to na taìraa, i manaò ai te paùmotu e pāpaì i ta na pīpīria. Te auraa, e hoì ihoā i roto i te reo, a tātara mai ai. Tātara to òe parau na roto i to òe reo. To ù rùauraa, to ù ia ìteraa i to ù hape i te faaruèraa i to ù iho reo.

Ènāta/Ènāna : aita e pāpū ra te manaò. Aita ta tātou e pīpīria, te mea pāpū no tātou te haamoriraa, āhani te vai ra ta te māòhi hāmaniraa pīpīria, eita ia teie (*mea papaâ*) e haere mai.

Tuamotu : te pāpaìraa i roto i te reo paùmotu, aita i pāpaì i roto i te puta, mea mau āau, e paraparau noa. Mea pāpaì roa i roto i te āau, hōroà i te tamarii. Ta te hēpera mea pāpaì i roto i te puta. Aita i pāpaìhia te puta paùmotu, no te mea e faahuru-ê-hia. I te tahi matahiti, ua tià mai te tahi māmā no roto mai i te moko uri, mea paraparau noa ; te reira te metua vahine e toe ra. Te vai nei teie puta i Hao, ua manaò mai au e haere e tii i teie puta.

Fiti : te vai nei te reira puta, (*reo ... nanaò : faaravaì : Tihiri*).

Terai v : e pāpaì i ta òe pīpīria na roto i to òutou reo paùmotu. Ua rau atoà te reo i te Tuamotu, mea òhie atoà nei to òutou manaò no te faatūàti. E reo paraparau noa, e te huaai tamarii e na muri mai, e tae atoà nei rātou i nià i terā faanahoraa. Ia au i te manaò i faaìtehia mai, te faaìte mai ra òutou, ua ineine òutou, eiaha e tairi vaha noa e ia haere i rāpae e tairi vaho.

Èriāta : i roto i teie reo paùmotu, eere te paùmotu, e raro-mataì rā, mea iti roa te paùmotu. Teie e parauhia atu nei, no roto roa mai i to ù fenua. To ù tino tei te fenua paùmotu (tino – pito – pū-fenua). Mea ātea te fenua paùmotu te haereraa mai e ua mòe (*papaâ*). I teie mahana te mahiti faahou mai ra.

Tētūpaia v : te parau no te pīpīria – te māòhi : i teie mahana te feruri ra tātou i to tātou parau. Te rahiraa o te paùmotu, mea ìte i te parau tahiti.

Tihiri : ei haamanaòraa ia tātou no te pūòiraa i te Tuamotu-Ènāta, eiaha e haamoèhia te taata i tītauhia e ìriti i to rātou reo. *O Pōmare*, e *tamarii paùmotu*. Te vai ra te mau parau tei pāpaìhia na (*création*). Eiaha te faatiàraa ia hape. Te tano noa ra ihoā te paùmotu ia pāpaìhia te pīpīria, ei pīpīria hiroà. Tei reira atoà te Ètārētia, te faaitoitoraa i te rauraa no te pāpaì, tei parauhia te mau puta. Te pīpīria, e āpaparaa puta, mea taa-ê rā, te vai ra hoê taata i roto aita i roto i te pīpīria, e pau te māimi, aita ihoā. Aita to Tuamotu mā i ìtehia mai. I Hiva Òa mā, hoê mea pāpū maitai, e faahuàhuàhia e Taoàhere. Te vai ra te hoê puta tei iritihia mai na roto i te

reo mātuita (1905) e te tahi mitionare farāni no roto i te pū faatupuraa parau no Paris mai (Louis Vernier), mai te ôtina mātāmua e tae atu i te hopea. Te haamanaò mai ra òutou, tei roto òutou i te māmīraa. Āpī parau pāpāihia na roto i te reo Ēnāta. Te èvaneria a Ioane ua iritihia mai i te 1958 e tei te fenua Vaihī. *Ia feruri òutou e faanaho 3 mīriā, e hia reo tei fāi i roto i to na reo i teie puta ? - 2 261 reo tei tātarahia, te vai ra 383 rahiraa reo (faufaa āpī e tahito) – 987 rahiraa reo e faufaa āpī anaè – e te nūmera hopeà 881 reo tei fārii i roto i to na iho hīroà. Ua ò Ēnāta/na i roto i terā faanahoraa 987.*

Tuārae : te hinaaroraa ia te paùmotu e pāpāi i te pīpīria na roto i to rātou reo, eere te huri i te pīpīria

Taoðhere : ua ravehia, ua haamatahia i te rave, aita i tāpae, ua rave te tātorita. Te mea e itehia ra, aita ta te paùmotu e pāpāihia ra. Ta te Ēnāta, tei te tātorita, ta te porotetani, e piti noa.

Tāniera : e pāpāi e huri mai na roto i te reo mādhi, no te aha te paùmotu eita e tano e pāpāi i to na iho. Aita te paùmotu e pāpāi i niā i te papier, e tauihia to na parau. Ta te paùmotu pāpāiraa, mea pūpūhi te aho i roto i te tamarīi, no te mea ua ôpani to mātou mau tupuna eiaha e pāpāi.

Tanavae : mea maitāi aè te pāpāi, e huri mai rā. Mai te peu e rave mai ta òe e faaite mai ra, eita tātou e āpīhia. Mea òaò aè na ù ia taiò mai te paùmotu na roto i to na iho reo. A huri mai na roto i te reo o te paùmotu.

Tāniera : aita vau e fifi ra, aita rā vau e hinaaro ia fifi te hoè no muri mai (*tamarīi*), eiaha e huri ta te tahi pīpīria na roto i to òe reo.

Tihiri : eiaha tātou e mārô. Terā rā te tahi manaònaòraa. Terā reo e parauhia mai ra, teie reo tahiti tei parauhia, e reo tahuà. Te vai ra te reo o te arii e te reo o te manahune. Te poroì nei teie puta (Ruta 2), te rauraa o te mau reo tei piīhia, te parau a te Atua tei pāpāihia na roto i te reo herēni, àramea. Te tītauraa : Na hea tātou, no te faaturaraa ihoā.

Tētūpaia : huri noa atu tātou na roto i terā reo e terā reo, e te òhipa ta tātou e rave ra. Aita vau e parau ra eiaha e huri. Eaha mau na te pīpīria no tātou. Te pīpīria, e òhipa ia.

Manuura : ia mātou ra, te rave nei terā pīpīria, te vai nei tei hurihia, ta te tātorita (*te vai nei te tahi mau taò i roto, aita i tano*). E rave mātou i ta mātou ihoā pīpīria mādhi.

Teraì : te vāhi te reira tātou te vairaa. I Mihīroa, e reo tahiti, Poerani o Hao noa, te tahi mau motu haere atu i niā, te parau ra i te reo paùmotu. I roto 16 motu, e reo mādhi (Faaite, Pukapuka, Pukarua, etv...). Aita i pāpāi faahou i to na reo, te vai ra to na tuatua. Te puta noa e vai ra i teie taime, te parau ia no Ānaa (Charles Vernier), e taata to tātou i reira. E faaitoito te nūnaa i te pāpāi i te pīpīria na roto i to na iho reo tumu.

Lotua : eita tātou e turaì faahou i te haapiiraa, e faatu ra atoà i to tātou feiā e faanaho mai i to tātou oraraa.

Teihotua : te parau faaara, tei roto ia Teraì.

Tihiri : Mai te peu e 6 mīriā taata i roto i te ao nei, 380 mirioni taata aita ā i taiò atu ra i teie pīpīria.

Te reformātio – Te porotetani (haapotoraa) : I tupu na i te 16 tēnetere, haapaðhia mai e Martin Luther. *Te reformātio*, te faatitāifaroraa, ta tātou i mātou mai e ta tātou e haapii nei. *Te reformātio*, te faatitāifarō-faahou-raa, te faanaho-faahou-raa i te parau no te faaoraraa a te Atua, oia hoì e faaora te Atua i te taata nei na roto ia Ietu Metia tei faatataurohia e te tiāfaahou mai. *Te faatitāifarō-faahou-raa, faanaho-faahou-raa* ia vai (Taramo 75), te parau no te tara, teie tara i roto i te taata tei ò i roto i te tapihoraa e te faahaèhaa i roto i teie tau. E hau roa atu, ua tāhiti roa, no te pūòì, faaravaì atu i teie mau pātoìraa, no te mea eita teie tara e haèhaa ia tātou. Na roto ia Ietu Metia e faahaèhaahia ai i teie tara, hara, e tei faaite mai ia tātou i teie faanahoraa āpī. E vaiho nā na e tomo mai i roto i to tātou āau no te parau o teie tara. Te matamehaì o te reformātio a Rūtero, na te Atua anaè i haere mai e fārerei-faaora ia

òe, na roto i ta na Tamaiti. Rau noa atu ta òe raveraa òhipa, ta òe taviniraa, eita te reira e faaòre i te hara a te taata nei, na te Tamaiti a te Atua anaè e rave i te reira no òe : *Rōma 1/17* : « *te taata parautià ra i te faaroo ra, ua ora ia* ». *E faatitiàifaro-faahou-raa* : *Ei hamanaòraa, e pāpai ihoā teie puta na roto i te reo o to òe nūnaa.*

Eiaha teie òhipa ia vai noa i roto i te reo herēni, hēpera, rātino, mā te haamanaò atoà ia pāpaihia na roto i to òe iho reo. Māoti atoà te pāpaihia na roto i te reo heremani a Rūtero, i ora ai tātou. Te toe atoà ia mātou, e haere roa na roto i te mau ùtuafare, te mātete, e te vai atu ra. *Te pīpīria*, na te nūnaa o te Atua i roto i te rauraa e to na hīroà, te auraa, eere na te papaā. E piti manaò : ia pohe te reformātio, e faufaa òre te porotetani. To na auraa, *e hoì tātou i raro ma te haamanaò e, te porotetani, no roto mai i te reformātio.*

Iotua : ua haapaò mai o ia i te mau parau haamāramaramaraa no te haapiiraa no te avatea.

Teihotua : 3 tumu parau : e piti pupu (Tuamotu – Ènāta/na) āhani e tano hoè hora e āmu atu ai.

Terai : te mau manaò i nià i te Reformātio, e tano ia āparau-faahou-hia, *te faatitiàifaro-faahou-raa, faanaho-faahou-raa*. Eita tātou e hoì faahou i roto i te here pata, e te manaò ua tāhiti roa, hou a haere atu ai i nià i te Māòhi. I roto i te Reformātio, aita vau e ìte ra i te parau no te vārua o te faaroo, te vārua o te tātarahapa. *Eiaha e faahiti faahou Ènāta/na, Nuuhiva rā.*

Taoàhere : e faahoì i nià i terā paraparauraa ānanahi (*Reformātio*)

Māòhi – haapiiraa 2 & 3 (rautīhia mai e Marc POHUE – Teihotua)

Tuamotu : *Te tātuhaaraa*. I roto i te mau tātuhaaraa o te Tuamotu, e hitu tuhaa e vai nei : *Mihiroa* : O Mataiva, Maatea, Tièhau, Rairoa, Àuura, Àrutua, Àpatai e o Nīau. Tē nā-ò-hia ra e, no roto mai te mau mihi roa i te fenua pōpora. No roto mai i terā taata e parauhia ra e, o Òio. Ua pārahi teie taata i Rairoa na mua roa, mai reira rātou i te nohoraa i roto i na motu e 7 e toe ra. No reira mai paha teie parau o Mihi roa, no te mea, te mihi ra rātou i to rātou fenua āià. *Vāhitu* : O Ahe, o Takapoto, o Mānihi, o Takarua e o Tikei.

Tē nā ò ra te parau :

Tūrei papa

Tū te papa o vāhitu

No te henua nei

Utu ake nei

Kia vanaga tumu rā

Ka ueue Kutia

Maraga te papa ki raro

Te tumu ki raro nei

Te hitu tumu te papa o Heuea

Hakapiri ānuanua

Piri hoki te ragi

Piri karoga ki te papragi tū

Papa vāhitu, e vahine.

Te pūraga ki te pō, e tāne.

Hakapū :

Taka tua : Ko Ahe ia ki teie nei.

Taka aro : Ko Takapoto ia.

Taka mai matagi : Ko Mānihi ia.

Taka pua ki te Rēhia : ko Takarua ia.

Te iòa tahito o Tikei, o Manu kia karere ka hitia.

Tapuhoe : Mai Toau haere roa i Àratika, hao e o Âmanu.

Teie te tahi mau tātuharaa i roto ia Tapuhoe :

O Tapuhoe tauaro : oia hoì, Tōau, Faaite, Fakarava.

O Tamakore : oia hoì, Hao rāua Amanu.

O Tapuhoe tautua : oia hoì, o Takume, Makemo, Hikueru, Marokau, Rarioia, Taiaro, o Hiti. Ia nūmerahia, e 32 motu e vai nei i roto i teie vaamataèinaa.

Maragai : O Tatakoto haere roa i Vāhitahi, o Nukutavake e haere roa i Maareva mā. Te parauhia ra e, ua ò atoà o Tahiti i te paeàu Teporionuu e aha roa i roto i te faanahoraa o te Maragai. No reira, ua ìtehia i roto i te faatiàraa i te parau o te àtio ra Tāfaì ìriūra no Havaii, te haamauraa i te parau o Maareva.

Tē nā ô ra te faatiàraa : Ia pau roa te mau fenua Tuamotu i te āraa i nià i te ìriatai, e ia māu maitaì, tere atu ra te pahì o Tāfaì i te fenua i mua atu, oia hoì o Maareva. Ua rave ā o ia i tana māira, e hī mai ra i taua fenua ra, āreà rā e rua tau àito tei tāpeà i taua fenua ra i roto i te ārepurepuraa o te tai. Ua fefe te āira a Tāfaì e ua tō te roà i mahuti mai ai taua fenua ra, e ua fātata i te pee roa i roto i te reva, i parauhia ai e, o Maareva. Ua mahuti atoà nā àito i tāpeà noa i te fenua, mai roto i te papa o te fenua, aore i piri faahou i nià i te papa. *Tē nā ô ra te faatià e*, ua riro mai rāua ei pāua tere. Āreà ta te tahi pae, tē nā ô ra ia e, ua riro mai ei pārau. O te pārau tokorua e te pārau tokutea.

Parata : Te parau ia o Nganā. Tei parau atoàhia, Hiva tautua, hiva tauaro. Aore ia parau atoàhia, Pūtahi. O ia hoì, ôtahi pū fenua. O ia, o ganā. Tei mau i na pito e rua.

Fagatau : O te parau ia o te tupiti Maoake. Te iòa tahito o teie fenua, o Marupua. O ia hoì te maru o te rāu e parauhia ra e tou.

Nāpuka : O Nāpuka ia rāua Reao. Mai te mea ra e, ua ānoì te reo o te Nāpuka i te reo Ènāta.

Te mau uiraa :

- *A faaite mai i te tātuharaahia to òutou mau fenua e to òutou mau tupuna. E aha i nā-reira-hia ai i te tātuhaa.*
- *E aha te mau mea e tano ia faaturahia i roto i te reira mau faanahoraa.*
- *Te vai ra ānei te tahi mau àito i faataahia no te haapaò i te reira mau fenua.*
- *Haapāpū mai te parau o te tahi àito, aore ia, te tahi tau àito i faaora i to òutou fenua.*
- *Faaite mai te tumu o te fifi, te iòa o te àito, te rāveà i faaòhipahia e te àito e te tāpaò i vaihohia mai e ana.*
- *E faufaa faahou ra ānei te reira parau tō na aore ia aita.*

Te Tuamotu/Ènāna í te tau papaâ (Mo teie tuhaa í raro nei, aita í tãuàparauhía)

I te tau o te mau papaâ, teie te mau manaò e hinaarohia nei. I nià iho i te parau o te Ènāta, ua tuuhia mai e rātou « les marquises ». Āreà te parau o Maareva, ua faarirohia ia « les Gambier ». E tuhaa hoì tei faataa ê ia rātou i te mau Tuamotu. Aita teie manaò e hoì ra i te tumu te mau papaâ i topa ai teie huru iòa i nià ia òutou. Te hinaaro nei rā te manaò e tūtonu i nià i te parau no te faahuru-ê-raa i te tahi òhipa, te tahi faanahoraa tumu. A piti, e aha ta òutou parauraa i nià i terā mau tauraa aore ia faahuru-ê-raa i tuuhia mai e te papaâ. Inaha, te ìte-atoà-hia ra te reira faahuru-ê-raa i roto i to òutou reo. Tē nā ô ra te ènāna « Chovāre », « Fromaché » ...

Te rahi noa atu ra hoì te parauraa tahiti i roto i te mau pae Tuamotu e Ènāta. Riro roa te reo tahiti ei reo tumu io òutou. A toru, ua âfaì mai te L.M.S e te S.M.E.P i te tahi faanahoraa tumu, Atua pīpīria, ua tupu te faaruèraa i ta tātou peu, to tātou tiātuiraa i to tātou mau parau tumu.

Te auraa, te vai ra te mau parau tumu o te ao ta te pīpīria i faaite ra. Te vai atoà nei rā te mau parau tumu i haamau-ê-na-hia, i nià i to tātou fenua. Te uiraa, e aha te paari e tano e faaòhipa i roto i teie nā faaiteeraa e piti ta te pīpīria e ta te fenua e faaite ra. A taa noa atu ai ta te pīpīria faaiteeraa, te vai atoà ra ta te papaâ mau parau tumu i haere atoà mai e haamau i o òutou. Te fare haapiiraa, te reo farāni, te aratairaa i te oraraa ùtuafare ia au te feruriraa farāni.

Xautīraa haapiīraa & tāuàparauraa :

I nià i te uiraa no te tātuharaahia teie mau fenua e te mau àito i faaora ia rātou, teie te tāhi mau pāhonoraa i muri nei :

Èriāta : I te tupuraa te tamaì i te mātāmua, ua pāpāhia no te faaìno i te paùmotu, tātuhāhia mai e Pōmare, te mau fenua (*Mihiroa : Mataiva, Maatea, Tīehau, Rangiroa, Àrutua, Àpataki, Kaukura*). Teie mahana, e toru noa tei toe mai, (*Mihiroa ; Vāhitu ; Poerani*). To ù àito, o Tū, e rātere. Ua mau rā te tiāhapa i ô, nā na i pāruu ia Mataiva. Tātuhāhia te pae nià, to na tāpaò, e ôfaì o *Taunoa*, te pae raro, to na tāpaò e ôfaì *Toàtere*. I Paapiro (*i ô te piro o to mātou àito i te mirimirāhia*). Na vai, na nā vahine no Ànaa, e paùmotu ihoā tei àro i te paùmotu. Tei te huru te vāhi teitei o te pāuma, mai te peu mea teitei, mea maitāi ia, mai te peu mea haèhaa, mea ìno ia. Na te hohoà o te tahi e te tahi, e faaite i te àito e ènemi terā e haere mai ra. Ia tae rā i te hoê taime, mea nā-muri-hia mai, aita te àito i ìte aè i te ènemi, te fāriuraa mai te àito, e piti taata tei nā muri mai, e vahine rā, mirimirihia atu ai o ia, hoê i nià i te upoo, hoê i raro, vareà atu ra o ia i te taòto, hutihia atu ai to na rouru (*hinahina*), tei reira to na pūai. Ara aè ra o ia i to na taòto, aita e pūai faahou, ua *pehepehe atu ra o ia : Na turuturu o Tū e mahiti Mataiva papa e more*. I teie mahana, teie o Tū e tiāfaahou atu nei no te faaora. Te pii mai ra te fenua, te huaai a Tū, a tiā. Te parau no Mataiva, na Mata e Iva. To na mau ôpape : Tamaruarii – Temaroheiau Auaha pape ua – Teauèona – Teaueripo – Apateumere – Apateroi.

Pehepehe : A to te fare te roro taio – na taì e haa na àru e hitu te ô maòmaò – te tai fare ùra nei – o te fara a vevo – na Tū mimi e rāterehia te tumu o Mataiva. E raì tei nià, o te Paetahi, tahua i raro, Papa-nui-o-ātea – e fano rā nā tama o te pū a ìe – na rere varovaro o te ara pāia – te rima o te vahine, teie te iòa : **TE ARAPĀIA**

Tīehau : Te tane o Tī, te vahine o Hau, ua purutia rā i ô, faariro roa i teie fenua ei âià no rāua. Mai te peu e fānau te tamahine, aore ra, tamaroa, terā te iòa. Fānau mau nei e tamahine, tuu atu ra i te iòa *Tī-e-Hau (TĪEHAU)*, ua haapaùmotuhia mai e ua tāvirihia atu.

Pehepehe. Ànapa o te tai te maoàè ra pātītī o te tai te umu honu te tahua tiāraa no òe. Tiātià te vahine, te vahine Oropaa tātahi te one Teheneroa. I teie mahana, ua ìno roa no te mea, ua tū-ino-roa-hia te mau tāpaò.

Rairoa : Eere te fenua nāinaì. Te tahi pae e parauhia raì poto – motu fara – te toeà o Rairoa ia (70 mairae) na te ôire e haere i te rāhui.

Pehepehe : Rairoa-roa, Rairoa-poto, Rairoa-i-te-òto-pirau. Ia haere te taata i te rāhui, ia pohe, eita e tae i te ôire ua pirau ; ia ù te matai i rōpū, eita e tae faahou i te fenua.

Makatea : Te ìteraa te àito tei roto o Makatea i te ana, paruhia iho ra i te haari. Te vāhi e parauhia Moumu, te reira te âpoo pape (ana), te faaora ra ia i te nūnaa taata.

Papa Faateni (Mahini) : I roto i te àito no Mānihi, tei pārahi i roto i te moana. E piti nā taata tei fānau mai, hoê pū fenua, ua fānauhia e piti tamarii, toe mai nei terā pū, raveraa te kero

(òini), âfai i rōpū. Te hohoà o teie tamaiti, mai te puhi ia (PŪHIRI). Ia tae i te hoê taime, te faaroo ra e àito tei tae i Àhe.

Tētūpaia (Vāhitu) : eere māua no terā mau fenua, e rātere noa māua.

Ēriāta (Tuamotu) : E toru to Mihiroa rātere – te maò (eiaha e ôpua e haere e hī), i niā i to na âero ua pāpaihia *Tepoetiriūra* – te puhi (to na iōa o *Matirohe*), rātere te tāatoāraa o te mau motu Tuamotu – *ūrī rere* (e rere o na), no reira te paūmotu e tere hānoa ai. I roto i na tiaì e toru, eita e hinaaro e faaite i to rātou iōa, aita e hohoà mata, te tino noa rā te ìtehia. No reira vau i taiā ai ia pāpai. Terā mau tiaì, e mau Tānitō. O vai te tahi iōa tō na, Maevatua a Tetohu (e vārua ìno). Ia hinaaro e haere i Tahiti, e reva o ia i te ahiahi. *Te paraoa, e tohorā*, i roto i te faanahoraa a te paūmotu. Teie paraoa, mea purepure. I te tau o te mau tupuna, ia moè te tahi taata, moè noa atu ai, aore ra, mea tāponi, e hoì faahou mai i te fenua. Te auraa, na te mau tupuna e parau, a haere. Te iōa tāatoa o te fenua o *Tepoetiriūra*. Mataiva, te pito ia o te fenua.

Teihotua : te vauvauraa i te mau tātuharaa fenua.

Terai : no Mihiroa, te vai ra te tahi faanavairaa, te ôio (e manu), te taata rā o Marama ia. *Te parau no Poerani*, te mau motu e âuahaaati ia rātou. *Tapuhoe*, no te hoê noa taata : o Munanui.

Teihotua : Te uiuiraa ra i teie taime, eere te manaò vaiho noa, e tāmata e hiò e aha te faufaa e ia hope roa atu i te hiòhia e òutou.

Fiti : no te fenua Nuuhiva, hoê noa tuhaa (1905), i muri mai te tātuharaahia e piti. Eiaha Nukuhiva, Nuuhiva rā. I terā pae i niā, mea piri rātou : Nukuhiva, Ua-Pou. I raro, Hiva Òa. E ono motu te pārahihia e te taata. Te iōa *Mātuaita*, eere te iōa Nuuhiva, e iōa papaā. Te iōa tumu : te *Nuu o Hiva*. No te mau àito, ua tāmata mātou i te hiò, hoê noa àito, aita i matara maitaì. I roto i te hiòraa, peneiaè o Tanaoa, no te mea, e taata mana. No roto mai ia na terā âti – te âti me nano – te iā ta òutou i àmu i terā mahana, e tohorā. Te taeraa i te hoê mahana, ua fiu roa na tuahine, ua ôpua e haere i te motu o Puamaù. Ua rave i te àre miti, haere i niā i te one, i reira te anaunauraa, na te reira mataì i faatahuri i te vaa. Ua tāpeà o na i to na tuahine o Meherio. Mea rahi tā na i faaati i Nuuhiva nei, e ua faatahe i te pape.

Ua-Pou : te àito o ORIHI (te tahi mau tāpaò.)

Nuku-Hiva : te àito o PAKOKO tei pāruu i reira.

Ua Huka : te àito i reira, aita i pāpū roa.

Hiva Òa : te àito o KĀHI. E taata horo roa, e taata nanaò, e taata ôuà roa (te mau tāpaò ua tanuhia na niā i te mau aivi), te KEE TU KIA O KĀHI.

Hanapaaoa : te àito o HITAPU

Àtuona : (Avevau Nui), o TAUPO (to na mau rima tauturu, tei roto i te miti), to na faaearaa, tei Fānauki.

Taaoa : te àito o TONAHEI.

Tahuata : te àito o IOTETE

Fatu Hiva : te àito o ANAINOA (e iōa no te âti : tribu)

Himene paūmotu : *Takatua – takaaro – taka mai e matagi – ruru aga o te ku ku e A tuarairua – e punake te manu – tagi tagi kerī kerī. Aga / Etua motu tapu e – katuihia heipua e.*

Reupena : Te parau no Taaoa, terā aè ia motu (e mata to na iōa), terā puu marae e pou mai ai i roto i teie ana i ô aè mai. Teie fenua, e piti rāua ; teie tuhaa o Raitea (faaearaa arii), i ô aè i tātahi Ahuena. I Naotai i reira te arii e pārahi ai. I ô roa mai o Roto ùa.

Teihotua : i roto i te mau parau ta tātou i tātūaparau, te manaò e hinaarohia e paraparau, te mau fifi tumu i orahia e te mau àito, aita ānei teie mau fifi e hoì noa mai ra, ta rātou mau rāveà, ua roaa mau ānei hoì te rāveà. Te tano ra ānei hoì te rāveà ta tātou e faaòhipa nei no te faaora. E nā hea e haafaufaa te reira mau rāveà i ravehia e te mau àito. Ia faahoìhia teie parau, to na parau, eere tei niā noa i te paari, no te huru rā o te rāau ia tanuhia. Ia tanuhia i niā i te one, e tupu. (one – mato tārere). Te reira te huru te hiòraa mai no te parau no te àito, aita i hiò noa, te vāhi te reira o na, eiaha no te mana noa, aore ra, no te pūai, te ora rā ta na i faatupu no

te fenua. Te manaò tumu o te àito : e faaora i te fenua, i te vaamataèinaa. Te faatūàtiraa te parau no te àito i nià i to tātou parau, ta na huru feruriraa. I roto i te parau o te àito, aita atu e mea, ia fātata i te Atua, na roto i ta rātou mau ùpu. Eere ānei te mau fifi i tupu i roto i te mau motu, te fifi tāiri ia na, te fifi mau terā ihoā. E mai te peu te reira, terā ia te tahi e tūtōnu, eiaha no te faatià àāmu noa. Mea nā hea te raveraahia no te tātara i to tātou fifi. Te tiāturi nei eere mea tae noa i nià i te mana. Te manaò tumu, eere ānei no te mau fifi i fārereihia e terā mau àito.

Tihiri : te vāhi faufaa, na Tuamotu mai e to Raiatea mā, te parau ia no te mau tiaì, te mau tāura.

Èriāta : haamauruururaa no teie mau tumu parau i ravehia mai. To te paùmotu, e vahine noa te rave. Te tātaraa mai te rauti i te parau no te àito, aita e òmore, ta mātou rā, oia ia. Terā te tahi rāveà ta te ènemi i rave. Te Māòhi, Ètārētia, Porotetani. mea paruparu tātou (ei hiòraa : Porotetani e tātorita).

Terai : hoê parau tei tãpeàhia, te fifi i nià i te mau àito, hoê ānei fifi e ta tātou e fārerei nei Tuamotu/Nuuhiva, e fenua roto noa. E pāuru noa tātou te fenua roto, to na auraa, te vai ra te tahi vāhi e hinaarohia ra e haru, o vai to nià ia rātou. To nià roa, to raro roa. I mua ra, te parau no te haruraa i te fenua, ta ù hiòraa, ua rahi te fifi, te mea faufaa rā, ia tià ia tātou ia haamau i te hoê vāhi no te àmui mai i teie nei. Ia hiòhia i teie mahana, ua àmuihia e hiò i te fifi e fifihia ra, te haruraa fenua, ua tauì (tianiāni), haere atu ai tātou e papa i to tātou mau paparaa tupuna. Te àito, eita e àhu mai i to na àhu, i nià noa i te papier e tauì ai te faanahoraa. Ta tātou E.P.M., te àro ra rā (Maiào), ua reva ia. Te oraraa vaamataèinaa, mea hupehupe roa tātou. A nūmera na, ua maitai i nià i tei hea faufaa. Ia manaò tātou e tuu i te faanahoraa i nià i to tātou fenua, eita e pee te fenua, àreà te fare oia ia. E tūrai te tãviniraa i mua, e hiò tātou te tuhaa, e māoti teie faaineineraa i teie nei, i àmui ai tātou mai terā. Ua riro tātou mai te hoê pupu taata tei hinaaro e pāuru i to na hīroà. Ia pāpai mātou i te rata i te ara, e pāpai mātou, Ia ora òe Māòhinui. Na tātou ihoā tātou i tuu ia tātou i roto i te here-pata, terā atoà mau àito i te mātāmua, te mau tiàtono e rave atoà i te tãpura iòà o te àmuiraa, a hōroà atu ai i roto i te faanahoraa poritita. *Haamanaò tātou i te faaotiraa a te Àpooraa Rahi eiaha ihoā tātou e faaò i roto i te poritita.*

Teihotua : I nià i te parau no te àito, teie tumu parau ta òutou i vauvau mai, aita i pau, eita rā e òre e ò mai i roto i te mau tumu parau i muri mai. Te manaò tumu rā e hiòhia atu, te tãpeàraa i te tūàtiraa e te Atua ; te faaòhiparaa i te fenua, ia au te mea ta te Atua e tiaì mai ra ia na, eiaha te faaòhipa tià-òre ; te faaòhiparaa i te mau faturaraa e te mau òtià, aore e haafifi te òrometua e te òrometua ; te tãpeà-tãmau-raa i te tūàtiraa e te Atua.

*Te Mau Rauti Maa i Atuona
(Arataihia e Maru Tiàtono)*

Tamaa Maitai

FĀREIREIRAA I ATUONA

Mahana Maha 02 no Novema 2006

ÈTĀRĒTIA 2 & 3

POROTETANI 2 & 3

fāreireira i Ātuona - 02 no novema 2006

Ētārētia - haapīraa 2 & 3

(rautihia e Céline TARIHAA - Natupuai v & Julien MAHAA - Iotua)

Te Ētārētia i te mau taha motu Tuamotu & Maareva mā / Ēnāna-Ēnāta mā

Ei manaò ômuaraa :

No teie feruriraa na tātou i nià i teie tumu parau no te « **Te Ētārētia i te mau taha motu Tuamotu & Maareva mā / Ēnāna-Ēnāta mā** », ua manaòhia mai e hiò, mea nā hea to te taata paumotu e te ènāna/ènāta fāriiraa i teie parau no te Ētārētia, e te mau tauuiiraa i ìtehia i roto i teie mau taha motu. Ia au i te faahitiraa a te tuatua/āai, i te haamataraa mai o te parau o te Ētārētia, eere te Ētārētia tei tae atu i teie mau taha motu, o rātou rā tei haere mai e tii i te tahi faanahoraa āpī ta te mau veà-tono i āfai mai, tei fānau mai na roto i te faaiteraa èvaneria e tei tupu i te rahi, « **na roto i te òhipa pororaa èvaneria** », i noaa ai teie parauraa no te Ētārētia. Eita e òre, ta te faaiteraa a te Parau a te Atua i faatupu, e vai-tahaa mai ihoā teie parau no te Ētārētia ta tātou e tāmata nei i te tuatāpapa.

Te tahi manaò e tano ia faahitihia i ô nei, te parau no te Ētārētia i te mau taha Tuamotu & Maareva mā e tae noa atu i te mau taha motu Ēnāna/Ēnāta mā, aita to na oraraa i ôhie noa, no te mau haafifiraa ihoā ia i ravehia i nià iho ia na e te Hau Fārani, tei turu pāpū i te Ētārētia Tātorita i taua mau pae ra, noa atu te tautoo rahi a te LMS ; te SMEP ; te mau Ētārētia no Vaihi ; e te mau raatira iho o te fenua, tei tauturu rahi i te tupuraa no te òhipa pororaa èvaneria i taua mau taha motu ra. E tano roa rā e parau, te pāpūraa no te oraraa o te Ētārētia i teie mau taha motu, e tuhaa te reira tei haapaò-māite-hia mai e te mau haapii parau māòhi (na te māòhi i te māòhi, na roto i to rātou taeraa i teie mau vāhi, to rātou huru i mua i te taata, to rātou faa-māòhi e tae noa atu i ta rātou mau haapiiraa), tei faaòhie i te tupuraa no te mau ôpuaraa a te mau veà-tono papaā [LMS & SMEP, te mau Ētārētia no Vaihi - ABCFM (*Conseil Américain pour les Missions Etrangères*)], no te haafāriuraa i te taata i nià i teie haapaòraa āpī. I muri aè i to te mau veà-tono papaā haafāriuraa i te māòhi i nià i te Èvaneria, na te māòhi iho i muri mai i haapaò mai i te parau no te haafāriuraa i te māòhi iho i nià i te Èvaneria, turuhia mai e te mau aratai o te nūnaa (arii, raatira, etv.)

Ia tae mai tātou i te tau no te EEPF/EPM, ua haapāpū ā te Ētārētia e faariro i teie mau taha motu ei « **tahua faatupuraa parau** » nā na, e aore ia, ei « **tahua haaputuraa parau** » i te āpee-māite-raa i te oraraa faaroo no teie mau taeae e teie mau tuahine no teie mau taha motu. O te mau tāpura òhipa ia i haapaòhia e te mau òrometua e te mau tiātano i muri iho, e tae noa atu i te tahi mau āmaa òhipa a te Ētārētia. Aita teie mau tāpura òhipa i ôhie noa, no te mea, ua ò mai te Ētārētia i roto i te tau no te ātōmī e te tahi atu mau fifi e haafifi nei i te oraraa o te taata, i reira atoā ia tō na faanaho-faahou-raa i ta na òhipa pororaa èvaneria, eiaha i teie noa mau pae, i roto atoā rā i te tāatoā o te oraraa o te Ētārētia.

Te Ētārētia i te mau taha motu Tuamotu & Maareva mā :

Aita te parau no te mau taha motu no te pae Tuamotu & Maareva mā i matara òiò i mua i te mau tere o te mau ihitai papaā, no te haèhaa o te mau motu, e no te fifi hoì o te mau tereraa pahī.

O te mau paùmotu tei mātaro i te òhipa horo moana, o rātou tei tere roa mai i te fenua Tahiti e i te mau motu Raro-Matai mā (O Raro-Matai, tei riro ei pū no te mau tonoraa veà-tono māòhi e tei faaòhie i te òhipa pororaa èvaneria i te pae hitià o te rā o Porinetia : Tuhaa Pae mā ; Tuamotu mā ; Ènāna/Ènāta mā e tae roa atu i te fenua Fiti⁵⁶, i te pae tooà o te rā. Te tahi mau tumu no teie òpuaraa, no te mea, eere i te mea rahi roa te taata i teie mau pae, e maitai atu ā ia ta rātou tāviniraa i te Fatu.

E na te hoè o rātou tei riro ei tupuna no te arii o Pōmare II i faaòhie i te mau auraa i rotopū i te mau taha motu Tuamotu e te fenua Tahiti. E i te taimè i fārii ai te arii i te faaroo teretetiāno, ua faaòhie te reira i te fāriiraa a te mau paùmotu i te faaroo teretetiāno, i muri aè i te tahi tau haapiiraa e te tahi tau faaineineraa no te òhipa faaite parau i Èimeo.

E i te taimè i hoì ai rātou i Ànaa e i to rātou iho mau motu, ua âfaì atoà atu rātou i te maù faanahoraa âpī tei noaa ia rātou i te fenua Tahiti, tei aratō mai i te tahi atu mau raatira paùmotu i te fenua Tahiti, no te haamātauraa ia rātou i teie mau ture âpī i haamauhia e Pōmare. E i te matahiti 1821, e piti tau poro èvaneria tei tonohia i te motu no Ànaa (Para, taata huahine, poro èvaneria i Raivavae) e te motu no Maatea⁵⁷ (Makatea) i te matahiti 1829, e te tahi i Faaite i te matahiti 1831. I taua tau ra, e rave rahi mau motu no te Tuamotu – Àpatoèrau, tei fārii i teie mau faanahoraa âpī e teie faaroo âpī, e ua haapae roa i ta rātou haapaòraa tahito, i te matahiti 1820, mai te mau motu no Fakarava, Hao, Pinaki, Takapoto, Takaroa, etv.

Àreà te mau taha motu Maareva mā, tei terehia e te tapena o te pahī ra o Tarapu (Duff), o Wilson, i te matahiti 1797, ua riro ia ei tahua pororaa èvaneria pāpū maitai i taua tau ra. I te âvaè titema 1822, o Hota rāua o Hape (tei hoì mai nā Fiti i te matahiti 1828), o rāua tei tere atu i Maareva, i te ôire no Rikitea, tei poro i te èvaneria i reira na roto i te reo maareva. E 2 noa âvaè to rāua faaearaa i reira, e ua anihia rāua e hoì i Rapa, no te mai e tupu ra i teie mau pae Maareva mā.

Te Ètārētia i te mau taha motu Ènāna/Ènāta mā :

Te parau no te pororaa èvaneria i te mau taha motu Ènāna – Ènata, ua haamata te reira i te mau taimè rii mātāmua ihoā i tae mai o Tarapu i Porinetia nei. O William CROOK tei vaihohia atu e Tarapu i te motu no Tahuata i te 5 no tiunu 1797. Aita o Harris i âmui atu i teie tere. O CROOK noa tei rave itoito i ta na òhipa, i raro aè i te tauturu rahi a te raatira ra o Tenae, tei âpee ia CROOK i te pae no te haapiiraa i te reo ènāna no te hoè māororaa hoè matahiti. I muri mai, ua tere atu o ia i te motu no Nukuhiva, tei fārii-popou-hia e te raatira e te huiraatira no taua motu ra, i te mea ua òhie te mau auraa i rotopū ia na e o rātou. Aita rā hoì o Crook i pārahi māoro atu i Nukuhiva, ua hoì mai o ia i Tahiti, e ua âpiti atu ia Ellis i roto i te neneiraa i te mau èvaneria na roto i te reo māòhi. E tano rā e parau, e rave rahi taimè to Crook hoì-noa-raa i te mau taha motu ènāna mā. Te auraa, taa-ê atu ta na tuhaa tauturu i te òhipa neneiraa puta, aita rā to na mau tūātiātiraa i te mau taha motu ènāna mā i tāfifi noa aè.

I te matahiti 1818, na te hoè taata no te fenua Ènāna/Ènāta, o Fana, no Hiva-Òa tei fārii i te pāpetitoraa i haapaò mai i te òhipa pororaa èvaneria i te mau taha motu Ènāna/Ènāta mā. I te matahiti 1822, ua âmui atu nā òrometua o Tyermann e o Bennett i roto i teie òhipa pororaa

⁵⁶ Hiò i te rata a Williams i te mau faatere o te LMS i te 7 no tiunu 1820 & te manaò atoà o Davies i te matahiti 1816.

⁵⁷ I te tau no te EEPF, e parau rahi atoà to Makatea i roto i te tupuraa o te Ètārētia i teie mau taha motu, na roto i te òhipa no te feiā âpī i haapaòhia mai e te tahi mau taeà òrometua (Panai, Marurai, etv...)

èvaneria i Ènāna mā e i te Tuamotu, tei âpitihiā atu e nā tiātono no Huahine. Aita rā teie tere i manuia no te vero ia i fāreireihia. Tau matahiti roa i muri mai, i te matahiti 1825, i hoī faahou ai o Crook i te mau motu Ènāna/Ènāta mā, mā te âpeehia atu e te mau haapii èvaneria, mai ia Maraèdre, Haamanino, Faaroavau, e o Teahu, tei haamata i ta rātou òhipa i te motu no Tahuata, e ua haapaò-maitai-hia mai rātou e te raatira ra o Ioseta. Aita rā ta rātou òhiparaa i òhie, no te mau tamaī ihoā ia e tupu ra i reira. Ua hoī mai rātou i Tahiti. I te matahiti 1828 e i te matahiti 1831, ua faanaho-faahou-hia te tahi mau ôpuaraa no te tere atu i taua motu ra. E 3 haapii èvaneria, Tiāvairau, Fana e o Faai tei tere atu i Tahuata (George Pritchard & Alexander Simpson – nā veà-tono i Tupuaī) e i Ua-Pou. Mai te matahiti 1834 e tae atu i te matahiti 1841, o te mau veà-tono ra Stallworth, Thomson, Rodgerson tei pārahi atu i Tahuata. Ua piuhia mai rātou i rāpae i te ômuaraa no te Hau Tāmaru.

I te tahi tere no Ellis i te fenua Vaihi (Hawaii) i te matahiti 1823, ua tiā ia na ia faaineine i te tahi mau taata ènāna/ènāta i reira. Te tahi rā o rātou, o te raatira ia o Matunui, tei faatae i te tahi aniraa ia tonohia mai te tahi mau poro èvaneria vaihi i te mau taha motu Ènāna/Ènāta mā. Na te mau Ètārētia no te fenua Vaihi (ABCFM), i tonono mai i te mau òrometua e te mau haapii parau i te mau motu Ènāna/Ènāta mā, i Fatu-Hiva e i Hiva-Òa, mai KEKELA James (Fatu Hiva : 1853-1855 ; Hiva Oa : 1855-1880) ; KAIWI Levi (Hiva Oa : 1858-1859 ; Tahuata 1859 ; Vaitahu 1860) ; KAUWEALOHIA Samuel (Fatu Hiva 1853-1855 ; Hiva Oa : 1855) ; KUAHELANI Lota (Fatu Hiva : 1853-1857 ; 1858) ; KAUKAU A. (Hiva Oa : 1857) ; KAPOHAKU Paulo (Hiva Oa : 1858-1861, ua matapōhia teie taeae) ; KAIWI Isaia (Fatu Hiva : 1853-1857 ; Hiva Oa : 1857-1860 ; Fatuhiva : 1860) ; etv. Ua haamata mai rātou i ta rātou òhipa, mai te matahiti 1853 e tae atu i te matahiti 1899. Ua haapaò mai rātou i te mau tereraa òhipa i roto i te mau fare haapiiraa e tae noa atu i te matahiti 1895 (SARRAN, òrometua haapii, mai te matahiti 1875 – 1883). Aita rā te reira òhipa i tae i niā i te fāito i hinaarohia, e no te tahi mau tumu pāpū-òre, ua ôpanihia teie mau fare haapiiraa e te pū faatereraa a te Hau Farāni. Na te òrometua Paul Louis VERNIER i haapaò mai te òhipa pororaa èvaneria i taua mau taha motu ra, mai te matahiti 1897 e tae atu i te matahiti 1913.

I te matahiti 1825, ua neneihia te tahi mau puta taiòraa e te tahi atu mau puta (te piāpā, te tahi mau puta na te imi manaò) na roto i te reo ènāna/ènāta. Àreà te èvaneria a Ioane, ua hurihia ia e J. Bicknel, na roto i te reo ènāna/ènāta, e tei neneihia i te matahiti 1858. E te èvaneria a Mātaio, na te òrometua o Paul Louis Vernier i rave mai i te reira òhipa, e tei neneihia i te matahiti 1905.

Te òitumene i te mau taha motu Tuamotu & Maareva mā :

No teie tumu parau no te òitumene, i rotopū i te Ètārētia Porotetani e te mau Ètārētia Tātorita, Sanito, Àtevenite, Mōmoni, e tano e parau, te ora-pāpū-hia ra teie òhipa i teie mau taha motu Tuamotu, eiaha rā i niā i te tahi tumu parau tei haapāpū i te « òitumeneraa » o te Ètārētia, mai te parau no te Ôroà a te Fatu e te Pāpetitoraa, i niā noa rā i te tahi mau taha o te oraraa âmui, mai te mau pureraa àti, te mau ôpuaraa rau (paturaa fare, etv) e te tahi mau ôroà Ètārētia (ôroà Mē, 5 mātī, etv). Eita e òre, e tae atu teie faanahoraa i niā i te tahi fāito maitai e hinaarohia.

Te manaònaòraa rahi i mua i teie tumu parau no te òitumene e i te parau atoà hoī o te Ètārētia, no ta te taata faanahoraa i te tahi àveia oraraa i roto i te Ètārētia, aita te tītauraa i tāpae roa i niā i te faahoiraa mai i te hau e te hoēraa i roto i te oraraa nūnaa o te taata, ua vāvāhi atoà te reira i te oraraa âmui e te oraraa nūnaa. Aita atu ra te hoēraa i itehia i roto i te rauraa, ua âmahamaha rā te ùtuafare, te fētii, te nūnaa e te Ètārētia.

Te òitumene i te mau taha motu Ènāna/Ènāta mā :

I te mau taha motu Ènāna/Ènāta mā, ua ìte-atoà-hia mai na teie parau no te òitumene i rotopū i te Ètārētia Porotetani, te Ètārētiā Tātorita, te Ètārētiā Àtevenite e te Ètārētiā Mōmoni, mai teie atoà e orahia ra i te mau pae Tuamotu mā. E tano e parau, e òitumene hoà-uira noa, eita e vai māoro i roto i te oraraa o te mau mahana tātai tahi.

E mai tei faahitihia e tātou no te òitumene e orahia ra i te mau taha motu Tuamotu & Maareva mā, e no te mau Ètārētia atoà i roto i teie nei ao, ia tae te Ètārētia a Ietu Metia i te hoê mahana, i te haaputuraa i ta na mau tamarii i raro aè i nā pererau no te here e te aroha, noa atu te rauraa o te iho e te hīroà nūnaa o te reira fenua.

Te tahi mau parau i roto i te òhipa pororaa èvaneria no terā tau :

- Te mau veà-tono i te māòhi – horoàraa parau / te māòhi i te māòhi – faatupuraa òhipa.
- Te haapaòraa àpī e te hīroà tumu.
- Te rahi o te Atua e te iti o te mau atua / te haapaòraa àpī e te haapaòraa tahito.
- Te fare pure e te mau vāhi haamoriraa a te nūnaa.
- Te reo : haapiiraa, pure, hīmene, haamoriraa.
- Te oraraa àmui (tāne & vahine).
- Te parau no te ea.
- Te parau o te ùtuafare i roto i te òhipa (tāne, vahine, tamarii), mā te taiò-òre i te taime e te pūai. Vētahi pae, aita i hoì faahou mai i te àià.
- Te manuia o te pororaa èvaneria o te hoê vāhi, e tauturu rahi te reira i te òhipa pororaa èvaneria i te tahi atu vāhi (tuhaa a te mau veà-tono – Nott, Davies, Williams, Threlkeld, Orsmond e te tuhaa a te mau raatira o te fenua tei faaòhie i te òhipa a te mau poro èvaneria).
- Pororaa èvaneria potopoto noa.
- Te faaàteraa èvaneria na roto i te reo o te nūnaa.

Te mau veà-tono papaà e māòhi i te mau taha motu Tuamotu/Maareva & Nuuhiva mā :

I Tuamotu mā :

- FĀNAUË no Papara, i Makatea mai te matahiti 1829 – 1831.
- HAUMI no Tahiti, i Ànaa i te matahiti 1830.
- MANAÒ no Tahiti, i Ànaa mai te matahiti 1827 – 1837.
- MEREU no Tahiti, i Ànaa mai te matahiti 1827 – 1838.
- MOOREA no Papeete, i Ànaa mai te matahiti 1821 – 1830.
- RUATAI no Papara, i Makatea mai te matahiti 1829 – 1831.
- TEHAU no Tahiti, i Takarua mai te matahiti 1830 – 1837.
- TERAÀ no Papeete, i Ànaa mai te matahiti 1821 -1830.

I Nuuhiva mā :

- William CROOK, tei òhipa atu i Tahuata mai te matahiti 1797 e tae atu i te matahiti 1798, e i Nukuhiva mai te matahiti 1798 e tae atu i te matahiti 1799.
- David DARLING, tei òhipa atu i Tahuata mai te matahiti 1834 e tae atu i te matahiti 1835.

- George STALLWORTHY, tei òhipa atu i Tahuata mai te matahiti 1834 e tae atu i te matahiti 1841.
- Robert THOMSON, tei òhipa atu i Tahuata mai te matahiti 1839 e tae atu i te matahiti 1841.
- John RODGERSON, tei òhipa atu i Tahuata mai te matahiti 1834 e tae atu i te matahiti 1837.
- ARU no Papetoai, i Nuuhiva - ?, mai te matahiti 1826 – 1828.
- ATAMOE i Nuuhiva - ?, mai te matahiti 1829.
- FAAI no Papetoai, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1831 – 1835.
- FAAROU (Faaroavau) i Nuuhiva – Ua Pou, mai te matahiti 1826 – 1827.
- FAATIÀ (Faatea) no Papeete, i Nuuhiva – Fatu Hiva, mai te matahiti 1831.
- FANA no Tiàrei, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1831 – 1832.
- FAREÒRE no Huahine, i Nuuhiva – Vaitahu, mai te matahiti 1825.
- FAUPAPA no Tairapu, i Nuuhiva - ?
- HAAMAINO (Haamaine) no Papetoai, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1826 – 1828.
- MARAEÒRE no Tairapu, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1825 – 1826.
- MATATORE (Mataeòre) no Huahine, i Nuuhiva e i Vaihī, mai te matahiti 1822.
- MOEA (Moia) no Huahine, i Nuuhiva e i Samoa, mai te matahiti 1828.
- TAUVINI no Papeete, i Nuuhiva – Fatu Hiva, mai te matahiti 1831.
- TEAHU (Teehu) no Papetoai, i Nuuhiva – Ua Pou, mai te matahiti 1826.
- TIÀVAIRAU no Tiàrei, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1831 – 1832.
- NÀRII no Huahine, i Nuuhiva – Tahuata, mai te matahiti 1825 – 1826.

I mua i teie tãpura, eita roa e tià ia haamoèhia te mau peretìeni tuhaa, te mau òrometua, te mau tauturu òrometua e te mau tiàtono mādhi tei tãvini mai na i te Ètārētia i teie mau taha motu Tuamotu e Nuuhiva mā. O ta tātou e haamauruuru maitaì nei i to rātou mau ùtuafare, to rātou itoitoe e to rātou pūai no te haaparareraa i te Parau a te Atua i teie mau pae e tae roa mai i teie mahana. E te tahi pae o rātou, aita i hoì faahou mai i te àià.

- *Te tahi uiraa no te tautururaa i te feruriraa : E aha ta te tau o te mau veà-tono peretāne, ta te tau o te mau veà-tono fārani, ta te tau o te mau veà-tono vaihī & ta te tau o te mau veà-tono mādhi i tauturu i te taata paūmotu & e te taata ènāta/ènāna i ta na hiòraa i te parau o te Ètārētia e te parau o te òitumene ?*

Rautīraa haapīraa & tãuāparauraa :

Ua òmuahia mai e Natupuai v : I roto i te mau putuputuraa ta tātou i ora mai, ua hiòhia mai te parau no te Ètārētia, Mādhi e te Porotetani, tei nià i te parau no te « Ètārētia Porotetani Mādhi. Ua haamata mai tātou i nià i te parau no te mādhi, no te faahoì ia òutou i te parau no hea mai òutou. No te parau no te Ètārētia, te àmuitahiraa no te feiā tei fāi o Ietu Metia to na Fatu. Àrèa ta na òhipa, te faaiteraa i te hinaaaro o te Atua, te here e te aroha. E tūāti maitaì ai i teie mahana, no te parau ia o te Atua o te ora. E ìmi i te tahi rāveà e nā hea i te pūò. I Hanaìapa, ua hiò mai tātou, no hea mai o na (LMS – SMEP – TMS – ABCFM - EEPF – EPM). *A tahi :* Eaha mau na, no òutou, te tauturu a teie mau taata, te pororaa èvaneria e te òhipa faaora. *A piti :* E hiò mai, e aha te tauturu a te parau no te òitumene. Te òitumeneraa, e àmui i roto i te parau no nā òroà tumu a te Fatu, (Pāpetitoraa & Ôroà a te Fatu). Te vai ra te mea eere ra ia tātou no te faatupuraa i te àmuitahiraa.

Te mau pahonora :

Tētūpaia v : I te pae o Maareva mā, ua tae te mau veà-tono i reira. I Ànaa (arii Pōmare). I te tau no te EEPF : noa atu to tātou iti, eita ra e pau. *E aha tātou i iti ai e i paruparu ai ?* Te fārii-ōre-raa o Ietu Metia to tātou Fatu (te taata tātai tahi). I te pae Tuamotu, e feiā rātere anaè mātou te faatere nei rā i ta tātou faaroo. Te taata porotetani e fano mai na te Tuamotu, e hoahia atu ai. Mea rahi to tātou mau taata i riro i te faaroo èè. *Te òitumene*, eere i te mea òhie i te faatupuraa i teie parau no te òitumene. Te parau o te òroà : te vai ra ua fārii, te vai ra aita ā i fārii i te òroà a te Fatu.

Nuu Hiva : te fārii-ōre-raa o Ietu Metia to rātou Fatu ; e faaite faahou i to rātou parau.

Tāvana hanahana : i te pae Maareva mā, te manaò nei e tātorita tei tae mātāmua i te 1934, matahiti i muri iho 1939, ua tae mai i Vaitahu. I Ànaa, na roto i te tiāraa arii o Pōmare 2, ia manaòhia, ua tae atoà te poro èvaneria i Vaitahu.

Terai : te taata mātāmua i tae i Maareva, e mau porotetani, na roto i te òhipa pārau e te òhipa pūhā, e haere roa te fenua o te porotetani i nià i te mouà Mont Duff, (te fenua : uahu eita mea ātea i te òire e tae roa atu i nià i te mouà) : Marutea.

Terai v : Te mau taata i tae mātāmua, e mau taata tuhaa pae.

Manuura v : pāpāraa – te reo – te taiò – e te pipīria – papier – pēni tara (òroà faatupuraa parau). LMS : hoè matahiti òhiparaa ; ABCFM : Kekela, Kawealoha – 56 matahiti òhiparaa. Tauturu : (pororaa èvaneria e te tōmiteraa fenua) ; SMEP : tauturu : paturaa fare haapiiraa. EEPF : 1963 – 2005 : tauturu : rīturia hurihia e Raapoto, te faairoraahia teie tuhaa ei tuhaa pororaa èvaneria. ; E.P.M. : aita e haafifi ra ia mātou.

Èriāta : no te iòà (LMS) : *loin moi je*, no terā ātea, tāāfahia mai, i reira, e ìmi rā i te rāveà. Te vai ra te vāhi maitai e tei òre i tano (āfa te fenua na rōpū : aita to te nūnaa). Tauturu te parau, eiaha rā ia rātou i maitai ai te nūnaa. Mea rahi roa atu ra te mau hāmani ìno. Eiaha e taiā i te parau. Te vāhi faufaa rā, ua tae te mau mītionare mādhi i te fenua mādhi. Na rātou i āfaì mai, na to tātou ra mau taata i āfaì atu. Taeraa mai te farāni, i ò te èreraa. Aita i mādhi farāni (E.E.P.F.), ètārētia porotetani no – i – porinetia farāni, terā te parau mātāmua, mādhi. Te faahoì-faahou-raa i nià i te tumu mau, ua riri te nūnaa, *ua mau roa te iòà tahito*. Aita vau i mauruuru, tau i te iòà i reira e tuu mai ai, muri mai e haere mai e haamāramarama i te nūnaa. I Tōāhotu, ua pātoì te nūnaa. I Tahaa, tau i roa. Moorea, e tuu te rururaa i roto i te haapaeraa, eiaha e tuu i roto i te haapaeraa. Te parau, ua faaotihia e rave, aita rā i rave. I Mahina, te tahi noa pupu taata tei rave. I to mātou hoìraa mai, ua faaara mātou, e ua riri te nūnaa. Te faahoìraa, eere te mea òhie, o vau te ù. Te feiā faahape paì, tei hea. Teie nei rā, e hiò faahou, mea mā ānei te feiā parau, e tāmā faahou, ia māramarama atoà mai te nūnaa.

Terai v : EEPF – EPM e aha te vāhi i taa-ê ai, te tahi i nià e te tahi i raro.

Fiti : peneiaè paha (EPM), nā na noa e faatere ia na, eere na te tahi no rāpae. Na mua atu, e ò mai te parau no te hiòraa āmui (tiāmā), nā na noa e arataì ra ia na.

Tētūpaia : no te aha òutou, i teie tau, i tuu mai ai E.P.M. I to mātou pae, e fā mai te parau no te porotita, rahi roa atu i te ìno, te tauraa te faatereraa fenua, ua faaòhia tātou i roto i te faatauiraa. EPM, teie mahana te faatereraa a te Ètārētia i ìte ai e mādhi tātou ?

Tāvana faaturahia : EEPF : e hiòraa amui – EPM e haamauhia i nià i te papaā.

Taoàhere : tātou pau roa tē amo nei i teie iòà, tei feruri, tei faaoti. No ù noa nei, te faatià ra teie i ta tātou te vāhi i vai ê na, veà porotetani, fare haapiiraa porotetani e te vai atu ra. Ia parau tātorita noa tātou, e porotetani tātou, te tahi ia tumu i tau i ai, e te haapāpūraa e porotetani, hau atu tei te fenua o te mau mādhi.

Teihotua : e piti manaò. Te faufaa, te parau no te iòà. E tātararaa ta tātou i nià i te reira manaò. Te iòà, te « iò » te manaò tumu. Te iò te parau ia no te fenua. Te tātuhāraa fenua (Raiatea : Temehani tea temehani raro), hoè ihoā vārua i raro mai. Aita e parau to te iòà i rāpae i te marae (raro – nià), no te tāmū roa te mādhi i nià i to na mau atua, i reira e āfaro ai te parau no te toparaa iòà (taata – fenua – moana). Te iò, no muri mai, no roto mai i te atua.

No reira te faufaa, te faahoïraa mai te nūnaa i roto i te parau no te māōhi, teie te nūnaa, no na te parau. To na auraa, mea faahoï roa i nià i te tumu, te Atua te tumu o teie nei ao e ua faahoï-noa-hia i nià ia na.

Terai : eiaha e hio âmui noa. Eiaha tātou ia ânoï te tātaraa i te tahi parau. EEPF – EPM te vai ra to rāua taa-ê-raa. E aha te òhipa e matara ra no roto mai. Te vai ra te vārua i nià (ua âuahia tātou i roto i te peu e te vārua o te èvaneria), mea na roto i te reo. Te vārua no raro : te iriti ra ia tātou i roto i te tahi ùputa : âano e âtea. Ia hiòhia mai tātou i roto i te hoê nūnaa tei âtea roa. Tei roto tātou i te moana rahi roa aè o teie nei ao (moana no te hau), te parau ia no te 'no'. Te mea e anihia ra ia tātou i teie mahana, e faaitoito i te pāpai. Na vai i pāpai, na terā fā. Māoti te ètārētia porotetani māōhi, tei âmui ia tātou i roto i te mau fenua atoà, E nounou ânei tātou ia parauhia òtoutou, e ètene (sauvages – indigènes). E nounou i terā fā i raro (EPM).

Tihiri : te mau taeae/tuahine i Farāni, e faanahoraa ta rātou noa atu hoê i nià i te hānere.

Teihotua : te tātaraa no te iòà, eere te ânoïraa no te peu, te vai ra rā te faufaa i roto i te iòà, e aha ta te paūmotu, nuuhiva hiòraa. Te parau no te māōhiraa, i roto i te Pātifita : ia parau e māōhi, eere te samoa e te fiti : eita e parau mai e māōhi rātou, e māōhi ihoā. E turaraa ihoā to teie nūnaa, te vai ra rā te tūātira a i roto ia tātou e rātou. Terā e faahaerehia ra e Speltzer mā, te ânoï ra.

Terai v : EEPF – EPM e aha te vāhi taa-ê ai, te tahi i nià e te tahi i raro. Ia hiòhia, te fenua teie e faafaufaaia nei, eere te èvaneria (te ère atu ra). Te tiaï mai ra te nūnaa i te parau a te Atua. Ia hiòhia teie faanahoraa, te faahoï-roa-hia ra tātou i raro roa atu.

Taoàhere : e aha te tumu no te iòà / te taa-ê-raa : ua faatuhaa-ono-ê-hia na. I ô atoà te parau māōhi te haamauraahia. I Moorea, te ètārētia tahiti moorea – 1797, i ô i te tãpaeraa, topahia ai te iòà ètārētia porotetani māōhi. Te tuhaa ono, o Nuuhiva mā noa, ârèà o Maatea tei te tuhaa hoê ia, e o Maareva tei te tuhaa pae ia. Ua hinaaro te mau tupuna e faatura i te tahi tātuharaa. Te EPM, te âmuitahira a.

Tuārae : eita paha e tano e parau aita ta te Nuuhiva e toparaa iòà. Aita e faaòhipahia ra te iòà i nià i te parau no te faaipoiporaa. (Ātea – Atanua), ua hiti mai te parau no te mau fenua. EEPF-EPM : aita e haafifi ra, no ô mai i terā mau pae, te mea e haafifi i to te tahi mau manaò, terā ia parau e māōhi. Aita i orahia mai. EEPF (e farāni), to tātou parau te māōhi, i reira te âueueraa e ua tae vètahi i te parauraa, ua haere i roto i te ânimara. Te fifi, tei roto noa i teie parau « māōhi ». Inaha hoï to tātou ia parau.

Tāvana hanahana TETAHIOTUPA Tehaumate pūhia Tetahi : i roto i te peu a te nūnaa Nuuhiva te vai ra terā parau no Iotete no Vaitahu e no Dupetit-Thouard (1839) to rāua fārerei-mātāmua-raa. E tere no Dupetit-Thouard, mea haere mai e hiò haere i teie mau pae fenua to mātou, no te mea, te tahi mau hau no te fenua Èuropa mā e ta rātou poritita e aihuārāu. E mau hau pūai no Èuropa mā : peretāne, îtāria, purutia e portugais, horane, mea reva na te moana. Fātata roa te noaa ia Farāni te mau fenua Aotearoa mā, rirohia atu rā i te peretāne. Mea na reira to te farāni haereraa mai nā ô nei, ia riro teie mau pae fenua to mātou ei vāhi tãpaeraa pahī no rātou, haere atu ai i Àuterāria mā. E ia hoï mai, mea nā ô nei mai e ia tere mai na Èuropa mā, e tãpae mai nā ô nei. E taua tere to Dupetit-Thouard ra, e faauta atoà mai o ia i te mau pōpe tãtorita e te mau taeae, ia au ihoā i te poritita a te popaâ, e tonono te nuu na mua, muri mai te èvaneria. Te fārereira a mātāmua to rāua o Iotete e Dupetit-Thouard, ua faaiòà rāua (faariro ei iòà), e na roto i hoê peu no terā faaiòaraa (rituel, to na auraa, e tauira ioà : e fatu te te vahine e te tamarii pau roa i te faufaa). Ua ìte te popaâ i terā rāveà ia ora rātou i roto i te nūnaa Nuuhiva. Teie ia te peu i te tau mātāmua, ârèà i teie nei, ua òre ia.

Terai : terā te mea ta ù i parau i ârauaè ra

Iotua : L.M.S. Te fenua Tahiti, ua tãpūhia : Tuhaa 1 – Tuhaa 2, etv. Te vai ra te tahi tauira-roa-raa, te vai ra aita roa (décret). Te ètārētia, te vai ra te tahi mau mea tei tauturu ia tātou. Te mea faufaa, te parau ia no te māōhi noa. Te veà-tono, ua haamata mai i te tahi tuhaa, te vai ra tei tãfifi, te parau no te reo. I Maareva ma, ua haapii i te reo māōhi, aita rā i faaòre roa i te tahi

mau tuhaa. I te fenua Maareva, mea na Rapa hia mai te pororaa. Te tāfifi o te Tuamotu, no te faanahoraa o te fenua. No Maareva mā, e huahine te taata i haere mai na te Tuhaa Pae atu, i mau ai te parau no te Ètārētia. I te mau motu Nuuhiva mā, ua ani rātou i te tauturu (ABCM) i te arii no te faatupuraa i teie òhipa. Te vai atoà ra te òrometua TIAÏHAU, ei tauturu rahi i teie pae i roto i te haamauraa i te ètārētia i roto i teie mau fenua. Te parau no te ââi o te Tuhaa 5, ua tātara-maitai-hia. Na tātou e amo i te iòà o te Ètārētia Porotetani Māòhi.

Te òitumene :

Tētūpaia v : eere i te mea òhie i te faatupuraa i teie parau. Te parau o te Ôroà : te vai tei fārii, te vai ra, aita. Te fāriiraa o Ietu Metia te Fatu o te ôroà.

Terai : na roto i te àti pohe, e âmui ai. Ia haere rā i nià i te Ôroà, i reira e mau ai (tānitō – mōmoni : ta rātou te mea moà). I te mau pae Tuamotu, no te tāmahanahana noa i te taata i roto i te ati pohe. I nià i te parau no te Ètārētia, aita ia. Ta te tātōrita e parau, ua matara, i roto noa i te papier, te faanahoraa rā, aita ia. Te parau faaau e te tātōrita, ia haere tātou io rātou, te pāpetitohia ra.

Fiti : ia hiò te manaò, te tūati ra i nià i te òitumene, âreà te parau no te Ôroà, aita ia. Te vai ra te pōpe e fārii ia rave te Ôroà io tātou nei, e tātou nei io rātou. Ua parau vau i te tahi mahana, aita vau i hinaaro i te òhipa *à peu près* (tae mai te pōpe : te matara ra – ia tau i te pōpe : te piri ra), i muri mai ua ôpani-ètaèta-roa-hia ta tātou faanahoraa i roto i ta rātou fare pure (hīmene, etv).

Tāvana : mea faatura roa mātou te pāroita porotetani i te tātōrita na roto i te tauturu (personnel)

Natupuai v : Te âmuiraa i roto i ta rātou Ètārētia, aita e fifi, e fārii-atoà-hia òe ia rave te ôroà ? (Hoê noa taime).

Terai v : te parau ua òitumene te Tuamotu i roto i ta rātou hiòraa, ta ù hiòraa, aita, te âfa noa ra. Mea ètaèta roa te tahi mau faaroo (Mahana Hitu – Tātōrita), rau noa atu ai te tātāraa. Mea faatura roa vau i ta ù faaroo.

Tētūpaia v : te parau no te Pāpetitoraa, ua parauhia eita e pāpetito-faahou-hia.

Èriāta : te òitumene, aita ā i tae i nià i te fāito, te ìmi ra vau i te rāveà (io te Mahana Hitu : horoi te âvae). Te reira ta ù i tītō i roto i te nūnaa, no na paì teie fenua, te pōpe, e taata rātere. To tātou mau taata ia haere i ô mai, e pāpetito-faahou-hia, i reira e parau mai ai, àuaè i haere io te Tātōrita i māmarama ai.

Tuārae v : òitumene, i roto i te oraraa vaamataèinaa, eiaha rā i roto i te faaroo.

Tāniera : òitumene : i te tahi tau, ua âmui roa mātou e te pōpe, ua faataehia rā te èpitetore i Papeete e ua faahoihia o ia. Na tātou e haafifi ra.

Tētūpaia : i Takaroa, te fifi, te vai ra to tātou mau taata eita e fārii i te Ôroà ia haere i terā pae, mai te reira atoà to te tahi pae.

Èriāta : Te vāhi fifi i nià i te Ôroà, tei pāpāihia i roto i te pipīria (uaina – faraoa), eita e inu i te uaina, ìmi atu ra mātou i te rāveà (pape haari, nounou). Ua tae roa atoà i te hōroà na te mau tamarii aita i haapāpū i te pāpetitoraa. I ô nei, e faaineine nā mua roa, faarave atu ai i te òhipa. Te faanahoraa no te òitumene, ia tae mai òutou, te òrometua, na òutou ihoā e haere e faanaho.

Iotua : te heheuraa te taò, i te reo herēni, « te feiā e noho i roto i te tahi fare ». Te rahuraahia teie fenua, ua oti mai te fare, teie te tahi hiòraa no te òitumene. No te Tuamotu mā, e pārahi i roto i te tahi fare (āti). Te tino o Ietu, te reira atoà te tahi tītauraa no te òitumene. Ia hiòhia, no te faaāpaāparaahia (...). I roto i te ââi, ia haere mai te peretāne e ìriti, e ôpani te farāni. Ua tae atoà te parau i roto i te oraraa o te taata tātāi tahi (hiòraa : faaipoiporaa : mea ui roa e aha te faaroo). I roto i te faanahoraa rarahi, te vai atoà ra te tahi tāfifi, a parau-noa-hia atu te parau no te òitumene. Terā rā, te vai atoà te tahi tiātūriraa, e tauturuhia mai tātou.

Natupūai v : tātou te tahi fifi, e parau aita rā e āpee. Te tiaturiraa no te paturaa i teie Ëtārētia, tei roto ia tātou.

Tihiri : Ioane (pene hopeà), te ìte ra tātou i te òitumene. Manaò haamauruuru i te mau taeàè òrometua no te mau manaò i horoàhia mai. Aita teie haapiiraa i hope roa.

Porotetani - haapíiraa 2 & 3
(*rautíhia e Joël hōiōxē Taoàhere & Anotnino LUCAS, Tíhíri*)

TE REFOROMĀTIO-POROTETANI LMS-TMS-SMEP i TUAMOTU,
MAAREVA, NUUHIVA

a) Te mau ìhitai teretitiāno mātāmua e te pororaa èvaneria i Tuamotu, Maareva, Nuuhiva :

E tano e haapāpū e, o Nuuhiva mā e o Tuamotu mā te mau fenua e te mau nūnaa Māòhi mātāmua roa ìno o tei porohia na e te èvaneria. Te tumu, mai te 16-18 mai ā o te tēnetere, ua na mua na te mau ìhitai papaā teretitiāno i te fārerei ia rātou. I te haamataraa (16-17 tēnetere), o te mau ìhitai tātorita rōma ia no te fenua Pāniora, o tei huru faaòhipa i te aratairaa faariària e te faatitī taata i ìtehia na i te 15 o te tēnetere i Èuropa e i Marite mā. I muri noa mai (17-18 tēnetere), o te mau ìhitai reformātio-porotetani ia no te mau fenua Horane e Peretāne, o tei rātere mai na e tei huru faatura aè i te taata Māòhi. Te tahi hiòraa māoti rā, i nià i te pahī peretāne ra o Bounty, i vai atoà na te tahi òrometua o William Howell, e o tei rave na i ta na tuhaa tāviniraa i te èvaneria i rotopū i te mau ìhitai, e e aha e òre atu ai, i rotopū atoà vètahi paumotu no Tematangi-Tuamotu àpatoà i te ārea 1791-1793. E aha noa atu rā te huru tupuraa e te pāpūraa o te mau òhipa, mai te mea ra e, ua riro noa na te reira ei rāveà faaineineraa atoà i te èa o te mau mitionare mātāmua no te mau tōtaiete mitionare tātorita rōma e reformātio-porotetani i te 18-19 o te tēnetere. (Philippe Bachimon, Philippe Mazellier, Colin Newbury, John Garrett)

e) Te mau òpuaraa tumu a te tōtaiete mitionare poro èvaneria Lms, 1795-1797 :

Teie nei, ia tūtonu tātou i te pae hopeà o te 18 o te tēnetere, inaha, no te pae reformātio-porotetani, mea pāpū e, te ûāna atu ra te hinaaro e faatupu i te poroì a te Fatu i te Mātaio 28 : « *e haere òutoue faariro i te mau fenua atoà ei pipi* ». Hau atu rā, e hinaaro tumu te reira no te mau taata (taeàè-tuahine), no te mau ètārētia reformātio-porotetani metua (Anglican, Congrégationaliste, Méthodiste, Presbytérien etv). O rātou i na roto mai i te tahi araraa faaroo, e ia tae i te hoè taime, ua tāhoè te manaò no te haamau i te tōtaiete mitionare. Ta rātou fā tumu, māoti rā, o te tītauraa e te tonoraa i te taata atoà e hinaaro i te poro i te èvaneria anaè o te Fatu i to te Ao. Eiaha rā i te mau faanahoraa, te mau feruriraa e te mau tiaturiraa rau a terā e terā Ëtārētia reformātio-porotetani matahiapo, tae noa atu i ta te Ëtārētia tātorita rōma e te toeà o te mau āmaa Ëtārētia rarahi o te haapaòraa teretitiāno tāatoà. No reira, i te tereraa mai te mau mitionare mātāmua i te matahiti 1797, na nià i te pahī ra ia Tarapu (Duff), e tano e haamanaò e piti no na haa rahi ta rātou i haapaò ia au i te tūramaraa hīroà reformātio-porotetani. A tahi, ua ìmi rātou i te rāveà no te haapāpū i te tahi niu faaroo e haapaòraa na rātou, o tei riro ei àveia no te tiaturiraa, te oraraa e te òhiparaa a te hoè àmuiraa taata iti mai to rātou, oia hoè e 30 taata. Te piti, ua faaitoito rātou i te haapii ia rātou iho i te huru, te hīroà e te reo o te nūnaa Māòhi, tiaì noa atu ai i te mau tauturu e te mau faatitīàifaroraa a te nūnaa tumu Māòhi. (James Wilson, Bernard Thorogood, Jacques Nicole, Sylvia Tuheiaiva)

f) Te haamataraa òhipa a te tōtaiete Lms i Maareva, Tuamotu e Nuuhiva mā, 1797-1798 :

I muri aè i te faanahoraa i te pupu mitionare e pārahi i Tahiti, tau āvaè atoà i muri aè (Māti-Tiunu), ua tere atu te toeà taata i te mau fenua To na mā e Nuuhiva mā. E i te ārea èperera 1797, i tere ai o Tarapu na te mau fenua Maareva, Tuamotu e Nuuhiva mā. I te òmuaraa no mē, i piri ai nā Maareva mā, e aita rā te ìhitai i fārii-poupou-hia e te nūnaa no reira. E tiā rā ia parau e, a tahi nei mau ìhitai papaā a ìte ai ia Maareva mā, e ua topa-roa-hia te iōa o na mouà teitei no reira, i te iōa pahī ra o Tarapu (Duff's mountains). I te hopeà no mē, i piri ai nā Tuamotu mā, e o Pukarua te motu i fārereihia, e aita e taata faahou i te reira taime, a taa atu ai te vai ra te mau tāpaò faaite e, i nohohia na e te taata i reira. (James Wilson)

I te òmuaraa no tiunu, i piri ai nā Nuuhiva mā, e ua tāpae māite atu o Tarapu i te motu Tahuata, mā te fārii-poupou-hia e te mau aratai, tae noa atu i te nūnaa. I te mau mahana rā i muri noa mai, ua tupu te tahi òhipa o tei riro ei tāmataraa i te hiōraa papaā e èvaneria a te maū ìhitai o te pahī Tarapu. Oia mau, i muri aè i to rātou faautuāraa i te tahi metua tāne o tei rave noa i te tahi tauihaa pahī, ua ìmi atoà te mau tamarii i te rāveà no te faatiāmā ia na, na roto i te pūpūraa vētahi taoà e te puua taraèhara. Teie rā ta te mau ìhitai faaiteraa : « *Ua aratai mai ra te hoē taata ... i te piti o te tuaane ... e e piti puua e te rauère fēi ei ārai no te taata èiā ... Aita rā mātou i fārii. Ua òtoòto to mātou āau i te iteraa i te tamaiti i te āpāraa e te tauvāhiraa i to na metua tāne ... No te tāmārū i te mauui rahi e vai ra i roto ia rāua atoà, ua tātarahia te òfaì pupuhi e ua tuu atu ra ia na ... e ua faahoì ia rāua i tahatai e ta rāua mau puua, tei òre i fāriihia e mātou, no te faaite ia rāua e, eere te aroha i te mea hoo. » (James Wilson)*

Teie rā, i mua atoà i te hiōraa maitai o te fenua e te fāriira a te taata, ua itoito roa aè ra te tae aè mitionare ra o William Pascoe Crook i te noho i reira e no te rave i te tuhaa pororaa èvaneria i rotopū i te nūnaa Tahuata e Nuuhiva mā. E aita atu hoì ta Crook e hinaaro ra māoti rā, e tautoo i te haapii ia na iho i te reo Nuuhiva, e ia riro ei rāveà e māmaramama ai o ia i te hīroà tumu o te Nuuhiva, e ia tupu māite ta na òpuaraa e poro e e haapii i te parau o te èvaneria. A taa noa atu ai e, ua tiā ia na i te hiò i te tahi tuhaa o te reo Nuuhiva, aita atoà rā ta na òpuaraa i nahonaho roa, e ua tae i te tahi taime e faaoti ai o ia i to na manaò e faataime i ta na òhiparaa i Nuuhiva mā, e e tāpapa atu i te tahi vāhi ê. (James Wilson, Colin Newbury)

h) Te pororaa a te tōtaiete Lms-Tms, i te mau pae Tuamotu-Maareva-Nuuhiva, 1810-1840 :

I te mau ārea matahiti 1810-1830 noa, i muri aè tau matahiti faataimeraa, a tahi ra a ìte-faahou-hia ai te parau no te òhipa pororaa èvaneria a te tōtaiete mitionare papaā Peretāne (Lms), i Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā. E āpitihia hoì te reira e te tōtaiete mitionare Tahiti (Tms), o tei haamau-āpi-hia i muri aè i te manuiaraa o te tautooraa a te mau mitionare papaā i rotopū i te mau Māòhi e ora ra i Tahiti-Moorea i te 19 o te tēnetere. E inaha, te ìte-atoà-hia ra te taata Paūmotu, Maareva e Nuuhiva i reira, i huru òhie atoà ai te pororaa, te faaineineraa e te tonoraa i te feiā poro èvaneria māòhi e papaā i rotopū i to rātou iho taura taata. Aita atu ihoā ia e haa rahi māoti rā, e poro e e haapii tuutuu òre i te èvaneria, e no te ìriti mai ia rātou mai roto mai i te mau tiātuiraa e te mau peu tiā òre e te hauririā o te reira mau tau. (William Ellis, Colin Newbury, Gaston Tauria)

A tupu noa ai rā te òhipa o tei haapāpū, e tuhaa rahi ta te mau Māòhi iho, teie rā, i to rātou pae, te rave noa atoà ra te mau papaā i te mau tuatāpaparaa no te pae reo e te pae nuuraa no te òpuaraa i rotopu i te nūnaa Māohi. Oia mau, i te matahiti 1826, te ìte-faahou-hia ra o Crook, o tei tae roa i te faaineine i te puta aratai i te huru o te pāpaìraa i te reo Nuuhiva, « *Marquesan spelling book* ». Āreà i te matahiti 1829, te mau mitionare peretāne mai ia Ellis, Pritchard, Simpson, Darling o tei hōroà na i te tahi parau haapapa no te huru o te vairaa o te òhipa i Nuuhiva e Tuamotu mā. Oia mau, e au ra, i roto i te hiōraa āmui, tae mai ā i te matahti 1829, aita to Nuuhiva i ineine roa atu ra i te fārii i te oraraa èvaneria tumu, noa atu vētahi tāpaò

faatiāturi e fā mai ra i te tahi mahana i te tahi vāhi. Teie rā, ua ôhie aè te ôhipa i te mau pae Tuamotu mā, no te mea e mau motu tāpiri ia Tahiti-Moorea mā, o tei piri i te pae hui arii Pōmare, e tei fārii roa i te reo e te ture faatereraa fenua : « *Ture na Tahiti, e Moorea, e na Meetiā, Ana, Auura, Mātea, e Tetiāroa hoì,, i faatupuhia i te hau o Pōmare II ra 1819, e i faāau faahouhia, e i faatiāhia hoì i te hau o te arii ra o Pōmare III 1824* ». Ua tae roa hoì i te haapāpūhia i te āpooraa rahi āmui a te tōtaiete Lms no te matahiti 1838 i te āvaè mē, « *100 taata i Taaroa=Takaroa, 60 taata i Faaite e Faarava=Faakarava* ». I te pae Maareva mā atoà, te tahi taha motu i ite òiò òiò atoà na i te pororaa èvaneria reformātio-porotetani a vētahi taata Rapa i te mau matahiti 1820-1830, e tei riro òiò òiò atoà na rā i roto i te mau ôpape faahuehueraa a te tātorita rōma i taua anotauroa ra. Noa atu ā te aniraa haèhaa a te mau òrometua mitionare peretāne i te matahiti 1834, « *e vaiho ia Maareva mā i te tōtaiete porotetani Lms, no te mea ua na mua rātou i te haa i reira, teie rā, ia ìmi atu rātou i te mau vāhi e toe ra na te moana rahi* ». Te mea pāpū māoti rā, ua vai māite noa te tahi toeà iti'i rotopū i te nahoà rahi taata Maareva i pee atu i te Ètārētia tātorita rōma e ta na mau faanahoraa. (Lms, Jacques Nicole, Henri Vernier, Sylvia Tuheiaiva, Gaston Tauira)

I te mau ārea matahiti i muri aè (1830-1850), e taupupu roa atu ā te mau tere e te mau ôhipa a te Lms e te Tms i Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā. E toru tumu huru pāpū no te fifi. A tahi, ua ûana te fifi mamaiā i te mau pae Niā matai e Raro matai mā. Te piti, ua ûana te fifi haru fenua a te hau farāni e te fifi haru taata a te Ètārētia tātorita rōma. Te toru, ua ûana te mai pee, te tamaì hau òre e te pohe rahi, i rotopū ihoā rā i te nūnaa Nuuhiva. No reira, i mua i taua huru ra, eita atu ra te mau fārereiraa, te mau āpeeraa e te mau faaitoitoraa tāmāu a te mau òrometua mitionare papaâ/Lms e māðhi/Tms, e nahonaho faahou i te faatupu. E tiā noa rā i te tahi toeà mitionare māðhi i te onoono i te faaea e no te ôhipa mā te faaroo e te tiaitururaa pāpū e, e tae i te hoè mahana e faatupu te Atua i ta na ôpuarāa faaora no te taata atoà. (William Ellis, Xavier Caillet, Paul Vernier, Henri Vernier)

i) Te tautooraa te tōtaiete Abcfm, Smep i pihai iho i te Lms, Tms 1850-1900 :

I te mau ārea matahiti (1850-1900), a taa noa atu ai, ua toe vētahi mitionare Lms-Tms i niā i te tahua, e tiā atoà rā ia faaineine e ia tītau vētahi mono e tauturu taaè. Oia mau, i Nuuhiva mā, i te mau ārea matahiti 1850, ua nahonaho i te faahaere i reira vētahi māðhi no Vaihi, mai ia Kaiwi, Kuaihelani, Kekela e o Kauvealoha mā, e no te tōtaiete mitionare reformātio-porotetani Marite (Abcfm) e haa ra i te mau pae fenua Vaihi. Āreā i Tuamotu mā, i te mau ārea matahiti 1860, ua nahonaho i te faahaere i reira vētahi papaâ no Farāni, mai ia Arbousset e o Atger mā, no te tōtaiete mitionare reformātio-porotetani Farāni (Smep), e haamata ra i te ôhipa na Niā matai, Raro matai e Tuhāa pae. Te mea tumu ta rātou e rave māoti rā, te fārereiraa e te faaitoitoraa i te mau Ètārētia e te mau aratai reformātio-porotetani, te faaineine-māite-raa ia rātou e te tītauraa i te hau farāni i te tahi faanahoraa 'raita' e faataa i te mana hau, i te mana haapaðraa/Ètārētia. Teie rā, ua faarahi-atoà-hia te parau no te faaiðaraa reformātio-porotetani i niā i te òrometua poro/haapii èvaneria e te Ètārētia Lms, Tms, Abcfm, Smep i haamauhia i terā e terā taha motu. Ua faafānau i te mau uiuiraa no te hinaaro haapāpū i te auraa e te tiā mau o te rauraa o te Ètārētia e itehia ra e te huru parauraa hoì, « *E peretāne ra, e porotetani ihoā ia ! E farāni ra, e tātorita ihoā ia* ». (Thomas Arbousset, Jean F. Zorn, Henri Vernier, Gaston Tauira)

Hau atu ā, inaha, i Nuuhiva mā, aita te mau tautooraa reformātio-porotetani i paruparu e i òre noa aè, i te faahuehueraa a te Ètārētia tātorita rōma e te hau farāni haavi. Ua vai mai rā te mau tāpað pātuutu no te hoè tiāraa e te hoè faanahoraa Ètārētia reformātio-porotetani Nuuhiva i na taha motu, i te pae àpatoà (Hiva òa mā), e i te pae apatoèrau (Nuku hiva mā). Inaha, tei roto i te ìmiraa rāveà no te huri i te pīpīria i roto i te reo Nuuhiva, e ua oti roa te èvaneria a Ioane i te mitionare papaâ o James Bicknell i te matahiti 1858. E ia au ā i te hiðraa a te mau aratai tōtaiete mitionare Tms e Abcfm, i te mau ārea matahiti 1870, e mea huru

manuia te òhipa, i te mea, « *Te vai ra e 7 pu òhiparaa, e 3 fare haapiiraa ... 350 ètārētia i nià i te 2000 porotetani ...* » Taa ê atu i te reira, i te matahiti 1882, ua tae roa hoì i te tōtaiete Smep i te tono i te tahi taeae (Sarran tâne), e i te matahiti 1897, te òrometua-tuati mai o Paul Louis Vernier tei haamau na i te fare haapiiraa na te tamarii no Puamaù e Àtuona i Hiva òa. E, ia au ā i te tuatāpaparaa e te hiòraa na te òrometua Paul L. Vernier, i te ārea matahiti 1897-1900, parau mau e, fātata aita e motu e aita e âmuiraa/Ètārētia reforomātio-porotetani. Teie rā, ua piri noa i te fāito 400 porotetani i nià i te taiò nūnaa tāatoà e 3500, e o tē haapaòhia ra e vētahi aratai māòhi iho no na tōtaiete Abcfm/Vaihi e Tms/Tahiti. (Paul Louis Vernier, Charles Vernier, Henri Vernier)

Ārea i Tuamotu mā, i te mea, ua tāhoê te mau ôpape ùmeraa taata a te mōmoni, te tānito, te tātorita rōma e te hau farāni, te tahi teie o te mau tumu o tei haapurara i te feruriraa e te tiātuiraa o te mau Paùmotu i fārii mātāmua i te aratairaa reforomātio-porotetani a te tōtaiete Lms e Tms. Noa atu ā te reira, te vai ra te tahi toea i òre i mau i te mārei rau. Ua itoito rā i fé haapaò ia rātou iho e te ani tuutuu òre i te tauturu rau a te mau aratai Smep e te Ètārētia Tahiti-Moorea i faatià-noa-hia e te papa ture a te hau farāni i te matahiti 1884. Hou aè rā i te reira, i te matahiti 1864, tē nā ô ra hoì te manaò o vētahi aratai Paùmotu ia Arbousset, « *Te manaò atu nei ā mātou ia òe i te ruì e te ao. Ua ite hoì mātou e, tei ia òe te parau mau o te Evanelia ta tātou e haapaò nei.* » I taua matahiti noa ra, te faaara ra hoì o Arbousset e te vai ra i Ānaa, « *E 3 òrometua, 1 tauturu, 24 tiàtono, 691 taata porotetani.* » I roto rā i te māororaa o te tau, te haere paruparu noa atu ra to Tuamotu mā. Te tumu, i te mea te riro atu ra te taata e rave rahi i te haafeâpītiraa rau a te mau Ètārētia Marite e tātorita Rōma, e ta te hau farāni e te mau taiete ìmi e tapihoo faufaa fenua e te moni. E ia au i te ture faahepo a te hau farāni, i te matahiti 1868, ua māiti-roa-hia na ia te tahi pōpe tātorita ei òrometua na te Ètārētia reforomātio-porotetani. Ia au i te huru tupuraa òhipa, ua àtutu faahou aè ra te tahi parauraa Paùmotu i roto i te mau âmuiraa porotetani, « *E tupu te fau, e toro te farero, e òre te taata* ». (Thomas Arbousset, Charles Vernier, Colin Newbury, Henri Vernier)

m) Te tautooraa tuutuu òre a te tōtaiete Smep, 1900-1960 :

I te ārea matahiti 1900-1960, te ìte-noa-hia ra te matararaa te parau o te âpeeraa i te òhipa èvaneria i Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā na roto i te mau tauturu tuutuu òre a te tōtaiete mitionare Smep. I pīhai iho i te reira, e au atoà ra, ua faaòhie te huru o te tauraa o te tau i te mau feruriraa e te mau hiòraa, i te mea ua tupu nā tamaì rarahi no teie ao (1914-1918, 1939-1945) e ua tupu ā hoì vētahi mai (Pāniora 1918) e vētahi pau (miti, matai) na te mau fenua Māòhi tāatoà. I pīhai iho i te òhipa pāpai i mātauhia, ua nuu te faanahoraa i nià i te mau rāveà/mauhaa o te faatupu i te mau faatūatiraa vitiviti aè, na roto ānei i te niuniu hāpono, te niuniu paraparau, te rātio haapuroro parau, tae noa atu i te mau fauraò pahī mātini e te manu reva. I to na iho hoì pae, ua faanaho roa na te tōtaiete Smep i te hoê pahī èvaneria « *Te Fetia Tauhā* », no te tere haere e fārerei, e tuatāpapa e e faaitoito i terā e terā âmuiraa reforomātio-porotetani na te mau taha motu ātea atu ia Tahiti mā. (Henri Vernier, Bruno Saura, Annick Lombardini)

I pīhai iho atoà i te haa-tāmau-raa a te mau taata fenua iho, te faatoro noa atoà ra te rima o te mau taeae e tuahine (tiàtono, Ètārētia) no te mau Ètārētia Nià matai, Raro matai e Tuhaa pae, o te rātere noa atu nā taua mau taha motu ra. Mea pāpū atoà rā, ua faarohia Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā ei tahua pororaa èvaneria, e tià ai ia faatupuhia te mau tere i paruhia e « *Tere èvaneria* », no te poro i te èvaneria tumu e no te tāpeà ètaèta i te tiàraa tumu o te Ètārētia reforomātio-porotetani o tei haamauhia na. I haamana-roa-hia ai te reira e te hau farāni i te matahiti 1927, na roto i te « *Ture Tumū no te mau Ètārētia Porotetani no te mau Haapaòraa Farāni i Ôtēania* ». E, ia au i te faanahoraa tuhaa o te Ètārētia, i roto ia i te tuhaa hoê, te pae e te ono, te tāmuraahia te mau motu Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā. (Ture tumu, Charles Vernier, Henri Vernier, Jean F. Zorn, Veà porotetani)

I te pae Tuamotu mā atoà, ia au vĕtahi pāpāraa rata i te mau matahiti 1920 ra, te faahitihia ra te parau e, hou te pau i faatupuhia e te miti rahi no te matahiti 1906 ra, te vai ra te òrometua e ora tāmāu ra e e aratai ra i te āmuiraa porotetani i te motu no Hikueru. I te mau matahiti 1920-1940, ua nanea atu te mau tere èvaneria o vĕtahi òrometua māðhi e papaā, e ua faataa-roa-hia te òrometua tumu i te motu Maatea e i Rairoa (Tuārae a Tehahe), tei reira te mau taata porotetani i tāpapa i te mau vāhi faatupuraa òhipa e te imiraa moni a te mau taiete papaā. (heru repo, pārau, tautai, pūhā etv) I muri noa aè (1945), i to te òrometua Tuārae tuuraahia i Rairoa, ua tiā ia na i te hōroà i te tahi fāito taata no te tuhaa Mihiroa (Tikehau, Mataiva, Rairoa), e inaha, e 200 taata porotetani e vai ra, i niā i te 1300 nūnaa tātoà. I te mau matahiti 1950, aita noa aè vĕtahi tiātono aratai no Kaukura e Mānihi i faaea i te hōroà atoà mai i te mau parau āpī no niā i te huru, te mau manaònaòraa e te mau hinaaro o te āmuiraa porotetani. (ARA-Epm, Veà porotetani, Puta āpooraa pāroita, Rata faatūāti, Henri Vernier)

I te pae Maareva mā atoà, te mea pāpū māoti rā, ua vai māite noa te tahi toeà iti i rotopū i te nahoà rahi taata Maareva i pee atu i te mau aratairaa a te Ètārĕtia tātorita rōma e te hau farāni haavī. Ua tae roa i te tau e tonohia ai te tahi òrometua mai ia Marurai i reira i te matahiti 1903, e mai ta te òrometua mitionare Louis de Pōmaret e faatiā ra, « *Mai ta te Āpooraa rahi i faaue mai ra, ua aratai de Pōmaret ia Marurai e to na ùtuafare i Maareva, e ua tāpae te pahī òrometua i reira ... E ua tupu te òaòra rahi i roto i te āmuiraa porotetani ... E 60 taata porotetani i roto i te āmuiraa i Rikitea ...* » Mai te reira atoà taime, ua faaruru te òrometua Marurai i te mau faahaparaa e te mau faahemaraa a te pōpe tātorita e te òrometua mōmoni, e mai tā na i faaite na ia de Pōmaret, « *ua fārere i au i te pōpe ra ia Teretino ... e ua tāmata mai o ia i te parau ia ù e : E te òrometua porotetani, teie ta ù parau ia òe, e faaruè òe i tēnā haapaòraa porotetani, e haapaòraa diabolo ia ... E parau āpī, ua tupu te tahi mārōraa na te òrometua mōmoni ... ia oti te pureraa avatea, ua putuputu mai to Maareva tātoà, te tātorita, te mau popā e te pētānia ... Te manaò o taua òrometua mōmoni ra, e faahaamā ia ia ù i mua i te aro o te taata, ua parau o ia e, e aha te faufaa o te taata tahiti aita i ìte ...* » O ta Marurai rā i pātoì māite na, mā te paari e te mārāmarama, te pure e te faaroo, e te tauturuhia hoì e te parau mana a te Atua, « *Aita roa te pōpe e parau faahou, aita hoì te mōmoni, ua piri atoà ia vaha. Hoè roa tumu, māori rā e, o te manuiaraa o te pure a te Ètārĕtia. A parau i te Ètārĕtia, a rohi i te ani i te Atua, e ia horoi noa ta na parau i roto i to mātou vaha ...* » (Louis de Pōmaret, Veà porotetani, Puta āpooraa pāroita, Rata faatūāti, John Garret, Henri Vernier)

I te pae Nuuhiva mā atoà, i te mea ua haamau pāpū o Louis Paul Vernier òrometua i Hiva òa/Ātuona i te mau matahiti 1890-1910, i pīhāi iho i te fare haapiiraa tamarii, ua rapaau o ia i te mau taata māimaì e ua haapii i te pae ātuāturaa i te ora. Ua tiā ā ia na i te huri i te èvaneria a Mātaio na roto i te reo Nuuhiva i te matahiti 1905, o tei faaite i te tahi hinaaro mau e hōroà i te èvaneria na roto i te reo e te hīroà tumu o te nūnaa Nuuhiva. Ua faaineine māite ā i te mau āmuiraa porotetani i te pae faaroo e te aratairaa, i tae roa ai i te fāito e faanahohia ai te mau taha motu Nuuhiva mā ei tuhaa ono no te Ètārĕtia Porotetani Māðhi i te matahiti 1927. Inaha, ua hōroà hope te reira i te peretiteniraa o te tuhaa i te òrometua māðhi o Tehaameamea e faaea ra i Puamaù, e o tei monohia e te òrometua Tiaihau e faaea ra i Tahuata/Vaitahu, i muri aè i to na poheraa i te matahiti 1930. I te mau matahiti i muri iho (1940-1960), e tano e parau e, ua huru àuhune te mau āmuiraa e te mau aratai tauturu òrometua (Tionetini, Kahu, Teikihaa, Tāpati) e te tiātono. E, fātata aita e motu e aita e tiaì òrometua tō reira (Pakeekē, Teata, Mahahe, Tissot), i te haaraa ia au i te mau tāreni, te mau faaineineraa e te mau òhipa i hōroàhia i te tahi e te tahi. (Paul Louis Vernier, Veà porotetani, Puta āpooraa tuhaa, Rata faatūāti, Charles Vernier, Henri Vernier)

n) Te Lms, Tms, Abcfm, Smep e te parau o te èvaneria i Tuamotu, Maareva, Nuuhiva mā :

I hiò poto aè nei tātou i te tahi hohoà o tei faaite mai i te tahi huru no te tupuraa o te pororaa èvaneria i Tuamotu, Maareva e Nuuhiva mā. Ua haapaòhia te reira e te mau taata (māòhi, papaà) no te mau tōtaiete mitionare Lms, Tms, Abcfm, Smep, tae noa atu i to te mau Ètārētia tupu âpī no te Ètārētia Tahiti-Moorea-Maiào-Tuamotu e te Ètārētia Porotetani Māòhi tātoà. Ua faaite mai te reira i te tahi hohoà no te tupuraa o te ôpuaraa na roto i te hau e te manuia i te tahi mahana, e na roto i te huehue e te peàpeà i te tahi atu mahana. E au ānei ia faaaugia te reira i te mau tere o te mau pahī èvaneria o te mau tōtaiete Lms, Tms, Abcfm, Smep, (Tarapu, Tihoni Viriamu, Fetià Tauhā). O rātou hoì o tei fārerei na i te miti manino e te hinuhinu i te tahi mahana i te tahi vāhi, âreà i te tahi atu mahana e te tahi atu vāhi ra, ua fārerei na ia i te miti fētoitōi e te vāveà, nā te moana nui e te uri paò no te Oraraa o te Rahu, to te Taata, e to te Atua.

Te mea pāpū atoà rā, e tià ia haamanaòhia, te vai ra te tahi tumu mau atoà o te riro i te faaara e te faahapa, te haafururi e te haamanaònaò, te faaitoito e te haamāhanahana tāmāu i te āau taata no te hoê vāhi, no te hoê nūnaa, no te hoê hīroà, e no te hoê tiaturiraa, na mua roa ìno. Oia hoì ia, te parau, te fāiraa, te òhipa, te oraraa, te huru e te hiòraa taata reformātio-porotetani a te veà-tono/mitionare Papaà (peretāne, farāni), Māòhi (Tahiti, Vaihi), Teretitiāno (āti-Iuta, êtene), e ta Ietu (Metia, fatu). Tē nā ô ra hoì te tahi reo no Ietu e, « *Te manaò na òutou e, i haere mai au e faatupu i te hau i te ao nei ? E faaite atu vau ia òutou, aore, e tamai rā : teie hoì, e àmaha nā taata toopae i te fētii hoê ...* » (Ruta 12/51-52).

O te riro ānei te reira mau mea hiòhia e te hiò-òre-hia, ei rāveà tauturu i te ôpuaraa e poro i te auraa e te faufaa faoraraa èvaneria a te Atua, i te taata e te nūnaa Paùmotu, Maareva e Nuuhiva, e mai tei au i tei ravehia no te toea o te Ao. O te riro noa atoà rā ānei te reira, ei rāveà tūrai i te taata i roto i te tahi huru ôhie òre e te feâpiti ia faaroo, ia hiò, ia fārii e ia ora roa mā taua vārua, hinaaro e hiòraa èvaneria ra. O te riro atu atoà ānei te reira, ei rāveà pāhono i te mau hinaaro ia mana te tahi i nià i te tahi i roto i te mau òhipa no te faanahoraa e te faatereraa nūnaa i te pae o te Hau e i te pae o te Ètārētia. O te riro roa atoà ānei te reira, ei rāveà faatae i te taata i roto i te faahouraa no te tiaturiraa, te haamoriraa e te tāviniraa i te Atua, te Taata e te Rahu.

I pīhai iho i te rāveà òrero a te mau poro èvaneria (veà-tono, òrometua, Ètārētia), o tei fauraò na i te mau parau no nià i te èvaneria i rotopū i te taata e te nūnaa Paùmotu, Maareva e Nuuhiva, e tià atoà ia tūtonuhia te òhipa pāpai e te parau pāpai o tei paèpaè na i taua ôpuaraa tumu ra. Hoê ā atoà ia no te parau e, mai te mea eita e noaa i te àpe i te reo pīpīria hēpera e herēni, e te reo papaà peretāne e farāni, eita atoà rā e noaa i te haapae i te reo māòhi tahiti e raiatea, a taa atu ai ua paruparu na to te pae paùmotu, maareva, nuuhiva mā. Te mea rā i ô nei, māori rā, ua hinaarohia na e tāmāu e haaparare na roto i taua mau huru pāpai e parau pāpai ra, i te mau parau no nià i te èvaneria i tae i roto i te tarià e i mua i te mata o te feiā poro, a tāmata atu ai rātou i te tiaau e te faaite atoà i te reira i to rātou pae.

Ei tāpaò tumu no te reira, maori rā, te mau puta haapiiraa, te mau puta pīpīria, te mau puta aòraa, te mau puta āai, te mau veà tātaraa, te mau rata haaati, o ta te mau tōtaiete mitionare Lms, Tms, Abcfm e Smep i faanaho na, no te poro e te tātara, no te pāturu e te pāruu i te hīroà e te vārua o te èvaneria-teretitiāno e te reformātio-porotetani, i roto i te tereraa o te tau. Teie hoì te parau i roto i te veà porotetani i te matahiti 1921 ra, « *A tairuru tatou i raro aè i te maru o to tatou Reva Evanelia oia hoì o "VEA POROTETANI" ra. Ia riro oia ei fare mori,, ei faehau tiaì,, ei Metua tiaì,, Tauturu tiaì mamòe,, I reira e riro faahou ai teie nei Vea ei faafetiiraa i te mau paroika'toa e te mau taata porotetani atoa, e vai purara noa i nià i te mau fenua e rave rahi no teie Moana Patifita, mai Nuuhiva mai e tae roa mai i Tahiti ma, e Raiatea ma, e tae noa'tu i te Fenua Apatoa e Rapa. E faatupuhia ta Paulo i pāpai atu i to*

Korinetià : Ua rahi te mau melo ; hoê noa iho â tino ; O te Ekalesia tei mau i te Evanelia. Hoê noa iho â upoo : o Iesu Mesia ia. »

Te hoê rā vāhi mānaònaò e o tē riro i te hauiui ia tātou, i muri aè i teie tuatāpaparaa i nià i te huru pororaa i te èvaneria, māori rā, to te tōtaiete Lms-Tms e Smep hōroà-tāmau-raa i te tahi tiaturiraa e te haapiiraa huru haamataù e te faariàrià, te tapihoo e te faahopo. E o tē riro te reira, i te tinai i te tiāmāraa hope o te taata ia tātarahapa, ia faaâpī, e ia faaroo i te hoê tau, aore ra, ia pātōi, ia haapae, e ia tāiva i te tahi atu tau. Te mauhaa tumu i roto i taua huru pororaa ra māori rā, te taeraa te feiā fatu haapiiraa faaroo i te haapāpū ei èvaneria faaora, vētahi hiðraa pīpīria (Mātaio 8, 24, 25) i nià i te faatuàraa i te taata faaroo òre, i te utuà mauui e te pohe mure òre, i muri aè i te mahana haavāraa hopeà a te Atua. Oia mau, no te haapiiraa Lms 1801 e te aòraa Smep 1864, tae noa atu i te haapiiraa Smep 1946 e te haapiiraa Eepf 1981, « *te taata faaroo òre e huri te auahi ... ua haapaðhia te auahi pohe òre ra no te mau temoni, e e huri atoà te feiā atoà te òre e tātarahapa ra ... to rātou hopeà o te mauui rahi ia e te pohe mure òre ... »*

E titau-faahou-hia ai tātou ia pāimi tāmau (mai te àito reformātio-porotetani), i te tauturu a te Pīpīria i nià i te èvaneria/âai o Ietu no Nātareta. E mai terā ānei e ìtehia ra i te èvaneria a Ruta 15/11-32, o tei faahohoà i te here metua o te Atua e Ietu-Metia i to terā Metua i nià i ta na na tamarii o tei òre i ìte pāpū i to na huru mau, e o tei vaiho i te Atua i roto i to na tiāmāraa hope no te here e te aroha, no te faatiāmā e te faaora i roto i te parautià e te parau mau. Oia mau, ia au i te mau hiðraa (Ruta 15/3-10), i hōroàhia e Ietu i mua i te mau Fāritea faahapa i ta na peu mata-ê-òre i te feiā hara e te tāiva i te Atua (Ruta 15/1-2). Mea ra, ua tupu te òhipa manaò-òre-hia e nā tamarii matahiapo e te teina a taua Metua ra, i te mea ia e, aita o ia i tiaì i ta rāua tāviniraa na mua roa ìno. Mai terā ta te teina i nūmera na ei èà no to na hoìraa hau i pīhai iho i te Metua, e mai terā ta te matahiapo i nūmera na ei èà no to na pārahira a hau i pīhai i te Metua. Eere mau na rā i te reira. No te mea rā ua here o ia ia rāua, e te tiàturi ra o ia e, ua here rāua ia na, e ua mauruuru e ua òaòà i te reira, tīra ra atu ai. No reira, aita na hoì te Metua i faarahi roa i te parau, noa atu to rāua huru, māori rā, to na ìteraa e to na fāìraa e, « *o ta ù tamaiti nei hoì, i pohe na e ua ora mai nei, i moè na e ua ìtea mai nei, òaòà atu ra rātou »* (Ruta 15/24, 32).

Ia au ā i te hohoà Atua Metua e tiaturihia ra, e porohia ra e e haapiihia ra e Ietu, aita e ôpuaraa no te haafaufaa òre i te parau o/a taua nā tamarii ra. E riro rā te reira ei faufaa tumu atoà i roto i to rāua fauraðraa, to rāua fāriiraa e to rāua oraraa i te èvaneria faaora e te faaòaòà taata, i teie nei ā ao oraraa e i te ao oraraa ānei no àmuri atu. Eita e òre, o te mea atoà ia e hinaarohia ra e te arataìraa tumu reformātio-porotetani no te mau taata e te mau nūnaa no terā vāhi, no terā hīroà e no terā tau. Oia hoì mai ta te Fatu Ietu e o te àpotetoro Pauro i ìte na i te mau taata e te mau nūnaa àti-Iuta e ètene, e mai ta Rūtero e o Taravino i ìte na i te mau taata e te mau nūnaa Èuropa. Ua tāmata atoà na te tōtaiete Lms, Tms, Abcfm, Smep i te haere na taua taiàra ra, e mā te haafaufaa ā i te reo, te hīroà, te àai e te parau o te mau Māðhi (Paùmotu, Maareva, Nuuhiva), ei rāveà pororaa, fāriiraa e faatupuraa i te èvaneria tumu a/o Ietu-Metia i to na tau mau ra. Mea pāpū e, te vai ra te mau parau e te mau àai e rave rahi roa ìno e taòto ra i nià i te mau vāhi pāpāraa e tatauraa, o ta te mau tuatāpaparaa e faaiho mai àmuri aè, e te riro i te tauturu ā i te ôpuaraa pororaa èvaneria Eepf-Epm i teie ànotau. E tià rā ia faahope i te òhipa i ravehia na i Hivaòà i te Tuhaa 6, mā te faahiti faahou i te parau i pāpaihia na e te mau ìhitai mitionare reformātio-porotetani, i nià i te pahì èvaneria ra o Tarapu i te matahiti 1797 i Tahuata, « *Ua òtoòto to mātou àau i te ìteraa i te tamaiti i te àpāraa e te tauvāhiraa i to na metua tāne ... No te tāmārū i te mauui rahi e vai ra i roto ia rāua atoà ... ua faahoì ia rāua i tahatai e ta rāua mau puua, tei òre i fāriihia e mātou, no te faaite ia rāua e, eere te aroha i te mea hoo. »* (James Wilson)

Taoàhere, i te Âua Faiere-Haaverevere, 19 no Titema 2006.

ṬĀPUNA PUTA/PUNA :

Tau tōtaiete mitionare Lms/Tms :

- Bachimon Phillipe, *La France et le Pacifique*, 1990.
 Baré J. François, *Tahiti, les temps et les pouvoirs*, 1987.
 Ellis William, *A la recherche de la Polynésie d'autrefois*, 1972.
 Garrett John, *To live among the stars*, 1982.
 Guennou Guy, *Terres et civilisations polynésiennes*, 1987.
 Gunson Niel, *An account of the Mamaia*, 1961.
 Hoïdre H. Joël, *Veà Porotetani, 2002 ; Rururaa tuhaa 1, māti 2006*.
 Jaussen Tepano, *Te ui katorika*, 1851.
 Lms, *Quarterly chronicle, 1815-1832 ; Missionary magazine, 1837-1866*.
 Marshall Donald, *Tuamotuan dialect*, 1963.
 Mazellier Philippe, *Le mémorial polynésien*, 1978.
 Nicole Jacques, *Au pied de l'écriture*, 1988.
 Newbury Collin, *A history of tahitiàn mission, 1799-1830 ; Tahiti Nui*, 1980.
 Saura Bruno, *Politique et religion à Tahiti*, 1993.
 Taura Gaston, *Les missionnaires Mādhī et la Société missionnaire de Londres, 1821-1855*.
 Thorogood Bernard, *The LMS legacy*, 1995.
 Tuheiava Sylvia, *Code des lois*, 2005.
 Veà te tiàrama, *Te faaroo*, 1845.
 Vernier Henri, *Pūai noa mai te vero*, 1986.
 Wilson James, *A missionary voyage*, 1797.

Tau tōtaiete mitionare Tms/Smep :

- Âpooraa rahi âmui, *Matahiti 1874-1940*.
 Âpooraa tuhaa, *Tuhaa 6-Nuuhiva mā*, 1930.
 Âpooraa pāroita, *Tuamotu-Maareva-Nuuhiva*, 1930-1950.
 Arbousset Thomas, *Te maa vārua na te mau ètārētia*, 1864.
 Brun Prosper-Purune òrometua, *Te haana tamai*, 1904.
 Caillet Xavier, *Souvenir de l'occupation des Marquises*, 1843.
 De Pōmaret Louis, *Parau faaite*, 1904.
 Eepf, *Haapiiraa faaroo èvaneria*, 1981.
 Hoïdre H. Joël, *Veà porotetani, 1997, 2005 ; Rururaa tuhaa 1, māti 2006*.
 Lombardini Annick, *L'influence socio-politique de l'Eglise protestante*, 2004.
 Newbury Collin, *A history of tahitian mission, 1799-1830 ; Tahiti Nui*, 1980.
 Rata faatūāti, *Tuamotu, Maareva, Nuuhiva*, 1900-1950.
 Saura Bruno, *Politique et religion à Tahiti*, 1993.
 Smep, *Conférence missionnaire, 1870-1962 ; Ture haapaòraa, 1900 ; Ture tumu, 1927*.
 Tihiri/Fiti, *Māreto 12/28-34*, 2006.
 Tuheiava Sylvia, *Code des lois*, 2005.
 Veà te anuanua, *Ei haapiiraa oraraa, Ei haamanaòraa reforomātio, Ei aòraa èvaneria*, 1886.
 Veà porotetani, *Ei faafetiiraa porotetani, 1921 ; Ei haamanaòraa reforomātio*, 1955.
 Vernier Paul Louis, *Rapport sur l'œuvre des Marquises*, 1899-1905.
 Vernier Charles, *Tahitiens d'hier et d'aujourd'hui*, 1948.
 Vernier Henri, *Pūai noa mai te vero*, 1986.
 Zorn J. François, *La mission de Paris*, 1993.